

ÖSSZEBESZÉLÜNK

Ifjúságügyi kongresszus

EGYMÁSRA UTALVA

Konferenciakötet

ÖSSZEBESZÉLÜNK II.

KONFERENCIAKÖTET

Egymásra utalva
az Összebeszélünk – II. Ifjúságügyi Kongresszus konferenciakötete

Szerkesztő: Nagy Ádám
Olvasószerkesztő: Monostori Éva, Szeifer Csaba

Kiadja: Pallasz Athéné Egyetem – Iuvenis - Ifjúságszakmai Műhely, Ifjúságszakmai Együttműködési Tanácskozás, Budapest, 2016

Kezdeményezők: Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Ifjúságszakmai Együttműködési Tanácskozás, Pallasz Athéné Egyetem – Iuvenis - Ifjúságszakmai Műhely

Közreműködők: a Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságszociológiai Szakosztálya, a Magyar Pedagógiai Társaság Szabadidő-pedagógiai Szakosztálya, az Osztályfőnökök Országos Szakmai Egyesülete, az Európai Szülők Magyarországi Egyesülete, az Új Ifjúsági Szemle, a Hermann Ottó Intézet és az Ifjúságszakmai Társaság.

Támogató: Excenter Kutatóközpont

ISBN 978-615-80555-0-5

©2016 – Minden jog fenntartva!

A kötet a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

TARTALOM

Nagy Ádám: Egymásra utalva – a II. Ifjúságügyi Kongresszus kötete elé	6
PLENÁRIS ELŐADÁSOK	11
Ferge Zsuzsa: Miről beszéljünk össze?	13
Krémer Balázs: Törésvonalak - A „tanyasi varrónő” problematikáról.	23
Radó Péter: Aktivitás – passzivitás. Az aktív polgárrá nevelés esélyeiről	84
L. Ritók Nóra: Leszakadóban?!	93
Vass Vilmos: A kreativitás kora	106
Salamon Eszter: Állnak-e még a silók?	114
SZEKCIÓÜLÉSEK	133
Fazekas Anna – Székely Levente: Átmeneti ifjúkor – iskolai ifjúkor.	135
Böröcz Livia – Eperjesi Tamás: Elvándorlás és helyben tartás a vidéki fiatalok esetében	139
Trencsényi László – Pekker Bernadett: Közösségi terek és hiányuk a posztmodernitásban	143
Író Tibor – Szeifer Csaba: Részvétel minden szinten.	148
Leiner Károly – Szekszárdi Júlia: Az integráció útjai	151
Horváth Ágnes – Kárpáti Árpád: Az ifjúsági szakma hiánya és szükségessége	156
Holczer Mónika – Oross Dániel: Menni? Maradni?	159

NAGY ÁDÁM: EGYMÁSRA UTALVA – A II. IFJÚSÁGÜGYI KONGRESSZUS KÖTETE ELÉ

Az elmúlt években az ifjúság szakmai térben (ahol a fiatal nem egy terület alanyaként, hanem a maga teljességében és egyediségében látszik) nem voltak olyan találkozási alkalmak, konferenciák, amelyek szolgálhatnák egyfelől a szakmai-tudományos munícióbővítést, másfelől a szakemberek társas környezetének biztosítását.

Ezt felismerve az I. Ifjúságügyi Kongresszus 2014 októberében került megrendezésre és szándéka szerint szolgálta a *fiatalokkal foglalkozó diszciplínák és szakmák közötti diskurzus erősítését és az ifjúságügy integratív megközelítésének elősegítését*. Teret adott az ifjúságügy: az ifjúságszociológia, pedagógia-kultúráközvetítés, ifjúsági szociális munka, ifjúságpolitika legújabb innovációinak bemutatására és hozzáférési lehetőséget biztosított a szakpolitikák célkitűzései, a tudományos nővumok és a szakmai gyakorlat megismerésére, szembesítésére.

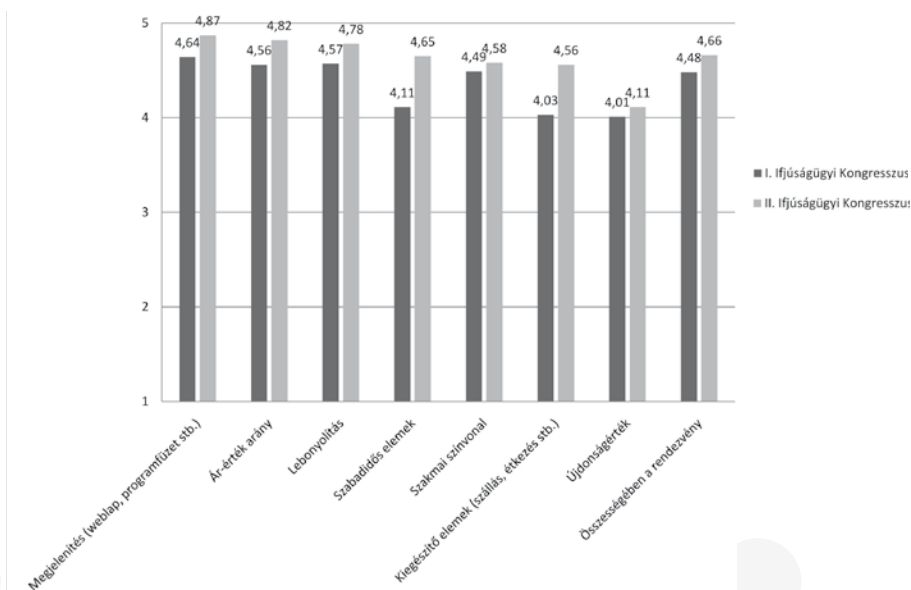
Az Összebeszélünk – II. Ifjúságügyi Kongresszust immár tudatosan azon fiatalokkal foglalkozók számára hirdettük meg, akik nem csak negyvenöt percig pedagógusok, akik nem csak a munkaidejük végéig szociális munkások, akik nem csak kutatásuk, projektjük, szervezetük tárgyát látják a fiatalokban stb. A diszciplináris, generációs és fizikai határokon átnyúló kapcsolatot kívánta kifejezni a kongresszus alcíme (Egyásra utalva) is.

A munka elvégeztetett, s megszületett az EGYMÁSRA UTALVA – ÖSSZEBESZÉLÜNK II. IFJÚSÁGÜGYI KONGRESSZUS hét plenáris előadásának és hét tematikus műhelyének írásos anyaga is.

A 2016 augusztusában megrendezett II. Ifjúságügyi Kongresszus résztvevőinek száma 140 fő volt (a két évvel ezelőtti I. Ifjúságügyi Kongresszus látogatóinak száma 200 körül alakult), akik nemcsak földrajzi értelemben érkeztek különböző helyekről, hanem egyben az ifjúságügy különböző szegmenseiből is képviseltették magukat az idén Révkomáromban megrendezésre kerülő konferencián¹. A résztvevők több mint 60 százaléka töltötte ki a mostani rendezvényt értékelő és egyben a szervezők jövőbeli konferenciatervezéséhez iránymutatást jelentő elégedettség-kérdőívet. 2014-ben ez az arány alacsonyabb volt, a rendezvényre ellátogatók mindössze 46 százaléka válaszolt az értékelő kérdésekre.

¹ Az elemzést Fazekas Anna készítette.

Az idei rendezvény jellemzőivel – mind formai, mind tartalmi értelemben – alapvetően elégedettek voltak a résztvevők (1. ábra). Ahogyan ugyanez az állítás a két évvel ezelőtti kongresszusra is igaz, ám az átlagok összevetéséből jól látható, hogy minden vizsgált szempont (a rendezvény megjelenítésétől kezdve annak újdonságértékéig) egyaránt fejlődést mutat. A két év együttes értékeléséből kitűnik, hogy alapvetően elégedettebbek voltak a 2016-os, azaz az idei konferencia válaszdó résztvevői, mint két évvel korábban, 2014-ben az akkori rendezvényen résztvevők. Kisebb-nagyobb mértékben, de jól látható az elégedettség növekedése, amely azt jelzi, hogy nemcsak összességében, de elemenként is tudunk finomítani a rendezvény színvonalán és szakmai tartalmán egyaránt.

1. ábra: A 2014-es és a 2016-os IKO értékelése –átlagok (forrás: Fazekas Anna saját szerkesztése) ($N_{2014} = 92$, $N_{2016} = 86$; ötfokú attitűdskála: 1 = nagyon elégedetlen, 5 = nagyon elégedett)

A két év eredményeivel kapcsolatban elmondható az is, hogy jóval koncentráltabb válaszok érkeztek az értékelő kérdésekre (1. táblázat). Azaz a válaszdók körében viszonylag nagy volt az egyetértés, ezt jól példázzák az idei kongresszus válaszdóinak attitűdjét jellemző kisebb szórások, így az átlagok jól reprezentálják a résztvevők véleményét.

	I.IKO (2014, Budapest)		II.IKO (2016, Révkö- máram)	
	átlag	szórás	átlag	szórás
Megjelenítés (weblap, programfüzet stb.)	4,64	0,77	4,87	0,40
Ár-érték arány	4,56	0,73	4,82	0,54
Lebonyolítás	4,57	0,67	4,78	0,58
Szabadidős elemek	4,11	0,92	4,65	0,68
Szakmai színvonal	4,49	0,75	4,58	0,66
Kiegészítő elemek (szállás, étkezés stb.)	4,03	1,04	4,56	0,61
Újdonságérték	4,01	0,88	4,11	0,78
Összességében a rendezvény	4,48	0,69	4,66	0,59

1. táblázat: A 2014-es és a 2016-os IKO értékelése - átlagok és szórások (forrás: Fazekas Anna saját szerkesztése) ($N_{2014} = 92$, $N_{2016} = 86$; ötfokú attitűdskála: 1 = nagyon elégedetlen, 5 = nagyon elégedett)

A résztvevők válaszaiból az derül ki, hogy a rendezvény formai és online megjelenése volt a legerősebb. Emellett azonban az ár-érték arány is magasan a legpozitívabb elemek között szerepel a konferencia vendégeinek szemében. Ezzel párhuzamosan pedig a rendezvényt övező megvalósítási folyamatok, azaz a lebonyolítás is magas elégedettségnek örvend. Ugyan ezeket a szempontokat a 2014-es konferencia alkalmával is a három legjobbnak ítélték a résztvevők, azonban az idei konferencia esetében az akkori eredményekhez képest 2-3 tizedes növekedést tapasztalhatunk az átlagértékek összevetésekor.

A szabadidős programok, a szakmai színvonal, valamint a rendezvény szakmai tartalmához szorosan nem köthető, de annak megvalósulásához egyértelműen hozzájáruló elemek (úgy mint szállás, étkezés) minőségét szintén elégedettséggel nyugtázták a rendezvényt véleményezőik. A kongresszus szakmai előadásain és műhelymunkáin túlmutató, elsősorban informális beszélgetéseknek helyet adó, szabadidős elemek értékelése jelentős eltérést mutat a két évvel ezelőtti eredményekhez képest, ahogyan a szállás, étkezés minősítése is. Mindkét esetben közel 6 tizedes elégedettségbeli növekedést nyugtázhatnak a szervezők.

A rendezvény formai és tartalmi értékelését tekintve annak újdonságértékét illető véleményezés volt a legmegosztóbb a résztvevők körében. A révkomáromi konferenciát tekintve a legkevésbé az új ismeretekhez való hozzájárás mértékével voltak elégedettek a véleményezők. Ez 2014-ben is hasonlóan alakult, melynek alapvető forrása lehet, hogy a résztvevők az ifjúságügy különböző területeiről érkeznek és eltérő ismereti szinttel, eltérő tudástőkével rendelkeznek e témában. Az átlagérték az elégedettség alacsonyabb mértékét, míg a szórás a válaszok differenciáltságát is jól mutatja. Utóbbi az összes értékelési dimenzió közül a legmagasabb értékkel bír: tehát a válaszadók véleménye e kérdésben mutatta a legkisebb egyetértést.

A rendezvény egységes értékelését tekintve egyértelmű elégedettség összegezhető: a résztvevők összességében elégedetten távoztak a rendezvényről. Ezt nemcsak a rendezvény egészét értékelő válaszok, de az egyes elemek véleményezése is egyértelművé tette. Tanulságokat azonban ennek ellenére is hordoznak az adatok, amelyeket igyekszünk a helyszíni tapasztalatokkal összhangban a következő kongresszus tökéletesítésére fordítani.

Úgy érezzük, hogy a fentiek elegendő alapot képeznek ahhoz, hogy a kongresszus előadásait és workshopjainak tanulságait kötetbe foglaljuk.²

Ehhez kívánok intellektuális kalandokat!

2 A kötet a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

ÖSSZEBESZÉLÜNK II. Ifjúságügyi Kongresszus

PLENÁRIS ELŐADÁSOK

FERGE ZSUZSA: MIRŐL BESZÉLÜNK ÖSSZE?

Történelmi tapasztalatokat nem lehet átadni. Csak remélhetem, hogy nem ismétlődnek meg az elmúlt évtizedek rossz tapasztalatai, de sajnos, nincs garancia arra, hogy az itt összejött fiatalok jövője szép és sima lesz. Most nem beszélnek a világot fenyegető globális problémákról, a tőke egyre félelmetesebb centralizációjáról, a pusztuló környezetről, a demográfiai veszélyekről, a munka és a lét bizonytalan jövőjéről. Legyen elég az, ami most és itt van. Arról is van mit összebeszélni.

AUTOKRATA RENDSZERBEN ÉLÜNK

Itthon sok baj van. Sorolni is sok, de nem is nagyon érdemes. Sokat tudunk és látunk mindannyian. Változás kellene, hogy ne romoljanak tovább a fiatalok életésélyei, hogy nagy részük ne szoruljon ki a munkából, a tanulásból, hogy a diákok nagyobb fele ne lásson több reményt, ha külföldre megy tanulni, mint ha itthon marad. Hogy ne legyenek ennyire mélyek és áthidalhatatlanok a társadalmi szakadékok, gyengébb legyen a politikai és egzisztenciális szorongás, kevesebb a gyűlölet, egymás és az idegenek iránt. E bajok nagy része a kormányzaton múlik, akár úgy, hogy keveset tesznek az örökölt nyomorúságok, a munkanélküliség és szegénység ellen, akár úgy, hogy ezeket tetézik például a támogatások csökkentésével, akár pedig úgy, hogy ők maguk rombolják szét a meglévő, demokratikus és működésképes intézményeket. A mai rendszer magát még demokráciának hívja, de illiberális demokráciának. Ha demokrácia lenne, akkor a kormányzatot le lehetne cserélni a 4 évenkénti választásokon. De már valamennyien tudjuk, hogy ez most még akkor sem lenne lehetséges, ha lennének igazán erős kihívók.

Kornai Jánosnak van egy izgalmas új tanulmánya, amelyben igyekszik az eddigiek-nél pontosabban leírni a különbséget demokrácia, autokrácia és diktatúra között.³ Szerinte is csalókák a jelzős szerkezetek. A „népi demokrácia”, a „szocialista demokrácia” meg az „illiberális demokrácia” egyformán nem demokráciák. Lehetnek autokráciák és lehetnek diktatúrák is - csak épp demokráciák nem. Kornai tíz jellemzőt sorol fel, amelyek együttesen megkülönböztetik e három politikai-kormányzati típust. Ebből négy az elsődleges jellemző, amelyek, ha együttesen fennállnak, szükséges és elégséges jellemzői annak, hogy valami demokrácia-e, vagy valami

3 Kornai, J (2016): Még egyszer a „rendszerparadigmáról.” Tisztázás és kiegészítések a poszt-szocialista régió tapasztalatainak fényében. Munkaanyag, <http://www.kornai-janos.hu/Kornai2016-Meg-egyszer-a-rendszerparadigmáról.pdf>, letöltve: 2016.09.10.

más. Az együttesen szükséges és elégséges jellemzők közül az első az, hogy a „kormány békés, civilizált procedúrával” leváltható-e, vagy sem. Minden más jellemzőnél – parlamenti ellenzék szerepe, súlyok és ellensúlyok ereje stb. – van különbség autokrácia és diktatúra között. Autokráciákban, mint nálunk, valami még formailag megvan a demokrácia kellékeiből, csak jogi, gazdasági, személyi okokból rosszul működnek vagy hatástalanok. A diktatúra – túl azon, hogy tömeges terror van, ami az autokráciának nem jellemzője – betiltja az ellenzékét, a sajtót, és megszüntet minden ellensúlyt. Az egyetlen jellemző, amely (Kornai felsorolásában és számos más elemzés szerint is) *azonos* az autokrácia és a diktatúra esetében is, az az, hogy a kormány békés, civilizált procedúrával egyik esetben sem váltható le.

A leválthatatlanság, a kormánypárt több évtizedes uralma vezetőjének régi, gyakorta megismételt vágya. 2010 óta számos lépést tettek ennek érdekében. Kiepitették a megfelelő intézményrendszert, például a Fidesz számára előnyösen szabták át a közzétartókat, állapították meg külhoni magyarok választójogát; minden lehetséges módon apasztják az ellenzéki forrásokat; minimálisra szűkítik az ellenzéki sajtó és más média hatókörét, amelyek a lakosságnak csak töredékét érik el; csúcsra járatják a populista demagóg propagandát. (Előbb a siker-propaganda indult el, azután, a sikertelenségeket esetleg számon kérő figyelem elterelése érdekében, a migránsok és menekülők elleni gyűlölet-propaganda következett, melynek sikere baljós). Vonzó, hatékony ellenerő nem látszik, de ha mégis lennének próbálkozások, az első felbukkanó jelölt biztosan számíthat a megsemmisítő karaktergyilkosságra. Senki nem tudja, hogy mire lehet vagy kell még számítani. Semmi jót nem ígér a meglévő törvények betartásáról sem a 2016. februári népszavazási eset, amikor a kopaszok erőszakos beavatkozása a Kúria döntése ellenére „eredményes” lett, majd a rendőrség a nyomozást megszüntette.

Hogy mitől fog mégis megszűnni ez az országot szakadékba, esetleg az Unión kívülre és kvázi-pusztulásba sodró rendszer, arra senkinek nincs javaslata. Bele kell nyugodnunk, hogy ez elkerülhetetlen? Vagy abba, ahogyan a kétségbeesett Széchenyi írta, hogy a véletlen vagy Isten kezében vagyunk? „Népek kormányakkal való diszharmonióját harmóniába hozni mindig nehéz, még akkor is, ha a vezetők és a vezetettek – amennyire lehet – világosan látnak. Ha azonban a népek rövidlátással vannak megverve, a hatalmon lévők pedig egyenesen vakok, akkor a harmónia megteremtése némiképp bizony meghaladja az emberi erőt, s ilyenkor dönt a véletlen, a világszellem, a magasabb fény, a fátum, az Isten.”

Ha belenyugszunk ebbe a sorsba, akkor feladtuk az életünket, a szabadsághoz való jogunkat. A fiatalok épp úgy, mint az öregek – csak a fiatalok előtt hosszabb jövő áll.

Nincs jogom semmit javasolni. Csupán azt hiszem, még öregként sem akarok a diktatúra felé araszoló autokráciába belenyugodni. Ehhez talán az első feltétel, hogy legyünk társak e problémák megbeszélésében, „beszéljünk össze” mi, állampolgárok. Ez az összebeszélés hozna össze minket a civil társadalom keretében.

A CIVIL TÁRSADALOMRÓL – MI IS AZ?

Már Széchenyi korában – aki a magyar civil társadalom egyik első ébresztője volt – a civil társadalmat az állam, vagy inkább a politika melletti társadalmi térként értelmezték, alkalmasint, szerzőtől függően, ideértve a családokat is, a gazdasági vállalkozásokat is. Számos jellemzőjét már akkor definiálták. Ezek között ott volt:

- az önkéntes, szabad szerveződés;
- az államtól való függetlenség;
- a közügyek megvitatása kisebb-nagyobb közösségekben;
- a közügyekben való aktív részvétel;
- az állam, illetve kormány befolyásolásának, kontrolljának igénye;
- a társadalmi, politikai, kulturális, esetleg vallási intézmények fejlesztése.
- A huszadik század végéig nagyjából ugyanezek maradtak a jellemzők. Ezek együtt – talán az utolsó jellemző nélkül – *a civil társadalom politikai jellegét hangsúlyozzák, a közügyek iránti elkötelezettséget az államtól való teljes függetlenség fenntartásával*. Igaz, a piac szerepének növekedése miatt szaporodtak a szolgáltató civil szervezetek, amelyek gyakran az államtól vettek át feladatokat, a forrásokkal együtt. A szolgáltató szervezetek szerepe akkorára nőtt, hogy végül is tőlük kapta hivatalos nevét az egész szektor, a non-profit szektor.⁴ Ugyanezért nőtt a hangsúly azon, hogy a civil társadalom mintegy közvetítő a három nagy szféra, az állam, a piac és a „társadalom” között. Az új fejlemények miatt a civilség „klasszikus” feladatai, a politikai és a szolgáltató funkció mellé léptek a fenntartható fejlődés és a globalizáció új kihívásai. Ezek már egy globális civil társadalom szükségességét vetik előre, amivel itt nem foglalkozom.

Az utolsó évtizedekben kicsit változott a civil társadalmat leíró hangütés. A háború utáni békés (nyugat-európai) évtizedekben a szolgáltató funkció fejlődött rohamo-

⁴ A nemzetközi és magyar nyilvántartásokban a domináns csoportosítások alapja az International Classification of Non-profit Organizations, magyarul a *Nonprofit Szervezetek Osztályozási Rendszere*.

san. Az 1980-as évek neoliberais-nekonzervatív előretörése óta, a jóléti állam visszavonulásával fenyegető helyzetben a politikai funkcióra helyezett hangsúly nő. A politikai funkció értelmezése pedig változik. A civil társadalom politikai funkciói közül kiemelt helyre került az „advokáció”, amit nevezzünk most „szóemelésnek”. Nem először találkozom azzal, hogy egy jelenség olyannyira hiányzott az életünkéből, hogy magyar szavunk sincs rá. Ilyen kifejezés az „advocacy” is. Szótári jelentése pártfogás, képviselő, támogatás. Ezek mind a segítsérről szólnak, és mindegyik vertikális, felülről lefelé irányuló kapcsolatra utal. A nyugati civilségben az advocacy magába foglal (a munka világában is, a mindennapi életben is) érdekképviselő- és érvényesítést, az emberek hangjának felerősítését, „hatalommal való felruházást”, a politikával való civil együttműködés mellett a politikai konfrontációt is. Ameddig lehet, törvényes eszközökkel. Mellesleg, ha már a lefordíthatatlan szakvagnál tartunk, ezek közé tartozik a „hatalommal felruházás”, az empowerment is. Sőt, még a horizontálisra sincs viszonyt kifejező szavunk. A szótárban csak annyit találunk, hogy a horizontális jelentése vízszintes, vagy fekvő. Holott mi egyenlők közötti, szimmetrikus viszonyokról beszélünk⁵.

Már 25 éve, hogy egy nem különösebben „forradalmi” szervezet, az USAID „Demokrácia és Kormányzat központja” egy gyakorlatot segítő kézikönyvet írt a civil társadalom advokációs stratégiáiról. (Advocacy Strategies for Civil Society). Két érdemi, egy instrumentális célt jelölnek meg. A fordítások nyögvenyelősek, mert folytonosan a magyar szavak hiányába ütköztem.

Az első cél „átalakító”: „az advokáció a polgárokat hatalommal ruházza fel és polgáriságot – polgári magatartást és tudatot – épít”. Ennek tartalma az, hogy a hatalomtól megfosztott, kirekesztett vagy szegény többség képessé váljon az adott helyzet elutasítására. Tudniuk kell megfogalmazni saját problémáikat és prioritásaikat, el kell érniük ezekkel a nyilvánosságot, és el kell kezdeniük a megoldásokat kidolgozni.

A másodikat fejlesztési célnak hívják: „Az advokáció erősíti a civil társadalmat és társadalmi tőkét épít”, ami itt főként köz- és magánbizalmat, a civilség közös erőforrásait jelenti. Meghatározása „a polgárok ama képessége, hogy önmagukat közösen megszervezzék a meglévő hatalmi viszonyok megváltoztatása érdekében. Ehhez tartós, intézményesített erőforrásokra van szükségük, hogy saját gondolataikat, érdekeiket és törekvéseiket meghatározzák, kimondják, és ezek megoldásán dol-

5 A problémák sora végtelen. Látszólag egyszerű kifejezés a citizenship, minden szótár szerint (állam)polgáriságot jelent, ezt használja minden fordítás is. Ám mintha az EU dokumentumok kulcsszavaként ennél gazdagabb jelentést nyert volna. Úgy tűnik, sok esetben „közpolgáriságot”, azaz politikai közösségbeli tagságot, magatartást, tudatot jelent.

gozzanak. A képességeikbe beletartozik, hogy sikeresen meg tudjanak valósítani „előre meghatározott, specifikus politikai kimeneteket”, vagyis hogy politikailag sikeresek tudjanak lenni.

A harmadik cél instrumentális. Azt keresi, hogy hogyan lehet egyáltalán elindulni az első két cél felé. Az advokáció ebben az esetben csak arról szól, hogy milyen eszközök, technikák és taktikák szolgálhatnak egy előre jól meghatározott, valamennyire reform-értékű politikai változást. A technikák önmagukban semlegesek. A változás tartalmát, lényegében az egyenlőtlen hatalmi viszonyok átalakítását a kirekesztettek érdekében az első két cél tartalmazza.

Nagyon szépek ezek a szövegek. Csak hát megint egy 22-es csapdában vagyunk. Az advokáció egyik célja, hogy sikeres legyen a hatalmi viszonyok megváltoztatására való törekvés. Hát igen, de erre akkor van lehetőség, ha erős a civil társadalom. Erős, magabiztos civil társadalom pedig csak demokráciában van. Ebből a csapdából rövid úton nem lehet kilépni.

A MAGYAR CIVIL TÁRSADALOM NYOMASZTÓ MÚLTJA

Magyarországon a civil társadalom gyenge. Hosszú története, mély történelmi-strukturális okai vannak annak, hogy miért vagyunk annyira mások, mint a svédek vagy a franciák, hogy Magyarországon miért maradt le oly sokkal a nyugati mintától a „civil társadalom” fejlődése. Szűcs Jenő adott erre az eredendő okra (bűnre?) magyarázatot Európa három régióra szakadásának történetével. Az első ezredforduló körül Nyugaton dezintegrálódott a társadalom, szétfoszlott a közhatalom, az állam. Ez a dezintegráció volt a feltétele Nyugaton annak a dinamikának, ami a 12-13. század körüli új integrációkat hozta létre. Az egyének és csoportok az új védtelenségben védelmet kerestek, és ezt abban a mozgó világban „csakis valamilyen magánjogi függő viszonyban” lehetett megtalálni. Ezzel alakult ki a nyugati hűbériség új rendszere, ami „alulról”, lokálisan szerveződött. Ez a sajátos mozgás a „társadalom” és az „állam” elválasztásához, és ezzel egy nem felülről szervezett civil társadalom lassú kiformalódásához vezetett. A folyamat közben a személyi függő viszony, a feudalizmus (és minden korábbi rendszer) tartozéka megmaradt, ám egyedi vonások léptek a képbe. Igaz, hogy a hűbéri szerződés eleve egyenlőtlenek, hűbérúr és vazallus között történt. Ám szerződéses jellege is lassan szokásszerűvé, követelménnyé vált. A „hűbérúrnak is megvoltak kezdetől fogva a maga szokásszerűen rögzített kötelezettségei”. Ha ezeket nem tartotta be, maga is szerződésszegő, hűtlen lett. Az „egyenlőtlenek viszonya a szerződéses kölcsönösség jegyében” azt jelenti, az én szavaimmal, hogy a vertikális viszonyon belül létrejöttek horizontális

kapcsolatok – hiszen a szerződés épp ezt jelenti. „További egyedi vonás - írja Szűcs Jenő – az alárendeltségen belül is megőrzött emberi méltóság motívuma. A „szolgálóember” Európán kívül általában, de még az orosz fejedelemségekben is földig hajolt, kézcsókra járult, vagy éppen földre vetve magát, a porban kúszva csókolgatta urának ruhaszegélyét. A nyugati homagium ceremóniájának keretében a vazallus emelt fővel ereszkedett féltérdre, majd összetett tenyerét hűbérura tenyerébe helyezte, végül a létrejött viszonyt kölcsönösen váltott csók pecsételte meg.”

Magyarország ebben a mezőnyben nem tartozott sem a Nyugathoz, sem a Kelethez: a harmadik régió, Közép-Kelet Európa részévé vált, persze, sok helyi sajátossággal. A feudális viszonyok nem alulról, hanem felülről szerveződtek, állami keretek között. „A magyar „familiaris” már nevében is egyfajta archaikus-patriarchális kapcsolatra utal”- írja Szűcs Jenő. E viszonylatból sok minden hiányzott, első rendben az „egyenlőtlenek kölcsönössége”, a hangsúlyozott szerződéses jelleg. Igaz, a familiáris nem borult ura lábaihoz, mint a keleti szolga, „de nem is játszotta el az alárendeltségen belül is megőrzött emberi méltóságnak azt a szimbólumjátékát, amit nyugati kollégája”. Vagyis a magyar civil társadalom gyengeségének történelmi okai között ott van a magyar államiság relatív ereje is, a magyar nemesség csak saját privilegizált helyzetét védő merevsége is. Az állam igyekezett mindent felülről szervezni. Nem engedett teret a spontán, szerves, „alulról” induló mozgásoknak, a lokális színeknek, a lovagi udvaroknak, az államtól valamennyire független szerveződéseknek. A nemesség pedig 1848-ig szilárdan őrizte azt a jogfosztó struktúrát, melyben minden jog a társadalom egy huszadát kitévő nemességé, minden kötelezettség és teher a másik 95 százaléké. Ilyen feltételek mellett *nem alakulhattak ki a vertikális viszonyok mellett, és kivált azokon belül, a horizontális viszonyokkal működő kisebb formációk*. A beidegződések, hogy Bibó szavát használjuk, túlélték a rendi társadalom összeomlását. Folyamatosan reprodukálták az „uralmi szellem” és a „jobbágyi alázat” viszonyait. Megőrződött „az arra való hajlam, hogy a 'félelmek mechanizmusa' az 'értelem mechanizmusának' fölibe kerekedve a 'mozdulatlanság rendje' rögződjék meg”. Megőrződött a Babits által is kiemelt passzivitás, „a rezignált belenyugvás a dolgokba, hiszen amúgy is minden fontos ügyben valahol 'fent' születnek a döntések” (Szűcs, 1983).

Ezért írhatja Szalai Erzsébet 2013-ban joggal, hogy „országunk újkori története a feudálkapitalizmusból a feudálkapitalizmusba tántorgás”. (Szalai Erzsébet: *Civilség a mai Magyarországon?* ATTAC Magyarország, 2013)

1989-90 meghozta a változás és változtatás történelmileg egyedülállóan jó lehetőségét. A következő 20 évben – egy ciklus kivételével – a demokráciát erősítő törvényeket hoztak, felépítették a demokrácia intézményrendszerét, megteremtették

a civil társadalom kereteit, a társadalmi párbeszéd és érdekegyeztetés fórumait. A beidegződések azonban alig kezdtek változni, az új kereteket gyakran ezek töltötték meg tartalommal. Egy példával: a 3200 helyi önkormányzatot az akkor törvényt hozók a polgárok egyenlőségen alapuló, lokális közösségeinek álmodták. A polgármesterek túlnyomó többsége azonban nagyon gyorsan belépett a kegyes hűbérúr szerepébe. És ugyanígy megmaradtak a mindent passzívan, kollektív ellenállás nélkül elfogadó beidegződések is. Igaz, helyenként-időnként kisebb lázongások előfordultak, és – a nagy nonprofit hullám mellett – létrejöttek a politika civil társadalom autentikus szervezetei is. Sem a demokrácia új intézményei, sem a civil társadalom szervezetei nem voltak azonban elég erősek ahhoz, hogy megvédjék a demokráciát.

2010 után a demokratikusan megválasztott kormány négy év alatt felszámolta a demokrácia minden biztosítékát és intézményét. Szabadságainkat és jogainkat nem vonták meg, csak gyengítették és szinte észrevehetetlen módszerekkel (például salátatörvényekbe bújtatott 138-ik, vagy 220-ik paragrafusokkal) korlátozták. Az autonóm intézmények egy részét megszüntették, sokukat átnevezték és átalakították nemzeti intézménnyé, vagy nem autonóm intézményekkel összevonták. Az autonómiák korlátozásának egyik legfontosabb eszközévé a vezető testületek összetételének teljes átalakítása vált. A korábbi sokszínű és gyakran választott testületek tagokat kormányhű kinevezettekkel váltották föl. A megmaradtaknak, például az egyetemeknek, „csak” autonómiájukat korlátozták, óvatos fokozatossággal, nagyobb ellenállás esetén kicsit visszalépve, de a radikális alávetés világos szándékával. A társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére a politika korábban is csak gyengécske erőfeszítéseket tett. 2010 óta azonban ezek is eltűntek. A 2010 utáni politika szavaival letagadja a szegénység létét és mélyülését, intézkedései pedig többször erősítik, mint csökkentik a nyomort. A szolidaritás sosem volt erős oldalunk, de a 2010 utáni politika az eszmét is nyíltan megtagadja – most idegenyűlöletet ébresztő plakáttengerével. Mindezekbe a polgárok belenyugodtak, és a választók többsége 2014-ben – immáron tudatosan – az autokráciát választotta a demokrácia helyett. Azaz régi beidegződéseink a változó körülményekhez igazodtak, „nyitott szemmel” léptünk be legújabb, és történelmileg legkevésbé indokolható zsákutcánkba.

A CIVIL TÁRSADALOM LÉTÉNEK FELTÉTELE

Lehet, hogy csak külső-belső véletlenek okozhatnak alapvető változást. De ha nem teszünk semmit, a történelem el fog marasztalni és a fiatalok mind nagyobb része fog innen elmenekülni vagy itt elsüllyedni. Az eddigi gondolatok engem oda vezetnek, hogy amit tehetünk, az annyi, hogy bekapcsolódunk a civil társadalom építésébe. A folyamat hosszú, az alapoknál kell kezdeni.

Az első – máig legnagyobb – probléma a tudatlanság, a gondolkodás hiánya, az információk feldolgozására való képtelenség. Széchenyi is tudta ezt: „A haza beteg... vajon miért beteg a haza, s ugyan miképp lehetne rajta segíteni? A betegség gyökér-okát kizárólag nemzetiségünk fejletlenségében és közértelemességünk csekély létében találtuk.” (Világ, 66. old.). „S ha meg kell vallanom, hogy mai körülményeink közt, ítéletem szerint mit tartok én a magyar honban minden lehetséges haladás és szükséges újjáteremtés legmélyebb talpkövének – aminél kezdeni kell, s ami előtt minden egyéb hasztalan, amellyel mindent kivihetünk, de nélküle semmit, amely mindennek Á-ja, fenékköve, kútfeje, egyenesen kimondom: *a nemzeti értelem* lehető legnagyobb kifejtését tartom a nemző oknak...” (Világ, 218. old.).

A tudatlanság, a *közértelemesség* hiánya akkor is különösen nyomasztó volt a szegények körében, de Széchenyi szerint minden körben jellemző. Az önismeret akkor is, ma is iszonyúan hiányos volt. A polgárok semmit nem tudnak az őket körülvevő körülményekről, nem gondolkodnak saját helyzetükről sem eleget – miért is foglalkoznának akkor a közügyekkel? És ma is igaz, amit Széchenyi akkor látott, a fejlettebb közös gondolkodás nélkül a szabadság is veszélyben van. „A közintelligencia súlya – az egyetlen valóságos fékje az önkénynek – más nemzetekéhez hasonlítva nálunk szerfelett csekély.” (Világ, 52. old.) „A közértelemesség pedig – mint már többször említettem, s még ezerszer mondani szeretném – az önkénynek az egyedüli zablája”. (Világ, 125. old.)

A közgondolkodás fejlesztésének sok eszköze közül néhány helyen utal az iskolára, de a jelenben a legfontosabbnak a közös tájékozódást és eszmecsere-t tartja. A politikai célokban való megegyezéshez szabad viták vezetnek. A fontos kérdéseket „csak olyan egyesületek által lehet a lehető legnagyobb igazsággal eldönteni, ahol a leghababban, minden korláttól vagy alkalmatlanságtól mentesen... fordul a szó olyan tárgyakra, ... amelyek mindenkinek, és így a társadalomnak és a hazának a legközvetlenebb kellemét vagy hasznát érintik.” Mindehhez természetesen az egyesülési szabadság és az egyesületek önállósága és önkormányzata szükségeltetik. Ez Széchenyi számára magától értődő volt. Olyan intézeteket kell lábra állítanunk, írta, „amelyekben *a kormány lehetőleg semmi részt nem vesz.*” Vagyis

civil társadalom akkor jön létre és akkor működik, ha az állampolgárok felismerik, hogy saját kis körükön kívül vannak egy társadalomban közös ügyek, amelyek, ha akarják, ha nem, az ő életükre is befolyással vannak. Épp ezért nem elzárkóznak ezektől, hanem tudni akarnak róluk, és ha lehet, saját érdekükben hatni is akarnak ezekre az ügyekre. Ezért önkéntes alapon, csak saját belátásból, részt vesznek ezekben. Kisebb-nagyobb szervezetek jönnek létre a közös ügyek megbeszélésére, amelyeknek legfontosabb vonása, hogy az államtól függetlenek: nincs állami alárendeltség, nincs állami felügyelet. És a szervezeteken belül is a viszonyok az egyenlők szimmetrikus viszonyai, a kommunikáció, ahogy Arató írja, egyenlők között folyik.

A MAGYAR CIVIL TÁRSADALOM MEGKETTŐZŐDÉSE

A civil társadalom létének feltétele, az egyesületi vitákban kiérlelődő közös nemzeti célok és prioritások egységesülése, az egyenlők közti kommunikáció nem jött létre. A civil társadalom gyengeségének okait legutóbb Bíró András firtatta. A rendszerváltó politikusok a demokratikus intézményeket kiépítették, de nem vették tudomásul, hogy a demokrácia nem működhet demokrata polgárok nélkül. Ehhez pedig minden intézmény, de mindenekelőtt az iskola demokratikus működésére és számtalan közösségi fórumra, Széchenyi egyesüléseire lett volna szükség. Mindezzel elmaradt. Pontosabban, ahogy Bíró András rámutat, a Fidesz és a Jobbik még ellenzékben sikeresen megteremtették saját egyesüléseiket, a polgári köröket és rokon szervezeteket. Ezek azonban nem a nemzetet egyesítő közös értékek és érdekek megvitatására jöttek létre, hanem egy a nemzetet megosztó, nacionalista és antidemokratikus ideológia sulykolására, indoktrinálására. Hatalomra kerülvén immár jelentős források segítségével újabb ellen-civil civil szerveződések hoztak létre, mint amilyen az időszakosan felbukkanó CÖF-tömeg, vagy a Magyar Művészeti Akadémia. A civil társadalom káros megkettőződése végső fokon annak a szabálynak a megsértése, hogy a kormánynak nem szabad a civil társadalom építésében részt vennie.

Egy elemzés szerint Erdélyben sem jó a civilség helyzete. Somai József szerint⁶ az erdélyi civil szféra mozaikállapotú, nehezen körülhatárolható, individuális egységekre széttagolt, szervezetenkénti entitás; nincs arányos és átfogó ágazati rendszere; hiányzik a közösségi értékrendek kialakításának stratégiája; nem történt meg a civil közösségi identitástudat meghatározása; hiányzik a társadalmi szintű civil kontroll szerepkör érvényesítése; hiányzik a saját belső erőn alapuló, önálló gazdasági hát-

6 Somai, J. (2002): Rendszert teremteni a civil szférában. Magyar Kisebbség, 3. szám.

tér és ennek sajátos pénzügyi rendszere; a függőségi rendszerekkel szemben pedig nincsenek meg a partnerség érvényesítését szolgáló eszközök; a román állam támogatásának nagyságrendje jelentéktelen és az is kihasználatlan; a vállalkozások vagy képtelenek, vagy hiányzik a magatartás a támogatási készségre.” Mindez Magyarországra is igaz – csak Erdélyben ennek az elemzésnek az idején nem szakadt még teljesen ketté a civil világ. Azóta – ahogyan a 2016. évi romániai választások előzményei mutatják – a magyar export sikeres volt, Romániában is alapvetővé vált a szembenálló kettősség, természetesen a magyar kisebbség kárára. Csak ott nem a román, hanem a magyar kormány beavatkozásának a hatása érzékelődik.

A magyar civil társadalom helyzete tehát rossz. Tegyük, amit tehetünk, ha vissza akarjuk építeni a nem illiberális demokráciát. Keressük együtt az utat, beszélgesünk, ha lehet, szerveződjünk kisebb-nagyobb egyesületekké, hidakat építve a mai szakadékok felett. Már, ha lehet. És olvassuk Bibó István politikai tízparancsolatát a szabadságszerető emberről, aki, többek között, „minden felismert közérdek ügyében kezdeményezőleg lép fel, minden közérdekű szövetkezésben vagy mozgalomban tehetsége szerint munkájával és adományával részt vesz s igyekszik azt győzelemre segíteni, tisztában lévén azzal, hogy a közügyek elhanyagoltsága vagy méltatlan emberek kezébe való kerülése egyedül a tisztességes emberek kezdeményezésének hiánya és közéleti bátortalansága miatt történik.”⁷

7 Bibó, I. (é.n.): A szabadságszerető ember tízparancsolata. Kéziratban maradt írás. Lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára MS 5111/15.16. <http://bibo.elte.hu/biboist>, letöltve: 2016.09.10.

KRÉMER BALÁZS: TÖRÉSVONALAK - A „TANYASI VARRÓNŐ” PROBLEMATIKÁRÓL, AVAGY MESSZE NEM BIZTOS, HOGY A JÖVŐ PROBLÉMÁINAK MEGOLDÁSÁT MEGTALÁLHATJUK A MÚLTBAN...

A DOLGOZAT TÁRGYÁRÓL. A FIATALOKRÓL, AZ IFJÚSÁGRÓL

Az ifjúságkutatók, oktatáskutatók, a fiatalok szociológiai és közpolitikai problémáival foglalkozó szakértők jellemzően vizsgálati tárgyként, célcsoportként szották, alapvetően életkor, demográfiai jellemzők segítségével elhatárolni a fiatalokat, az ifjúságot. Ugyancsak általában, e szakértők a társadalomtudományok megszokott, bevált paradigmáit adaptálják és alkalmazzák erre a választott célcsoportra, és a fiatalok világán belül elemzik a tudomány elvárásainak megfelelően, annak bevált eszközeivel a társadalmi, gazdasági, közpolitikai és politikai viszonyokat. Bár nagy érdeklődéssel vagyok olvasója az ilyen fogantatású munkáknak, én magamat nem sorolom a fenti értelemben vett ifjúságkutatók, oktatáskutatók, ifjúságsegítők és egyéb, a fiatalokkal foglalatostkodó szakértők közé.

Ebben a dolgozatban inkább arra próbálom fókuszálni, hogy a fiatalok körében megfigyelhető társadalmi jelenségek, - különösen azok az új, az idősebb generációk körében nem megfigyelhető jelenségek - vajon milyen társadalmi változásokat sejtetnek az egész társadalmi viszonyaiban, várható változásaiban.⁸ A dolgozatban először némely elemzési alapfogalmat, szempontot, koncepcionális keretet fogok (remélhetőleg) tisztázni, majd némi áttekintést adok arról, hogy hogyan látom a mai magyar társadalom törésvonalait, hogy utána megpróbáljak jelezni néhány olyan, a fiatalok életvilágában, társadalmi intézményekhez és egymáshoz való viszonyában megfigyelhető „új” jelenséget, amelyek intuícióim szerint meghatározó jelentőségűek lesznek, lehetnek a jövő társadalmainak funkcionalitásában és strukturálódásában. Mindezen „új” jelenségeket és törésvonalakat – szociológiai

8 Mondhatnám azt, hogy ez a fajta megközelítés nem lehet meglepetés azok számára, akik ismerik munkáimat: a 2015-ben megjelent időügyi könyvem (és annak előtanulmányai) szintén inkább azzal foglalkozott, hogy vajon az időződés jelensége mennyiben hat átfogóan a társadalmi változásokra – és kevésbé tekinthető időügyi szakszociológiai vagy szakpolitikai dolgozatnak (lásd: Krémer, B. (2015): Mi is a kétségbeejtő abban, ha tovább élünk? – avagy: az időződési válság és a halál egyenlőtlenségei, Napvilág Kiadó, Budapest).

ízlésem ellenére - nemigen fogom tudni empirikus adatokkal alátámasztani – ami nem feltétlenül baj, hátha így még inkább kritikai felületet hagyhatok állításaim megvitatásához.

A TÖRÉSVONALAK FOGALMI ÉRTELMEZÉSÉRŐL ÉS KIINDULÓ ÁLLÍTÁSOK A HELYZETRŐL

A növekvő egyenlőtlenségek még nem törésvonalak

A „társadalom szétszakadását”, a társadalmon belüli törésvonalak létét és kialakulását sokan azonosítják a nagy és/vagy növekvő társadalmi egyenlőtlenségek problémájával. Saját értelmezésemben a nagy egyenlőtlenségek növelik a belső szakadások és törések valószínűségét, de a „törés”, a „szakadás” nem szükségszerű következménye az egyenlőtlenségi ollók nyílásának, még kevésbé a hagyományosan fennálló nagy egyenlőtlenségeknek.⁹

Amikor törésvonalakról beszélek, akkor igazából abban az értelemben beszélek szétszakadt, fragmentált társadalomról, hogy ugyanabban a társadalomban olyan, egymástól elszakadt, egymástól távol sodródott csoportok léteznek egymás mellett, amelyek között nincsen átjárás és mobilitás, nincsen érintkezés, kommunikáció, kooperáció, olykor a különböző csoportok nem is ismerik egymást, pláne nem ismerik el egymást. Gyakorta nem tartják a saját világuk-társadalmuk részének sem a törésvonalakon túli társadalmi csoportok világát.

A törésvonalak koncepciója a társadalomtudományi és szociológiai irodalomban nem egy általánosan használt koncepció, de számos ezen elmülethez és fogalomhoz kapcsolódó hagyomány igencsak rokonítható vele.

A szegregációról, mint törésvonalról

Talán a leggyakrabban használt fogalom, a legjelentősebb hagyomány a szegregáció és annak elméleti és empirikus irodalma. A fogalom eredeti amerikai értelmében az „apartheiddel”, a jogi megkülönböztetéssel volt szinonim. Azt jelentette, hogy miközben az alkotmányos jogállami hagyomány evidenciának, a társadalmi

⁹ Az Európában használatos relatív szegénységi mutatók tartalmukban egyenlőtlenségi mutatók. A növekvő szegénység, vagy fiatalok esetében kitüntetett jelentőséggel, a növekvő gyermekszegénység – növekvő egyenlőtlenséget jelez – ami súlyos gond, a szakadás és törés kockázata – de, önmagában még nem törés vagy szakadás.

rend fundamentumának tekinti a jogegyenlőség elvét (a törvények mindenkire vonatkoznak, és mindenkire egyformán vonatkoznak – a „törvény előtti egyenlőség”), aközben ez az elv olykor sérül: hátrányos jogi bánásmód, diszkriminatív, hátrányos megkülönböztetés sújt különféle csoportokat (feketéket, fogyatékosokat, nőket, melegeket stb.).

A szegregáció problémájának ez a fajta, alkotmányos és jog-központú konceptualizálása nagyban hozzájárult annak az amerikai „egyenlő lehetőségek” eszmévilágának a kialakulásához (amit Európa gyakran félreért, magyarul meg egy logikailag értelmetlen fogalomra, az „esélyegyenlőségre” sikerült lefordítani), amely az „egyenlő lehetőségeket” a társadalmi cselekvés, részvétel, a szabadság mindenki számára való elérhetőségében próbálta biztosítani. A szegregáció tehát a törvény előtti egyenlőség, a jogegyenlőség, és ezen keresztül a szabadság, az önrendelkezés, a társadalmi, gazdasági, politikai részvétel egyenlő lehetőségének sérelme, amely sérelem diszkriminációként bíróság előtt perelhető. Amennyiben a bíróság a perelt megkülönböztetést oktalannak és aránytalannak, azaz diszkriminatívnak ítéli meg, úgy a szegregáció elkövetője kárt követ el, amiért kártérítésre, az okozott sérelmek orvoslására kötelezhető. E hagyományban tehát a legfontosabb törésvonal a feltételezett, alkotmányosan védendő jogegyenlőségen és a jogokban nem teljesrangú csoportok közötti törésvonal, amely létét az alkotmányos rend és az általános társadalmi közérdek nevében üldözni kell, fel kell számolni. Legalábbis: meg kell próbálni felszámolni.

A szegregáció fogalmának van egy másik hagyománya, amely hagyományt a Chicagói Iskola, ezen belül is elsősorban Wirth és Burgess¹⁰ alapozott meg. Számukra a települési szegregáció alapvetően nem jogi, hanem térbeli elkülönülést jelent, ám ismét, önmagában a települések, településrészek közötti különbség, egyenlőtlenység, de még a határokkal való elkülönülés sem jelent szegregációt. A szegregáció a chicagói hagyományban tehát nemcsak izoláció, elkülönülés, hanem a részek közötti határok átjárhatatlanságát, a részek lakói közötti érintkezés tagadását is kifejező, némiképp a szimbolikus vagy tényleges határokkal lezárt gettóra utaló fogalom.

A test, a gének, a biológikum

Az utóbbi évtizedek egyik legizgalmasabb társadalomtudományi kérdésköre a gének, a biológikum, a természeti adottságok társadalmivá és hatalmivá-politikaivá válása, ezek társadalmi konstrukciója és dekonstrukciója. E problémakör szimbo-

¹⁰ Magyarul lásd: Wirth, L. (1973). Az urbanizmus, mint életmód, 1973, illetve: Burgess, E. W. (1973): Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés, Mindkét írás: In: Szelényi Iván (szerk): Városszociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

likusan is mérvadó kifejezése az, ahogyan feminista koncepciókat követve elkülönült egymástól a biológiai nem (a szex), és a társadalmi nem (a gender) fogalma. Némiképp a (tudományos és politikai mozgalmi értelemben is) feminista fogalmi megkettőződés analógiájára manapság ugyanígy lehet megkettőződött, a természeti és társadalmi kategóriákat egymástól elválasztó értelemben beszélni etnicitásról, származásról, fogyatékoságról-épségről, szexuális vonzalmakról-orientációkról és számos más, korábban egyértelműen természetiként (biológiaiaként, genetikaiaként, orvosiként, pszichiátriaiként stb.) tárgyalt jelenségről. Ezeknek a társadalmi koncepcióknak az egyik közös gyökere a szociálpszichológia Goffman-i hagyománya a csoportképződésekről, a „mi” és az „ők”; a „többség” és a „kisebbség” elhatárolásáról, az „ők” stigmatizálásáról.¹¹ Ebben a szociálpszichológiai hagyományban ez elhatárolás egyrészt „minőségi” (mi a jók és értékesek, és ők a rosszak és értelmetlenek között), másrészt viszont sajátos hatalmi mechanizmus terméke is: mi a többség ruházzuk fel őket a kisebbséget azokkal a negatív tulajdonságokkal, amelyek nemcsak indokolják és igazolják, hanem hatalmi értelemben legitimálják is az elhatárolást, elhatárolódást. Ebből a nézőpontból sajátos törésvonalakra mutatnak rá olyan fogalmak, mint a nacionalizmus, a rasszizmus, a szexizmus, a xenofóbia vagy homofóbia.

Erdei kettős társadalma – avagy anómiás, „nem passzentes elcsúszottság” a félperiférián

Szót kell, hogy ejtsek egy olyan társadalomtudományi hagyományról is, amelyik sem nem a szegregáció (vagy azzal rokonítható) fogalmával, és nem a szociálpszichológiai határokkal operál, és, amelynek a hagyományos értelemben nincsen feltétlenül egyenlőtlenségi tartalma sem. Arra a hagyományra gondolkok, amely a törésvonalakat nem vízszintesen, egyenlőtlenségi fogalmakkal is leírható átláthatatlan határok meghúzásával értelmezi, hanem, a törésvonalakat, az átjárhatatlan határokat mintegy függőlegesen húzza meg. E koncepció legismertebb (a nemzetközi irodalomban is originálisnak számító) hazai reprezentánsa Erdei Ferenc a kettős társadalmi struktúra elméletével. Erdei elmélete nem talált követőkre, de a nemzetközi szociológiai irodalom, különösen a fejlődő országok, így Latin-Amerika szociológiája majdnem ugyanezt a jelenséget írja le – alapvetően az anómia Durkheim-i és Merton-i elméletéből kiindulva. A félperifériára alkalmazva az anómia, a „szétszűrés”, a „meg nem felelés” Erdei fogalmait kölcsönvéve egy azonos társadalmon belüli, egymástól elkülönült, de önmagukon belül sajátos strukturális megosztottságokat eredményező helyzet,

11 Goffman, E. (1998): Stigma és szociális identitás, in Erős, F. (szerk.): Megismerés, előítélet, identitás. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, Wesley János Lelkészképző Főiskola

folyamat. Nem véletlen, hogy ezek az anomikus helyzetek épp a fejlődő országok társadalmaiban figyelhetők meg, amelyekben a szétcsúszás nem más, mint az, hogy a fejlődés, alapvetően a modern piaci gazdaság és a jogállami intézményrendszer „behatolása” különböző ütemekben ér el és hat különféle társadalmi csoportokra.¹² Ebben szinte mindenhol érvényesül az, hogy a nemzetközi gazdasági, kulturális, politikai vérkeringésekbe könnyebben és simábban beilleszkedő, differenciáltabb munkamegosztással és piaci cserékkel jellemezhető nagyvárosi társadalmak szociológiai értelemben is elszakadnak az önellátóbb, tradicionálisabb értékrendű és hatalmi berendezkedésű rurális-falusias társadalomtól, annak struktúrájára jellemző hagyományosabb, gyakran feudálisként is érzékeltetett berendezkedésektől.

Társadalmi integráció - dezintegráció

Végül, a törésvonalak koncepciója tán legközelebb a „társadalmi integráció” szociológiai fogalmához állna legközelebb, annak eredeti értelmében. Vagyis, ha egy társadalom „integrált”, akkor az azt jelenti, hogy a társadalom tagjai között van átjárás-mobilitás, van érintkezés, kommunikáció, ismeret egymásról, működik valamilyen társadalmi szolidaritás, létezik valamiféle republikánus, köztársasági politikai közösség és együttműködés az adott társadalom valamennyi tagja között. Ennek a társadalmi integrációnak a hiánya igazolható az átjárhatatlan törésvonalak kimutatásával, létezésével.

Összefoglalva: a törésvonalak jelentése

A definíciós kísérletem elején jeleztem azt, hogy maguk az egyenlőtlenségek léte, de még a növekedése sem jelent feltétlenül szakadást, törésvonalak megjelenését a társadalmon belül, és erre vannak nemzetközi példák is. Igen, azt hiszem, hogy pl. az Európán kívüli angol anyanyelvű országokat, sajátos jóléti államokat az európainál nagyobb „kimeneti” egyenlőtlenségek jellemeznek, ám ugyanakkor, számos vonatkozásban az európai jóléti államoknál is, a fenti értelemben magasabb szintű társadalmi integráció jellemzi őket (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, de még az USA is.)

Összefoglalva tehát azt mondhatom, hogy az egyenlőtlenségek csak akkor vezetnek társadalmon belüli törésekhez, társadalmi törésvonalakhoz, ha

12 Lásd pl. Gill. A. (1999): Government Regulation, Social Anomie and Protestant Growths in Latin-America: a Cross-National Analysis Rationality and Society August 11. szám

- A társadalmi (és/vagy fizikai) határvonalak nem átjárhatók, ha nincsen közöttük;
- Mobilitás, átjárás;
- Érintkezés, kommunikáció, kooperáció;
- Közösség, szolidaritás, összetartozás.

A fenti kis felsorolásom részben valóban összefoglalás, de részben, némiképp operacionalizálás is: összefoglalásként olyan fogalmakat jeleztem, amelyek az empirikus társadalomtudományban – legalábbis elvileg - mérhető, igazolható, kimutathatók.

A „TANYASI VARRÓNÓ” PROBLEMATIKÁRÓL...

Az utóbbi években hetente autókáztunk kollégáimmal, köztük Rácz Andreával Pest és Debrecen között, eközben sokat beszélgettünk, és, remélem ez kölcsönös, de magam bizonyosan sokat tanultam locsogásaink közben, Anditól is. Egyik legtanulságosabb beszélgetésünk Andi disszertációjának írása közben zajlott, a disszertáció az állami gondoskodásban nevelt, már nagykorú fiatalok utógondozásáról szólt, később könyvként is megjelent.

A disszertáció egyik fontos kérdése volt az, hogy a gyermekvédelmi rendszer milyen víziókkal és célokkal, milyen eszközökkel kistafírozva engedi önálló életükre a volt állami gondozottakat, így pl. a jog szerint biztosított (egyszeri, viszonylag jelentősebb összegű) életkezdési támogatást mire engedi, hagyja felhasználni. Andi sokat dühöngött a kocsiban azon, hogy a hivatalos gyámok és gyermekvédők nem engednek mobiltelefont, 'okostelefont' vásárolni ebből a pénzből, mondván azt, hogy az csak afféle trendy divatcikk, miközben, ha valaki elmegy egy állásinterjúra, akkor másképpen nem nagyon bírja a munkaadó az interjú után elérni sem őket akkor, ha van állás. Hogy gyermekvédelmi szakcikkekben, az új évezredben is progresszív modellként, példaként jelenhet meg az, hogy a gyermekvédelemnek, az utógondozásnak ahhoz kell segítenie a fiatalokat, hogy „tanyasi varrónők” lehessenek. A problémát generalizálva mesélte Andi, hogy a tanyasi varrónő lehetőségét az interjú vizsgálatában is felvetve, több éles nyelvű utógondozott interjúalanya nem túl szofisztikáltan, de lényegretörő dühvel reagált: „Na ne b@zd meg!” (A disszertációban és a könyvben a problematikát és interjú tapasztalatait nem pont ezekkel a szavakkal érzékelteti a szerző.¹³)

13 A kollégám által hivatkozott, a tanyasi varrónő perspektívát progresszív modellként tárgyaló gyermekvédelmi szakcikk: Józóné Juhász, O (2005): Beavatkozási lehetőségek egy lakásothon-

A „tanyasi varrónő” víziója, az egy nagyon megvalósítható vízió: az életkezdesi tá-mogatásból meg lehet venni egy tanyát, akár még egy varrógépet is, előtte ki lehet taníttatni a lányokat varrónő szakmunkásnak, a tanyasi varrónő innen nézvést egy elérhető státusz a volt állami gondozott lányoknak. Van vele egy kis probléma: a ta-nyasi varrónő egy sohasem jó és magas, de létezett státusz volt 30 éve a múltban, de teljesen irreális megélhetés és társadalmi helyzet az új évezredben: a tanyáról nem lehet bejárni sehová, és ma már jószerevélt eltűnt az összes varroda, varrodai szalag az országból, többnyire elég messze, mondjuk Kínába.

A „tanyasi varrónő” problematika ebben a konkrét formájában tán abszurd túlzás-nak is tűnik, ugyanakkor rávilágít egy sokkal mélyebb és általánosabb problémára. Nevezetesen arra, hogy az ifjúságról szóló elképzelések, az ifjúságot segítő intéz-mények és politikák szinte mindig a múltban akarják megoldani a fiatalok problémáit – és nem a jövőben. Mintha a fiatalokat egy elmúlt világba akarnák beleilleszteni, integrálni – és nem abba, ami majd jön, ami vár majd rájuk.

Könnyű lenne ezt a múltba ragadtságot a bürokráciák tehetetlenségére fogni. Amely tehetetlenség igaz és jogos kifogás: az állami hivataloknak muszáj a múltban meg-alkotott szabályokat követniük, mert muszáj szabályokat követniük. De, ennél tán sokkal mélyebb és súlyosabb a probléma. Mert nemcsak a szabálykövető bürokrá-ciák, hanem általában a szokásos gondolkodás is jobban szereti a felmerülő probl-émákat a múltban, a múlt tapasztalatai és normái szerint megpróbálni megoldani – és fél attól a jövőtől, amely kiszámíthatatlan, amelyre nem vonatkoztathatók a múltra feltárt tudományos eredmények és szakértői tapasztalatok, amelyre nincse-nek adatok – hiszen minden rendelkezésre álló adat a múltban keletkezett. A jövőről gondolkodni kockázatos – és nem szeretünk kockázatokat vállalni.

Millió példát lehet felhozni a „tanyasi varrónő” problematika érzékeltetésére, én itt csak néhányat említek.

A hagyományos, a természettudományokból jövő pozitivistá tudományosság auto-matikusan, mindig a múltban oldja meg a jövő problémáit. Azt feltételezi, hogy az alapvető paraméterek (mondjuk a gravitáció) nem változik,¹⁴ és akkor a múltbeli

ban, Család, gyermek, ifjúság 6. szám. Erre a cikkre hivatkozik és az interjú kutatást ismerteti: Rác A. (2012): Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények” - Gyermekvédelmi szakel-látásban nevelkedett fiatal felnőttek iskolai pályafutásának, munkaerő-piaci részvételének és jö-vőképének vizsgálata, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék könyvsorozat, L'Harmattan Kiadó

¹⁴ Vagy legalábbis: a paraméterek változásai, valamint a paraméterek változásából függvény-szerűen következő hatások is a múltból szerzett tapasztalatok és megfigyelések alapján előre meg-adható. Ennek a gondolkodásmódnak a leképezése a differenciálegyenletek használata, pl. az

kísérletek és megfigyelések alapján nyugodt szívvel meg tudjuk oldani a jövő kérdéseit is: az ugyanolyan magasról leejtett test ugyanannyi idő alatt fog a jövőben is Földet érni, mint amennyi időt a múltban hasonló helyzetekben, hasonló magasságból leejtett tárgy esetében mértünk. Amíg a paraméterek változatlanok, addig ugyanolyan alaphelyzeteknek ugyanazok lesznek a kimenetei is.

A lexikális tudást fejekbe tölteni igyekvő oktatás ki nem mondva, de úgy tesz, mintha valamennyi jövőbeni probléma megoldását meg lehetne találni a múltban, és ezért kell a múlt megoldásait megtanulni, bemagolni, elraktározni a tanulók agyában. Nyilván, a „múltból” nagyon sok tanulnivaló van, de – még iszonyatos mennyiségű felesleges, soha fel nem használható tanulás árán sem – nem lehet meglegelni a múltban valamennyi jövőbeni probléma megoldásának kulcsát.

A szakértőket különösen sokat szapulják e múltba révedő gondolkodásmódjukért, azért, hogy a jelen problémáit nem a jövőben akarják megoldani, hanem, a korábbi ismereteik, más környezetből kinyert paramétereik által felállított sémákba szuszakolják be új ismereteiket, és az így levont következtetések révén tanácsolják orvosolni azokat. A szakértőkhöz hasonló kritika éri gyakran azt a „statiszticizmust”, amely nem a változó társadalmi helyzeteket és problémákat akarja megérteni, nem a létező problémákhoz igyekszik kutatási tervet, design-t megalkotni, és nem a reális kutatási kérdésekhez igyekszik adatokat találni, hanem a múltban kitalált adagyűjtési rendszerekből kinyert adatokhoz igyekeznek passzítni a problémákat és ezen keresztül, ismét csak a múltban akarnak megoldásokat találni a jelen helyzetekre.

Általánosságban is mondhatjuk azt, hogy a múltra fókuszáló tudományos és szakértői módszerek, gondolkodási sémák elég megbízhatóan működnek stabil környezeti paraméterek, nem túl sokat változó gazdasági és társadalmi körülmények között. Ám ugyanakkor, már-már szájalmasak akkor, amikor egy gyorsan változó világban, csak „tanyasi varrónőként” képesek elképzelni bármely mai fiatal jövőjét, bármely mai probléma megoldását – a jövő helyett a múltban.

Nem vitatom azt, hogy a jövő kérdéseit, így a sejtethető és várható törésvonalakat vázolni igencsak kockázatos intellektuális és lelki gyakorlat. Nem vitatom azt sem, hogy a jövő legfeljebb elmesélhető, a tudományosság kritériumait legfeljebb a „ha, akkor...” típusú logikai formulákban, ezekre épülő előrejelzésekben, predikciókban, nem is föltétlen egyes elemeiben, hanem valamiféle elképzelt teljesebb jövőkép narratívájában¹⁵ lehet érvényre juttatni.

elméleti fizikában.

15 Ez Keith Stanovich D. Kahneman „gyors és lassú” gondolkodást megkettőző gondolatát to-

Tudom azt, hogy kétes vállalkozásba megyek bele akkor, amikor el akarom kerülni a „tanyasi varrónő” bizonyosan még kétesebb problematikáját. Mindezt kötelességem előre jelezni, mert az alábbiakban épp ezt fogom megpróbálni. Legfeljebb utalásként hasznosítható adatokra, gyakran csak külföldi tapasztalatokra építve sejtéseket és várakozásokat fogok felvetni arról, hogy a fiatalok mai helyzetéből, a körülményeiknek az idősebbektől való eltéréseiből milyen már ma is érzékelhető törésvonalak markánsabbá válása várható, olykor, milyen, a fentiekben körülírt új törésvonalak megjelenésén nem kellene túlzottan meglepődnünk.

A fentiek érthetők afféle mentegetődzésként is: messze nem vagyok bizonyos abban, hogy jól látom a jelen és a jövő törésvonalait, amiatt, hogy minden állításom tekinthető provokációnak, vitathatónak és vitatandónak. Azt remélem, hogy az attitűdöm, az kevésbé: ha egy jobb társadalomról, benne a mai fiatalok jobb életéről, helyzetéről akarunk gondolkodni, netán még tenni is ezért valamit, akkor a „tanyasi varrónő” problematikájára a múltban keresgélteknél kellene jobb válaszokat találnunk.

Nem szeretnék ugyanakkor túlzásokba sem esni a tanyasi varrónő problematikájának „túltekerésében”. Messze nem szeretném kidobni a szemébe azt a múltból tanulságokat és tudásokat kinyerő racionális gondolkodási hagyományt, amelyben én magam is felnőttem, és aminek én magam is részese vagyok. Olyannyira nem szeretném ezt, hogy – mint erre később többször is visszatérek – manapság nagyobb veszélynek látom a racionalitást tagadó okkultizmusokat, zsigeri indulatokból és gyűlöletekből táplálkozó nem-racionális megoldáskereséseket, mint a racionális gondolkodásba vetett túlzó bizalmakat, azt a hitet, hogy valamennyi jelen- és jövőbeli problémára megoldás található a múltban.

Annnyt állítok, amennyit a dolgozatom alcímében: nem biztos, hogy a jelen és a jövő valamennyi problémájára megoldást találhatunk a múltban. Vagy, ha találunk is, akkor az gyakorta olyan tévedés lesz, mint a tanyasi varrónő. Lehet, hogy ehhez a múltból elő kell bányásznunk olyan tudásokat és tapasztalatokat, amelyeknek korábban nem tulajdonítottunk nagy jelentőséget, de az is lehet, hogy olykor kreatívabbnak, invenciózusabbnak, probléma-érzékenyebbeknek és fantáziadúsabbnak kell legyünk ahhoz, hogy a jelen gondjait orvosolhassuk, hogy a jövő problémáinak megoldására időben felkészülhessünk.

vábgondolva, a lassú gondolkodást algoritmikus és reflektív gondolkodásra szétválasztó koncepciója, amely szerint a jövő egyes elemeinek kiszámíthatatlanságából adódó bizonytalanságokat enyhíti az, ha valaki egy teljesebb jövőképhez, arról szóló narratívába illeszti előrejelzését, predikcióját; lásd: Stanovich, K. (2011): *Rationality and the Reflective Mind*, Oxford University Press.

A tanyasi varrónő problematikájának középpontba állításával nemhogy nem akar-nám szemétre dobni a múltból építkező racionális gondolkodást, hanem ellenke-zőleg, védeni szeretném azt. Azzal, hogy ha nem vagyunk képesek belátni e gon-dolkodás korlátait, vagy beszűkültségeit;¹⁶ ha nem vagyunk képesek belátni azt, hogy a jövő problémáinak megoldásához nem feltétlenül találjuk meg a kulcsot a múltban – akkor ezzel magát a racionális gondolkodást, a racionalista hagyományt veszélyeztetjük. Hogy hagyományos racionális gondolkodásunk korlátainak fel nem ismerése sokakat mégiscsak a racionális gondolkodás nélkülözésére, annak a sze-métbe dobására készítet. Ami még sokkal nagyobb gond és baj, mint a tanyasi var-rónő problematikával való együttélés. Minden túlzás nélkül mondhatom, ez ma talán az emberiségre leselkedő legnagyobb veszély.

A LÉTEZŐ – ÉS TÁN ERŐSÖDŐ – TÖRÉSVONALAKRÓL

Megyesi Gusztáv hajdanán az ÉS-ben megjelent remek kis pamfletjében arról el-mélkedett, hogy őt mennyire szórakoztatják a politológusok és a meteorológusok azzal, ahogyan a jövőbe próbálnak látni, ahogy megpróbálják kitalálni, hogy mi lesz – elég nagy, mondhatnánk, reménytelenül magas hibaarányokkal. Az esszéjét ak-kor azzal fejezte be, hogy ő a meteorológusokat egy kicsit magasabbra tartja, mert – szemben a politológusokkal – ők legalább azt meg tudják mondani, hogy mi volt. Megyesi nem beszélt a szociológusokról, amit udvarias gesztusnak kell tartanunk – ha beszélt volna, nyilván a politológia, a másik elvileg empirikus társadalomtud-o-mány mellé sorolta volna.

Elég szomorú beismerni, de épp a törésvonalak ügyében a szociológia a múlttól sem tud meggyőző bizonyítékokkal szolgálni, számos ok miatt, mint pl. a nem-létező mo-bilitásokat, átjárásokat, érintkezéseket sokkal nehezebb kimutatni, mint a létezőket, ezért erre nem születtek felvételek, mérések, adatok. A szociológia nagy sara, hogy még mindig, a posztindusztriális kapitalista gazdaság keretei között is a szocialista nagyipari társadalomra kitalált kategóriákat akarja alkalmazni stb. Mintha a szocioló-gia mellett elrohant volna az idő – amit nem túl nagy öröm konstatálnunk.¹⁷

¹⁶ A „racionalitás” fogalmának legsúlyosabb beszűkítő korlátját az a közgazdaságtanból eredő racionális döntésemélet jelenti, amely szerint a racionalitás azonos a bármiféle befektetések mi-nimalizálásával, a maximális valószínűséggel maximális hasznot eredményező lehetőségek kivá-lasztásával és követésével. Nem, az embereknek a haszonszerzésen kívül lehetnek más céljai is, és ilyenkor e célok követése is lehet racionális.

¹⁷ Kötelességem itt egy a saját szociológiai ízlésemről szóló reflexiót megtennem. Azt hiszem, hogy a hazai szociológia annyiban még inkább le van maradva a világ szociológiájától, hogy nálunk még mindig ritka nagy divatjuk van a '80-as évek azon „nagy elméleteinek”, amelyek a bizonytalan-

Mindezen bizonytalansággal, mielőtt a jövőre vonatkozatható még bizonytalanabb állításokat tennék – előbb néhány hezitáló és bizonytalan állítás a múlttól, a közel-múltól.

A MAGYAR TÁRSADALOM KASZTOSODIK, TÖRÉSVONALAKKAL TAGOLT, MÁR MA IS

Lefojtott mobilitás

Az állításom első pontja a legsúlyosabb és tán a legbizonytalanabb is egyszerre: úgy látom, az a sejtésem, hogy hiába volt itt politikai rendszerváltás, az ipari gazdaság posztindusztriális átalakulása, gazdasági és politikai átrendeződés keletről nyugatra, korábban soha nem látott oktatási expanzió – a magyar társadalom mobilitása mindezek ellenére nemhogy nem nőtt, de inkább csökkent.

Nem tudnám kellően udvarias kritikával illetni az elmúlt húsz év százalmas struktúra-elméleti próbálkozásait, de ezek gyengesége is hozzájárul ahhoz, hogy nem tudjuk érzékelni, kik milyen strukturális helyről hova máshova, más strukturális helyre keveredtek.

A jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásáról vannak adataink – és ezek az adatok a középrétegek csökkenése mellett a szegénység lassú, de tartós növekedését mutatják: decilisek vagy kvartilisek között nem igazán ugrálva, nem nagyon változtatnak jövedelmi pozíciót az emberek, a jövedelmi pozíciók között leginkább – különböző időkből különböző fajta - lecsúszások érzékelhetők. Ennek tükrében elég kétesen nevezhetjük „felemelkedésnek”, „felfelé történő mobilitásnak” azt, ha valaki azért javít relatív pozícióján, mert, bár neki semmivel nem emelkedett a jövedelme, de mások sokan „alábuktak”, „alá csúsztak” azok közül, akiknek korábban több volt.¹⁸

ságot, a kockázatot, a szubjektívvé lett élményt teszik meg fő társadalmi rendező elvvé. Nincs itt mód részletes kritikát kifejtenem, annyit jelzek, hogy e „nagy elméletek” előrejelzései közül lényegében semmi nem jött be azóta, én úgy érzékelem, hogy ezek nem feltétlenül és sokkal többek, mint a szociológia kockázatait, bizonytalanságait, szubjektív élményeit, a társadalomról való tudás hiányosságait a társadalomra magára projektáló elméleti kísérletek.

18 Korábbi írásom elemezte ezt a kérdést: Krémer, B. (2014): Mennyire lett kifosztva a társadalom? Beszélő, Június 17, <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/mennyire-lett-kifosztva-a-tarsadalom>, letöltve: 2016.09.05.

Lényegesen kevesebb, ritkább és kisebb mintás adataink állnak rendelkezésre a megbecsültségek, státuszok alakulásáról – ám ennek ellenére, ebből a szempontból a trendek még egyértelműbbnek tűnnek: a magyar társadalom folyamatos státuszvesztésben van. Mára jószerevel nem tudunk megnevezni egyértelműen pozitívan megbecsült foglalkozást vagy más társadalmi csoportot, a hazai társadalom alapvetően bizalmatlan egymással szemben, és ennél egyértelműen, penetránsan bizalmatlan a közintézményekkel és a közélet szereplőivel szemben.¹⁹ Nemhogy csoportként, de egyénként sem nagyon tudunk megnevezni olyan figurákat, akikre az elmúlt évtizedek munkássága alapján a magyar társadalom tisztelettel, a teljesítményét elismerőleg nézne fel, legfeljebb kétes celebek iránti nem-is-kétes megbecsültségű ismertsége az, ami előtérbe lökött embereket. (A különbség elégé nyilvánvaló: korábban nagy megbecsültségű emberek az elismert teljesítményük alapján kerültek a nyilvánosság reflektorfényébe. A celebek valami miatt belekerülnek a televízióba meg a reflektorfénybe, de ismertségük egyáltalán nem jár együtt semmiféle elismert teljesítménnyel vagy megbecsültséggel...) (Ezt kérem írásom végéig észben tartani: milyen jövőhöz is akarjuk segíteni a fiatalokat akkor, ha lényegében nem tudjuk kitalálni, hogy mitől, miképp lehetnek elismert és megbecsült tagjai akár szűkebb közösségüknek, akár tágabb társadalmuknak?)

A mobilitások ügyében még egy kérdésben vannak kétes, nem túl jól feldolgozott ismereteink, és ez pedig az oktatás, a végzettségek szintjén megfigyelhető mobilitások. Ha a létező végzettségi statisztikák és oktatási adatok alapján akarjuk értékelni az elmúlt időszakot – hát, akkor ujjonghatunk: elképesztő fejlődés ment végbe nemcsak abban, hogy a fiatalok magasabban képzettek, mint az idősebbek, hanem, ez a főképp a fiataloknál jelentkező képzettségi nyereség, ez az egész társadalom iskolázottsági szintjét megemelte.

Másfelől viszont jó okunk van visszafogni ujjongásainkat, az oktatási expanzió messze nem akkora nagy mobilitási nyereség, mint amekkorának a pucér statisztikák alapján tűnne. Azt mondhatnánk, hogy a világ, a gazdaság, a munkaerőpiac átpozícionálta a képzettségekkel kapcsolatos elvárásokat, egyszerűbben szólva, ma mindenkinek magasabb végzettségre van szüksége ahhoz, hogy munkát találhasson, mint korábban. Harminc éve az általános iskolai lemorzsolódás volt az oktatási rendszer által okozott legnagyobb veszteség, mára ez hiába csökkent minimálisra, az általános iskolai végzettség megszerzése lényegében semmilyen munkahely

¹⁹ E megvetés és bizalmatlanság rendszeresen elég jól látható a politikusok népszerűségi indexein. Áttekintő adatok a fiatalok „közbizalmi” helyzetéről megtalálható az Állampolgári Részvétel Hete honlapján (<http://reszvetelhete.hu/csatlakozz/>) az általam elért utolsó, Péterfi Ferenc összeállításában: Közbizalom 2014, http://reszvetelhete.hu/wp-content/uploads/2015/03/Kozbizalom_2014.docx, letöltve: 2016.09.05.

betöltésére nem kvalifikál. Így a középszintű oktatásban egyre jelentősebb lemorzsolódás vált döntő végzettségi és mobilitási kockázattá, hiszen ma a középszintű végzettség sem jelent garantált beszállókérdőt a munkaerőpiacon.

Ha tehát a mobilitást úgy értelmezzük, hogy az elvart, a boldoguláshoz szükséges iskolai végzettségek közötti átjárásokat akarjuk mobilitásnak tekinteni (azaz, bár módszertanilag nehezen értelmezhető, de a „medián iskolai végzettséghez képest relatív pozíciók”²⁰ változásait tekintjük iskolai mobilitásnak), akkor az iskolai mobilitás aránya is lényegesen kisebb lesz, és ugyancsak, jelentős „lefelé történő mobilitást” is fogunk tapasztalni. (Így ha a gyerekek ugyanolyan végzettséget szereznek, mint a szüleik, pl. a szakmunkás gyereke is szakmunkás lesz – akkor ezt a fenti módszer lefelé történő mobilitásnak fogja érzékelni.)

Némiképp hasonlóan mondhatunk el a földrajzi mobilitásokról is. Általában igaznak tűnik az, hogy jelentősebb társadalmi mobilitások mindig együtt járnak jelentősebb földrajzi mobilitásokkal is, ilyenkor mindig többen kelnek útra – belföldre és/vagy külföldre is. Az elmúlt évtizedek városiasodása a statisztikák alapján egyértelmű folyamat – ám azzal a kis „szépséghibával”, hogy a városi lakosság létszáma és aránya amiatt nőtt folyamatosan, - hogy egyre több települést minősítettek várossá. Tényleges mozgásokkal járó földrajzi mobilitás a '90-es évekre volt jellemző, de e mozgások inkább a társadalmi struktúrát bemerevítő, és nem azt dinamizáló hatásúak voltak. E mozgások egyik része az amerikai szuburbanizációhoz hasonló folyamat volt: a jobb módú felső középrétegek a városokból kiköltöztek a városkörnyéki zöldövezeti „alvóvárosokba”, kertés házakba – miközben lényegében megmaradtak városi lakosoknak, teljes mértékben kihasználva a város gazdasági, kulturális és egyéb „fejlett lehetőségeit”. A másik irány a városokban – főképp ipari – munkahelyüket elveszítőknél az olcsóbb ingatlanárak és remélt olcsóbb megélhetési költségek vonzása általi mozgása volt a dinamikus, fejlődő városoktól távolabbi (mondjuk 60 km sugarú körön kívüli) leszakadó településekre. Ez a fajta mozgás nemhogy nem a „dinamizáló mobilitás”, hanem ennek ellenkezője, a „besüppedő mobilitás”, hiszen a gazdasági pezsgéstől távoli, lepusztuló településeken sem lehetett munkát és megélhetést találni, ugyanakkor az innen való bejárás és ingázás lehetőségei is minimálisra csökkentek.²¹

²⁰ Hasonlóan a szegénység vagy a jövedelemegyenlőtlenség „relatív” értelmezéséhez.

²¹ A városi fejlődésről lásd: Enyedi, Gy. (2012): Városi világ, Modern Regionális Tudomány Szakönyvtár, Akadémiai Kiadó, Budapest, a vidék változásairól: Kovách, I. (2012): A vidék az ezredfordulón - A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai, Argumentum – MTA TKSZI, <http://mek.oszk.hu/12700/12727/12727.pdf>, letöltve: 2016.09.05.

Bárhogyan próbáljuk meg a mobilitás szempontjából áttételes és gyenge információinkat értelmezni, a mobilitásra gyakorolt hatásait megsaccolni – minden irányból azt a gyanút fogjuk megalapozni, hogy ahhoz képest, hogy mekkora felfordulások történtek az elmúlt évtizedekben, a társadalmi mobilitás mértéke messze alulmaradt annak, mint amekkora mobilitásra a felfordulásokból lehetne következtetnünk. Hogy a struktúra bemerevedése, a mobilitások alacsony szintje mennyiben „rendszerajátosság” következménye (pl. kevés új munkahely jött létre, kicsi a gazdasági és munkaerő-piaci kereslet, a szívó hatás a felemelkedésre stb.) avagy, mennyire játszottak szerepet individuális és mentális okok (pl. a vonzó és értékes teljesítmények láthatatlansága, ebből eredően az önbizalmak és ambíciók lelohadása, depresszív önbecsülési és önértékelési veszteségek stb.), azt nehéz eldönteni. Aki ebben állást foglal, az alapvetően már elemzési módszerének megválasztásakor eldönti az elemzés kimenetelét: azt fogja fontosnak találni, amire eleve kíváncsi, amit eleve meg akar tudni. Azt hiszem, hogy mindkét tényező-csoportnak jelentős hozzájárulásai vannak ahhoz, hogy a magyar társadalom szerkezete kevésbé mobil, inkább bemerevedett. Mint bármilyen alacsony mobilitás mellett az a jellemző, hogy a gyerekek és fiatalok társadalmi kilátásait kevésbé a képességeik, tehetségeik, teljesítményeik határozzák meg – hanem inkább az, hogy hova születtek. Ennek a „beleszületési elvnek” az erősödését lehet némi absztrakcióval „kasztosodási tendenciának” is nevezni.

Szegregáció

A kasztosodás jelenségét a hazai társadalomtudományi és politikai irodalom gyakran a szegregáció erősödéseként írja le, anélkül, hogy pontosan jeleznék a fogalom tartalmát. A magam részéről úgy látom, úgy érzékelem, hogy az empirikusan igazolható szegregációs jelenségek túlnyomó többsége nem a diszkriminatív, jogegyenlőséget sértő jogállásbeli megkülönböztetés – akkor sem, ha a kevés számú, de egyértelműen létező jogi megkülönböztetés bárhol, bármekkora és bármilyen előfordulása drámai, tragikus, és az egész magyar társadalomra, a joguralomra, a civilizált jogállamiságra nézvést komoly veszélyekkel jár. Hogy mégis, a viszonylag csekély számosság (mondjuk, az Egyenlő Bánásmód Hatóság elé kerülő évi néhány száz eset) ellenére a társadalmi nyilvánosság elé főképp az ilyen típusú szegregációs esetek kerülnek, az a ritka esetek drámai súlyossága²² mellett még

²² Nagyon nem szeretném, ha bárki úgy érné, hogy bagatelizálni akarnám a jogegyenlőtlenség olyan kirívó sérelmeit, mint a hajléktalanság kriminalizálása, a jogellenes kilakoltatások, a szegényeket sújtó rendőri végzések vagy a roma/cigánygyerekek hatósági eszközökkel történő elkülönítése a többi gyerektől. Az állításom annyi, hogy a „szegregáció” e durva esetei lényegesen ritkábbak, mint a korábban chicagói hagyományként jelzett „gettósodás” értelmében használt szeg-

egy körülménnyel magyarázható. Nevezetesen azzal, hogy az elmúlt évtizedek politikája ritka érzéketlenséget tanúsított a gyengébb, de sokkal gyakoribb, a chicagói hagyomány szerint értelmezhető szegregációs folyamatokkal szemben – és így, ha a súlyos és gyakori ügyek nem válhattak politikaivá, akkor legalább a jog maradt olyan „pályának”, ahol a ritka, de súlyos ügyek „terítéken tarthatók” maradtak. Én magam személyesen nagyon nagyra tartom azokat a jogvédőket, akik e „vigaszágon” is felszínen tartották a szegregáció valóban súlyos kérdését, akkor is, ha nem gondolnám, hogy a jogi, az antidiszkriminációs keretek adekvát koncepciót jelentenének a nagy tömegben létező szegregációs jelenségek orvoslásához.

Nézetem szerint a tömeges társadalmi problémaként jelentkező szegregáció az az elkülönülés, izoláció, kasztosodás, amely létezésére a mobilitások lefojtottsága kapcsán is utaltam. Itt is komoly adósságai vannak a szociológiának és a társadalomtudományoknak (pl. az urbanisztikának) az elkülönülések pontos értelmezése és empirikus alátámasztása terén. Ugyanis a létező és használt fogalmaink, azok nagyrészt a múltból erednek, és ugyancsak, azok a jelenségek, amelyekre a múltban használták őket, olykor mára igencsak megritkultak, lényegében el is tűntek, de legalábbis, jelentősen megváltoztak. Mondjuk, a települési egyenlőtlenségeket, az urbanizációs lejtőt a falu és a vidék várostól való szegregálódásaként írják le, ma is.

A települési elkülönülésre vonatkozó pontosabb fogalmaink részben Erdei és Bibó igazgatási fogantatású településtudományi munkáiból származnak, amely fogalmakkal körülírt társadalmi problémák a '70-es évekig bizonyosan léteztek.

Nagyjából a „lakóhelynek nem való”, eredetileg gazdasági funkciókat betöltő épületekben, épületegyüttesekben (a lakott területeken kívüli, külterületi tanyák, majorságok, ipari- és bányatelepek, az ezekkel részben azonos cigánytelepek) élők jelentették a „szegregált lakosságot”, és e területek sajátos infrastrukturális hiányai-ként értelmezik a szegregáció társadalmi problémáját, így a cigányság elkülönülése kapcsán gyakran azonosítják a „telep” és a „szegregátum” fogalmát. Mára a szegregáció természete alapvetően megváltozott, az izolált, más lakókörnyezettel nem érintkező gettó-szegregátumokat nem a külterületeken találjuk, nem a lakott területtől való fizikai távolság izolálja az ott lakókat – hanem belterületen, a településhatárokon belül alakultak ki az újabb szegregátumok. Olykor a korábban leírt, a dinamikusabb városoktól távoli, főképp kisebb települések, falvak a maguk egészében váltak szegregátummá, máskor nagyobb települések, gyakran városok határain belüli környékek, negyedek, telepek szegregálódtak el a település egyéb részeitől. Ez utóbbi esetekben a lakóterületek közötti határok átjárhatatlanságát kevésbé fizikai,

regáció jelensége.

mint inkább társadalmi távolságok áthidalhatatlanságai okozzák. Ennek az újfajta szegregációnak a fogalmi keretei sem tisztázottak, és ennek következményeként a mértékéről is gyenge tudásaink vannak.

A tudásaink gyengeségéhez hozzájárul az is, hogy a települési szegregáció problémáját sokan azonosnak tekintik a cigányok/romák települési elkülönülésével. Azt hiszem, hogy mindez akkor is jogos, ha igazából azt sem tudjuk, kikre és miért használjuk a cigány/roma kifejezést (olykor önként vállalt identitás, máskor valamiféle származás, netán külsődleges rasszjegyek, vagy pusztán a más cigányokkal vállalt közösség, velük közös társaság stb. a besorolás alapja, soha sem kifejtve). A hazai (és immár az európai) értelmezésekben a '70-es években Kemény István kutatásaiban követett koncepció vált dominánssá, amely szerint „cigány az, akit a többiek a környezetében annak tartanak”. Ám – anélkül, hogy részleteiben belemennénk a kérdés tárgyalásába – jelezniünk kell, hogy a települési szegregáció „cigány” karakterekkel való felruházása nem ad választ az oksági kérdésre: azért szegregálódnak, mert cigányok; avagy, aki szegény és szegregálódik, azt a környezete előbb-utóbb úgyis cigánynak fogja tartani? Elméleti fejtegetések helyett felidézném azt a néhány éve hallgatóimmal közös beszélgetésünket, interjúnkat, amikor – a fogyatékos emberek kistelepülési életkörülményeiről szóló kis-kutatásunk során - negyedmagammal benyomultunk egy szabolcsi kisváros (város?) cigánysornak titulált utcája (szegregátuma) utolsó házába. Interjúalanyunk egy ózdi származású féllábú ember volt, aki egy motorbalesetben veszítette el egyik lábát (a földrajzi mobilitása a korábban elmondottak szerint tipikus...), és a nyári melegben a lesötétített, de rendezett szobában bevetett, letakart ágyán fekvé fogadott bennünket. Emberünk igen jó természetes intelligenciával, választékosan, mondhatnám örömmel és kedéllyel mesélt életéről, tulajdonképpen örült annak, hogy messziről jött emberek kíváncsiak voltak rá. Gyerekkoráról és családjáról kérdezősködve elmesélte, hogy na, ő azután egy igazi ózdi gyári-kolóniai munkáscsaládban nőtt fel, ahol a négy nagyszülője négy nációt képviselt, volt közöttük magyar, sváb, tót és cigány is, és kedélyesen, szeretettel mesélt nagyszüleiéről, meg arról, hogy miben lehetett érzékelni azok különböző hátterét, származását. Ebben a hangulatban egy pillanatra megfagyott a levegő akkor, amikor megkérdeztem tőle, hogy na jó, ezek után cigánynak tartja-e magát? A rövid „hatásszünet” után a válasz megrázó volt. Emberünk elmosolyodott, teátrális mozdulattal körbe kaszált a kezével, és halkán azt mondta, hogy „Itt? Hát mi másnak? De mondom én magának valamit: ha lenne 3 millióm, beköltöznék a központba, tán még egy régi rozoga automataváltós kocsi is vennék – hát, soha a rohadt életben nem lennék többé cigány, senkinek sem...” Nézetem szerint nagyrészt kb. így és ennyire „etnikusan cigány” a hazai települési szegregáció tipikus karaktere.

(Ennél talán még kevesebbet tudunk a szegregáció másik végéről, a kopasz izomagyú privát őrző-védők által őrzött lakóparkok és lezárt utcák egyedi házaiban élő úri népek elkülönüléséről – tán épp azért, mert a biztonsági szolgálatoknak köszönhetően oda kérdezőbiztos soha nem jut be. Annyit tudunk, hogy ilyen fajta szegregáció is létezik.)

A települési szegregáció, különösen a lakott területeken, városokon belüli, gyakran fokozatos átmenetekben érzékelhető szegregáció önmagában igen nehezen megragadható, és gyakran csak önkényes „érzékelésre” lehet csak építeni abban, hogy melyik ház, melyik utca tartozik ide vagy oda. A magyar társadalomtudomány hálás lehet azoknak (így Havas Gábornak vagy Zolnay Jánosnak), akik mindezek ellenére, kisipari módszereikkel, önkényes besorolásaitak nagy terepismeretük alapján bevállalva, mégiscsak megpróbálták felbecsülni a szegregáció súlyát. Érdemes azonban felidézni az ő gondolkodásukat a kérdésről. Eredetileg ők is a „divatosabb” szegregációs témától, az iskolai szegregációtól indultak. Az iskolai szegregáció kérdése hosszú ideig (tán mindmáig) dominánsan a jogfosztottság, az apartheid értelmében vált problémává, és különösen, számos esetben bírósági per tárgyává. Nem kérdés, hogy vérlázító és felháborító az, amikor gyerekekkel szemben sértenek alapvető emberi jogokat. Ám ezen ritka eseteknél itt is statisztikusan súlyosabb probléma a „spontán társadalmi-gazdasági izoláció” értelmében mutatkozó szegregáció. A kérdést innen vizsgálva a területi szegregáció lényegében átfedi az iskolai körzetek közötti szegregációt, ezen keresztül magát az iskolai szegregációt is. Bár nincsenek erre sem pontos adatok, de elég nagy valószínűséggel sejthető az, hogy az iskolai szegregáció jelenségének nagyobb felét nem az teszi ki, amikor azonos lakókörzetben (iskolai körzetben) élő roma és gádzsó gyerekeket ugyanabban a körzeti iskolában külön osztályokba (olykor külön iskolába...) kényszerítenek (ilyen is van!!!), hanem az, amikor a körzeti iskolába a szegregált lakókörnyezetben élő gyerekek szegregáltan járnak. (Ezt a trendet általában felerősíti az, hogy a körzetben élő jobb módúak más körzet iskoláiba íratják be és hordják a gyerekeiket.)²³

Ebben a keretben az iskolai szegregáció (és az így leképzett és operacionalizált települési szegregáció) elég magasnak tűnik: Havas Gábor egy a Gyermekesély program által szervezett lillafüredi konferencián 2009-ben alsó becslésként a roma többségű iskolák számát 180, azon iskolai osztályok számát, ahová kizárólag roma diákok járnak 1200, roma többségű iskolai osztályok számát 3000 esetben jelezte.

23 Az iskolai szegregációról, ezen belül a jobbmódú szülők gyerekeineknek a szegregált iskolából való kimenekítéséről, a „white flight” jelenségéről lásd a már korábban idézett Havas Gábor és Zolnay János írásait, így pl: Havas, G., Zolnay, J. (2011): Sziszifusz számvetése, Beszélő, június, 16/6. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/sziszifusz-szamvetese>, letöltve: 2016.09.05.

Ebből a megközelítésből a szegregáció statisztikailag is legsúlyosabb problémája nem jogi természetű, hanem az, hogy a stigmatizált és szegregált iskolák-osztályok pedagógusai, elhelyezési feltételei, szemléltető és egyéb tanítási felszerelési-eszközei sokkal-sokkal rosszabbak még az amúgy sem túl magas átlagoknál is. Hogy ezáltal a szegregáció lényegében szükségszerű következménye az, hogy az ide járó gyerekek tanulmányi kimenetei, kompetenciái, továbbtanulási esélyei sokszorosan rosszabbak, mint más gyerekek lehetőségei. Hogy olyan iskolákba és osztályokba járnak, ahol szöveget értve és alkotva, írni-olvasni sem feltétlenül tanulnak meg az általános iskola befejezéséig.

Gyűlölet, rasszizmus, idegenek elutasítása

Évek óta az idegenek és „mások” elutasítását mérő Eurobarometer összehasonlító adatai azt mutatják, hogy az európai társadalmak körében az elutasítások és gyűlöletek (visszatérően: antiszemitizmus, anticiganizmus, melegek gyűlölete) dolgában a magyar társadalom a legelutasítóbb mutatókat produkálja. Mindez nem szokott túl nagy meglepetést okozni nálunk – leginkább Európa elborzadását szokták kiváltani ezek az adatok.

Az adatok részletesebb megoszlása sok szempontból általános tendenciákat követ. Szisztematikusan magasabb a gyűlölet és elutasítás indexe az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében, a falusi-vidéki lakosság körében, és – bár tán sokaknak meglepő, de ez is általános tendencia – azok körében, akiknek nincsen személyes kapcsolat zsidókkal, cigányokkal vagy melegekkel. Ezt az elutasítást sokan és nem ok nélkül rokonítják a náci fajelmélettel, bár, napjaink hazai és nemzetközi gyűlöletkultúrája annyiban nem náci, hogy nincsen árja és „übermensch” tudatok, a „mi” csoportok nem ruházódnak fel elvi magasabbrendűséggel – szimplán csak utálják a másokat, az idegeneket, a „nem-a-mi-kutyánk kölkeit”. Meg még a pirézeket is.

Az a jelenség, hogy ti. az elutasítások és gyűlöletek azok körében és azokkal szemben mutatkoznak, akik között többnyire nincsen személyes érintkezés, ez azt is jelenti, hogy a véleményben megjelenő verbális gyűlölet nem feltétlenül, sőt, túlnyomó többségben nem kapcsolódik semmilyen tettekben vagy tettlegességekben megnyilvánuló gesztus, cselekedet. Akkor sem, ha jó okunk van feltételezni azt, hogy a verbálisan gyűlölködők közelebb állnak a tettlegességeket hirdető politikai erőkhöz, hogy nagyobb valószínűséggel válnak agresszív cselekvő részeseivé, mint az elfogadók, az integráció és inklúzió verbális hívei – noha, a tettek esetükben sem következnek a véleményekből.

Bármit is gondolunk a „folklorisztikus” (viccekben, negatív személyiségkarakterként használt „másik” csoporthoz tartozások stb.) gyűlöletek ellenséges társa-

dalmi cselekvésekkel, agressziókkal való oksági vagy sztochasztikus összefüggéseiről, maga a véleményben kifejeződő gyűlölet, a verbálisan felszínre törő elhatárolódás „a másik csoporttól”, az önmagában is „mentális törésvonalakat” jelez, és ennyiben, a társadalom dezintegrálódásának, szakadásának jelenségeként is érzékelhető.

A köztársasági politikai közösség hiánya

A premodernitás államalakulatai némiképp familiáris (ahol az uralkodó hasonlatos a „családfőhöz”), ezen keresztül a közös származás, a „vér szava”, a közös etnicitás ideologikus alapjaira szerveződtek. A modern államok ezzel szemben valamiféle társadalmi szerződés szellemében működnek: az állam határait az jelöli ki, hogy mindazok, akik magukra nézvést elfogadják az adott állam autoritását (alávetik magukat a törvényi rendnek, teljesítik polgári kötelezettségeiket stb.), azokkal szemben az államnak szerződéses kötelessége biztosítani polgáraik szabadságát és legkülönbébb fajta biztonságait. A szociológia is annyiban a modernitás „terméke”, hogy társadalomként ezt a szerződés által összefogott, összetartozó közösséget képes értelmezni. Nem megyek bele részleteiben, de ez a szerződéses (jellegű) viszony rányomja a bélyegét, kijelöli az értelmezés kereteit a modern államiság, intézményi berendezkedés, a közjő iránti elköteleződés vagy a joguralom és jogegyenlőség számos elve, eszménye és gyakorlata értelmezéséhez. És, gyakran a szerződésesség által körülhatárolt politikai közösséget szokás annak a köztársaságnak tekinteni, amely bár érdekekben, egyenlőtlenségekben, kultúrában, értékek preferenciáiban és életformában erősen tagolt is lehet, ám a tagoltságot „felülírja” az államhoz, mint politikai közösséghez tartozás, a mindenekelőtt és -fölött a jogegyenlőség által teremtett egymáshoz kapcsoló egyenlőség.

Ismét, nem fogok részleteiben belemenni abba, hogy bár a szocializmus, a kádárizmus az alapvető állampolgári és emberi jogok el nem ismerése mellett is a fentiekben modern, szerződéses jellegű államiságot jelentett, a politikai rendszerváltás ezt a köztársasági hagyomány-csírát is a történelem szemétdombjára akarta hajítani. Tán hajította is, pl. Antall József híres kiszólásával, amely szerint ő „lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke” akar lenni, ezzel egyszerre felmelegítve a premodern „vér szava” és „etnikus származás” alapú állameszményét – de egyszersmind tagadva azt, hogy neki a 10 millió magyar állampolgárral szemben a vér szavánál és lelki kötődéseknél is erősebb szerződéses kötelmei állnának fenn.²⁴ (Némiképp ha-

24 Nem szeretnék ennél mélyebben belemenni történelmi és emlékezetpolitikai elemzésekbe, akkor sem, ha tudom, az itteni zanzásított összefoglalással darázsfaszekbe nyúltam. Talán majd máskor...

sonló gesztust olvashatunk ki abból, hogy Orbán Viktor legfontosabb politikai terveit és gondolatait Tusványosföldön, Románia területén szokta meghirdetni.)

Politológiai elemzésként valószínű, hogy épp e modern államiság, köztársasági politikai közösség hiányát állítanám a középpontba a törésvonalak és szakadások elemzésekor is. Maguk a szakadások és törésvonalak ugyanis szükségszerűen élesebb elhatárolódásokhoz, átjárhatatlanabb határokhoz vezetnek akkor – ha nincsen más, (pl. modern alkotmányos jogállam és republikánus közösség), ami a szakadásokkal szemben is igyekezne összetartani a spontán módon fragmentálódásra hajlamos társadalmat.

A politikai közösség hiánya magát a demokratikus politikai versenyt is félreviszi: nem arról szól, hogy ki vigye az ország közös ügyeit, hanem arról, hogy ki kap felhatalmazást és lehetőséget arra, hogy elbánjon politikai „ellenségeivel”.

Hogy a politikában hiányoznak a köztársaság közös céljai és dolgai, hogy ellenségeskedésről és leszámolásról szól – ez minden más társadalmi, kulturális, vallási különbséggel szemben (amelyek tehát nem állítják szembe a különböző csoporthoz tartozókat), erőteljesebb törésvonalakat húz a társadalmon belül. Olykor e politikai törésvonalak annyira markánsá válnak, hogy különböző politikai nézeteik miatt rokonok, korábbi barátok nem hajlandók szóba se állni egymással.

A TÖRÉSVONALAK A FIATALOK KÖZÖTT ERŐSEBBEK ÉS SZÉLESEBBEK, MINT AZ IDŐSEBBEK KÖZÖTT

Nem szánnék külön alfejezetet arra a banális igazságra, hogy a fiatalok hevesebbek, élesebben élnek meg és vetnek fel problémákat, hogy a higgadt bölcsesség és a türelmesen toleráns élettapasztalat érényivel kevésbé rendelkeznek, mint az idősebbek.²⁵ Ez így van, és ezen fejlődéslélektani, életkori sajátosságok miatt az elutasítások, a másoktól elhatároló törésvonalak az ifjúkor hevültségében élesebbek, mint általában. Az is igaz, hogy minden kor kamaszait jellemzi az idősebbek „hülyeségeinek” megtagadása, az életkori elhatárolódások, ha tetszik törésvonalak

²⁵ Ennek a banalitásnak sokan szeretnek nagy feneket keríteni, és bombasztikus-zsumalisztikus „generációs” teóriákban kifejteni. Manapság ezügyben aki bestsellert akar írni, annak helyesebb X, Y, és Z generációról beszélni – bár, ha szabad kérnem, akkor nem muszáj. A generációs narratívák atyamesterei Strauss és Howe, tucatnyi munkájukról jó áttekintést ad a Wikipédia https://en.wikipedia.org/wiki/Strauss%E2%80%93Howe_generational_theory, magyarul a konjunktúrát Tari Annamária lovagolta meg, aki 2011-ben 3 könyvet jelentetett meg a Tercium kiadónál, nem túl nagy fantáziával címeget adva: X generáció, Y generáció, Z generáció...

meghúzásának igyekezete. Ám mindezekben az örökké létező körülményeken túl is, azt hiszem, manapság a fiatalok társadalmi fragmentáltabb, széttöredezetebb, törésvonalakkal jobban tagolt, mint amennyire ezek általában jellemzik napjaink társadalmi viszonyait.

Az oktatási szegregáció

Korábbi fejtegetéseimben azt jeleztem, hogy a területi és társadalmi szegregáció a legmarkánsabban az iskolakörzeti szegregáció, ezen keresztül az iskolai szegregáció jelenségeiben érhető tetten. Ha igazam volt a fejtegetéseimben, akkor ennek az a következménye, hogy az iskolás generációkon belüli törésvonalak markánsabbak az általános szegregálódás törésvonalainál.

Mindez nem egy kizárólag „jelenidejű”, az oktatási rendszerben kimutatható szegregációs jelenség, hiszen, az oktatási szegregáció erősen hat a továbbtanulási lehetőségek közötti törésvonalak erősebbé válására, ezen keresztül a munkavállalási lehetőségek és életkilátások egyenlőtlenségeire, megkockáztathatjuk törésvonalaira is.

Itt érdemes jelezni azt, hogy miközben a fejlett világ manapság épp az efféle törésvonalak áthidalása érdekében igen nagy hangsúlyt helyez a felnőttképzésre, a „második esély” típusú iskolákra, az egy életen át tartó tanulás intézményi lehetőségeinek bővítésére – aközben Magyarországon az efféle kapacitások igen szűkek és torzultak. A felnőttként megszerzhető általános- és középiskolai végzettségek megszerzésének intézményi lehetőségei még a korábbiakhoz képest is beszűkültek (ennek olyan furcsa okai is vannak, mint a kötelező sorkatonai szolgálat megszűnése – a katonaság alatt sok fiú tanulhatott...), és az értékes közoktatási formákban való tanulás lehetőségeit átvette a „gyorstalpalós”, elismert tudást nem adó OKJ-s képzések burjánzása. (A kedvenceim a „tisztasági menedzsernek” titulált takarítóképzés, valamint a virágkötő képzés azoknak a falusi cigánylányoknak, akik olyan járásban laknak, ahol egyetlen virágbolt sincsen...)

Az alapvetően a képzők üzleti érdekei mentén szerveződő (burjánzó...) OKJ-s képzések ellenére is a nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy a felnőttképzésben résztvevők aránya nálunk elég alacsony. Az OECD adatai szerint a magyar vállalatok költenek a legkevesebbet a munkavállalók és a felvenni szándékozottak „vocational training”-jeire, és mindezt megfjeleli az is, hogy a magasabban képzettek részvétele a felnőttképzés különféle formáiban lényegesen gyakoribb és intenzívebb (hosszabb ideig tartanak a képzések), mint az alacsony végzettségű fiatalok esetében. Némi túlzással: nálunk az elvileg az oktatási szegregáció törésvonalainak áthidalására működtetett rendszerek tovább mélyítik az amúgy is meglevő szakadékokat. Nincs második esély – sem.

A „facebook-gondolkodás” és „facebook-kommunikáció”

Bár az internet és a közösségi média várható társadalmi hatásaira még visszatérek, de már a mai ifjúság belső törésvonalainak jellemzésében is érdemes néhány törésvonal-jelenségre felhívnom a figyelmet. A vonatkozó szakirodalom általában jól feltárja azokat a szakadékokat, amelyek egyszerűen az internetet használó-fogyasztó, és a digitális analfabéta, a korszerű technika eszközeivel nem kommunikáló fiatalok között tátong. Sajnálattal kell konstatálnom azonban azt, hogy az „internet-kutatók” érdeklődése túl gyakran leragad a szolgáltató cégek érdeklődési körénél, és csak abban keresik a különbségeket, ami „számlázási tétel”: az internet-penetrációban, és az internet és közösségi média használatában, a letöltött bajtok mennyiségében és letöltési sebességében, ami kétség kívül jelentős tényező, de, talán ennél már ma is súlyosabbak a törésvonalak.

Mielőtt a törésvonalakat jelzem, érzékeltetnem kell azt, hogy mit is értek az alcímben jelzett, a facebook-hoz kapcsolt fogalmak alatt. A fentiek szerint nemcsak azt, hogy aki nincs a facebook-on (a továbbiakban: FB), az nem is számít...

A FB kommunikáció két legfontosabb sajátossága az, hogy minden poszt „real-time”, azonnali reakció, és minden poszt (márcsak emiatt is) rövid. A FB gondolkodás „csípőből tüzelő”, alapvetően zsigeri, érzelmi reakciókat közvetítő, amely reakciókhoz nem kell hivatkozás, olvasás, gondolkodás, ezek alapján kifejtés és levezetés – hanem, akárcsak emo szimbólumokkal, „meg kell mondani a frankót”. A FB kommunikáció a „megmondóemberek” érintkezési módja: zsigeri érzelmek erős kinyilatkoztatása, amelyek révén a „megmondóemberek” követhetőkké, „véleményvezéreké”, fontos tényezőkké válhatnak, és, ha ők, mint kapcsolatok megvannak, akkor a slepp, a többiek mindenről mindent időben (real-time) tudhatnak.

Ha úgy tetszik, ez az „új tekintélyelvűség” az FB kommunikáció egyik, törésvonalakat eredményező hatása. Gondolkodás helyett sokak számára kellő tájékozottságot nyújt a világban az, ha a „megmondóembereket” követik, és érzelmeikben (így gyűlöleteikben...) követik őket. Mások meg nem. (Nem mennék bele, de ez igencsak erősen hat általában is a politikai kommunikációra.)

A FB kommunikáció ezzel összefüggő másik sajátossága az, hogy sokaknak beszűkül ettől a világ. Bár elvileg a neten minden megtalálható, de a felpörgött FB posztolásban, az azonnali reakciók jelzésében nem nagyon lehet máshoz kapcsolódni, mint az ismerősökhöz, az ismerős véleményvezérekhez. Akiiktől olyan tömegben érkeznek a posztok, hogy ezzel a tájékozottság illúzióját gerjesztik, miközben, az információk valójában csak a kaszton, a zárt körökön belülről érkeznek.

Végül, hát az FB kommunikáció érzelmi vezéreltsége, gyorsasága lehetetlenné teszi és kizárja az elmélyült olvasást, a lassú, következetes, akkurátus és logikus gondolkodást. Nem lehet a felpörgöttségért kizárólag a FB-t okolni, hiszen, ez már elég régi történet. Ahogyan az FB posztok rövid lényegre törő megmondásainak tükrében felesleges dögunalom Jókait, Tolsztojt vagy Stendhalt olvasni, úgy a 25 másodperc alatt sztorizó reklámklippekhez szokott fogyasztónak fájdalmas tortúra Bergman, Antonioni vagy Jancsó filmjeit megnézni. Mindezzel együtt, azt hiszem, már ma is jelentős törésvonal figyelhető meg azok között, akik csak másodpercekre tudnak koncentrálni, a „multitasking” váltásaira pazarolják agyi kapacitásukat, akik beszélgetni is csak úgy beszélgetnek, hogy közben chatelnek az okostelefonjaikon – és azok között, akik még végig tudnak olvasni egy könyvet, netán még el is tudnak gondolkodni azon, amit olvasnak. Sőt, még talán a szerző gondolatmenetét is tudják követni, nemcsak a végső megállapításait és következtetéseit „veszik le”. (Egyetemi oktatóként e törésvonal felfedezése különösen drámai meglátás: vannak amúgy okos, helyes, tehetséges hallgatók, akik egy Wikipédia cikknél hosszabb szöveg elolvasására nem azért alkalmatlanok, mert lusták, hanem, mert tényleg alkalmatlanok... és akkor ne ejtsünk szót a hasonló módszerrel publikáló kollégákról...)

Az egyszerű és rossz világmagyarázatok, radikalizmusok és populizmusok itt erősebben hatnak és erősebben taszítanak

Lehet azt gondolni, hogy a „hözöngő ifjúság”, az mindig hajlamosabb volt ’forradalmárkodni’, a radikális változások híveként fellépni – és ez tán igaz is. És, lehet azt gondolni, hogy a mai helyzet nem annyira a fiatalok, hanem a politikai közélet vonatkozásában más, hogy egyszerűen a politikai közéletben lettek láthatóbbak és jelentősebbek a szélsőséges radikalizmusok, amelyek szimplán csak jól elégítik ki a fiatalok örökkön hözöngő természetét.

Bármennyire is lehet így gondolni – én mégsem így gondolom. Azt hiszem, hogy nagyon is „kortünetről”, napjaink fiataljainak politikai radikalizálódásáról van szó – három féle értelemben is.

Egyrészt, az elmúlt évtizedek gazdasági, társadalmi és politikai világa az olajválságok után és nyomán, a hidegháború „kétosztatú” globális konfliktusainak végével, az apartheid eltörlésével és az idegenellenesség új formáinak megjelenésével, vagy a „hadseregek közötti háborúk” terrorizmusba és civil lakosság elleni agresszióba válása nyomán igencsak bonyolulttá vált. Nemhogy a „zöldfülű” fiatalok nem értik ezeket a változásokat, nemcsak egyesével, de összhatásával meg pláne – hanem, jószerével senki. Ebben a zavaros időben értelemszerűen megnő a lakossági igény az olyan leegyszerűsített, primitív magyarázatokkal felrajzolt világképek, világértel-

mezések iránt, mint amilyenek az összeesküvés-elméletek, a fajelméletek, az idegenek és mások bűnbakká nyilvánítása. És, mintha a fiatalok ezekben az egyszerű, világos, ámde botránysosan rossz és veszélyes világlátásokba nőnének bele.

Másrészt, a fentebb jelzett, a „két sorban „megmondjuk a frankót” FB gondolkodás és kommunikáció, igen termékeny mentális és intellektuális táptalajt jelent a világot hasonlóan leegyszerűsített sémákba rendező radikális és szélsőséges gondolatok számára.

Harmadrészt, amikor napjainkat szívesen jellemzik a „tudásalapú társadalom és gazdaság” korának, akkor ebben a közhelyben némiképp benne foglaltatik az a kényszer, hogy „muszáj tudni”, „ha nem tudod, akkor hülye vagy”. Ami némiképp a racionális hagyomány teljes elvetése. Ugyanis, a racionális hagyomány Descartes óta a kételkedés, az önreflexivitás, ha úgy tetszik, a nem tudás Keats-i „negatív képességével”²⁶ való együttélés hagyománya is. A zsigeri, érzelmi alapú, a Daniel Kahneman-i kettős, gyors és lassú gondolkodásra osztott koncepcióban a „gyors gondolkodás” uralkodóvá válása – az elutasítja, feleslegesnek és rossz hatékonyságúnak véli és éli meg a kételkedő, logikus, következtető, „okoskodó” lassú gondolkodást. Amely lassúság épp amiatt lassú, mert közben meg kell küzdeni a „nem-tudással”, a „még-nem-tudással”, esetleg a tévedéssel is. Mindez valóban, immár agyi működésekben és kommunikációban is kiiktatható, megspórolható akkor, ha mi is jól megmondjuk. Ennyiben tehát kortünet, napjaink radikalizmusát, szélsőségségét erősítve, a fiatalok is „jól megmondják”.

Ha mindezt törésvonalakra akarjuk rávetíteni, akkor egyfelől, a racionálisan megvitathatatlan érzelmi és zsigeri alapú megmondók és radikális táboraik között nyilvánvalók a törésvonalak: nincsen olyan eszköz, gondolkodási vagy beszédmód, modor, amellyel érintkezhetnének egymással, amely áthidalhatná a világlátásaik és értelmezéseik közötti szakadékokat. A radikális politikai közélet nemcsak magatartásban, agresszióban lett olyan, mint a futballcsapatokhoz csapódó huligán-bandák közötti érintkezés, hanem, „gondolkodási sémában” is. A radikálisok egymás meggyőzésére, egymással való kooperációra való képessége kb. ugyanolyan, mint a Fradi és Dózsa huligánjai közötti kommunikáció, hisz, úgysem fogja soha a Fradi ultra racionális érvekkel meggyőzni a Dózsa egyetlen ultráját sem arról, hogy jobb lenne a Fradinak drukkolnia...

A radikálisok közötti törésvonal mellett létezik egy tán még súlyosabb törésvonal is. Minél inkább a radikális és szélsőséges politikai magatartás válik uralkodóvá a po-

26 Lásd: Bán, Zs. (2011): Rosszkedvünk nyara – a negatív képesség menedéke, Élet és Irodalom, LV. évfolyam 37. szám, szeptember 16.

litikában – annál mélyebb és szélesebb szakadék, törésvonal fog nyílni a közéletet élő „politizáló” (akik tehát egyre inkább szélsőségesek és radikálisok), meg azok között, akiknek ezt nem veszi be a gyomruk, akik erre az egész illetően közéletre és politizálásra „magasról tesznek”. A politika és közélet radikalizálódása a legélesebb törésvonalat a „politizáló” és a politikától, közélettől viszolygó fiatalok között húzza meg.²⁷

Erről a társadalmi-politikai térben meghúzódó „kettős” törésvonal okáról, bár hasonló következtetésekre jut, de másképp gondolkodik Sík Domonkos, kollégám és barátom, aki maga is harmincas évei elején járó fiatal, és ennyiben nemcsak eredeti módon elméletalkotó gondolkodó, hanem a problémához életkorában is kisebb távolságra levő érintett: „*Ha a modernizáció folyamatát vesszük, akkor ebben különböző szakaszok vannak, különböző kihívásokkal. Ha a klasszikus modernitást nézzük, ami az ipari társadalmak kora, akkor ott a fő kihívás alapvetően az újraelosztás, az egyenlőtlenség, és a materiális termelés kérdései. Ahogy halad előre a modernizáció, úgy hajlamosak vagyunk elfeledkezni ezekről a kihívásokról, és azokra koncentrálnunk inkább, melyek a késő modernításban fontosak: ilyenek az identitás konstrukciójának kérdései, az individualizáció kapcsán keletkező problémák vagy a környezeti kockázatok kérdései. Közép-Európában ennek a két kihívás halmaznak egy nagyon sajátos keveréke figyelhető meg, amit azért fontos hangsúlyozni, mert ha egyikre, vagy másikra egyszerűsítjük a problémát, akkor egy féloldalas diagnózishoz jutunk. A nagy kérdés az, hogy ezek a különböző modernizációs sajátosságok hogyan viszonyulnak egymáshoz, miként helyezkednek el a társadalmi térben, vannak-e olyan csoportok, ahol ezek egymásra halmozódnak. Magyarország rosszul áll abból a szempontból, hogy nagyon elkülönülnek egymástól a különböző kihívásokkal szembenező társadalmi csoportok, és nem tudnak egymással kommunikálni. Ha nem tudnak kommunikálni, miközben mégiscsak egyazon társadalomban élnek, az nagyon nehéz helyzetet teremt, amit a kölcsönösen frusztrációk, gyanakvások, kibeszéletlen dolgok és a közös cselekvés lehetetlenségének tapasztalata jellemez. Egy ideologikus 'adok-kapok' zajlik, ahol amit a másik mond az eleve hamis vagy gyanús.*”²⁸

27 Ezt a gondolatot empirikus adatokkal alátámasztva fejti ki Székely Levente írása; lásd: Székely L. (2014): Az új csendes generáció, 2014, in: Nagy, Á., Székely L. (szerk.): Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012, ISZT Alapítvány-Kutatópont, http://www.ifjusagugy.hu/kotetek/Magyar_Ilfjusag_2012_2masodkezbol.pdf, letöltve: 2016.09.05.

28 „Magyarországon a kivonulás az általános reakció” Kálmán Attila interjúja Sík Domonkossal, 2015. június. 16. 12:10, http://hvg.hu/itthon/20150616_sik_domonkos_interju, illetve lásd az interjúban is hivatkozott EU VII. keretprogramban támogatott MyPlace kutatás dokumentumait: <http://www.fp7-myplace.eu/>

A máshol „csendes és láthatatlan kasztosodás” itt harsányan is megjelenik divatokban, életformákban, fogyasztási mintákban

Amikor a '70-es években kitört az antagonisztikus ellentét a szűk farmert és pöttyös kendőt hordó Beatrice-t, P. Mobil-t, Hobót és más fekete kutyákat hallgató „csövik”, és a felnyírt sérójú, Hawaii mintás selyeminget hordó, disco-divatnak hódoló „dí-gók” között, akkor ezt az elhatárolódást az akkori társadalomtudomány az „ifjúsági szubkultúrák” közötti ellentétként, konfliktusként írta le. Amely „ifjúsági szubkultúra” beelátás azóta is létezik, szerintem fogalmilag akkor is tévesen, ha plasztikusan érzékeltetve valamit. A különbség szerintem messze nem abban az értelemben „kultúrák közötti”, ahogyan a kultúra fogalmát az antropológia vagy a szociológia használja. Hiszen, mondjuk, az állítólagosan különböző szubkultúrájú csoportok között lényegében semmiféle eltérést nem látunk az élet olyan fontos társadalmi jelentéstartalommal bíró területein, mint a tanulás, a munkavállalás, a párválasztás és gyermeknevelés, és még hosszasan sorolhatnám mindazokat a társadalmi faktorokat, amelyeket a társadalomtudomány fontosnak, mondjuk, kulturális jelentés-tartalmakkal felruházhatónak vél.

További bonyodalmat jelent az, hogy az életformákban, fogyasztási szokásokban, divatok követésében, ha bárkinek úgy tetszik, az ifjúsági szubkultúrákhoz tartozásban igencsak meghatározóak a települési különbségek, ha úgy tetszik, az „urbanizációs lejtő”. Számomra eléggé nyilvánvaló az, hogy mások a Szimplába vagy az A38-ra (ezeken a helyeken a magyar legfeljebb „második nyelv”) járó pesti fiatalok, mint a debreceniek, akik szintén nagyon mások, mint a kisvárosi fiatalok, akik szintén, már az utcán sétálva is nagyon mások, mint a járásszékhely járásához tartozó aprófalvak fiataljai. Mások hajviseletben, tetováltságban, öltözködésben, pia- és szerfogyasztásban, zenehallgatásban, bármiben, már úgy ránézésre is. Nem merék belemenni abba, hogy ezek a törésvonalként is érzékelhető eltérések, ezek mennyire maguk is a szegregáció éles, vagy még felszínesen proto-megjelenései, netán, hogy mennyire csupán annak a következményei, hogy a különböző településeken és településtípusokon mennyire különbözik a kocsmák, konfekcióüzletek, mozik és koncerthelyek, fodrászok és piercing-tattoo szalonok kínálata, milyen fogyasztási minták és időeltöltési lehetőségek elérhetőek a különböző helyen élő fiatalok számára.

Ami mindebben talán „kasztosodási tünet”, az semmiképpen nem új, hanem nagyon is régi. A fiatalok számára az urbanizációs lejtő, az némiképp a trendy-ségből fakadó rangok lejtője is. A városibb, az mindig némi lenéző göggel veti meg a „vidéikibbet”, akiknél mindig van még inkább lenézhető, még „annál vidéikibb” is. Az a suttyó paraszt...

A válság utáni bizonytalanságban élesebben válnak el a „reménytelenek” és „az élet elkényeztetett gyermekei”

A kétezres évek első évtizede végének gazdasági válsága különösen sérülékeny állapotában találta telibe Magyarországot. E sérülékenységek egyetlen elemére, a lakosság és az állam magas szintű, méghozzá devizában való eladósodottságáról – ezzel együtt, a Keynesiánus, az összkeresletet állami eszközökkel növelő válságkezelés lehetetlenségéről – szoktak szólni.

Pedig, e sérülékenységek voltak, és mindmáig válságot eredményezően vannak egyéb, tán súlyosabb tényezői is. E tényezők jelentős része tulajdonképpen a rendszerváltás óta elfeledett vagy halogatott kérdések rendezetlenségéből fakad.

Ilyennek kell elkönyvelnünk azt, amiről korábban szóltunk, nevezetesen a republikánus politikai közösség kialakulatlanságát, hiányát. A politikai közösség nemlétezése ugyanis majdhogynem szinonim a nem létező közösség belső szolidaritásainak hiányával is. A válság „kezelése” már 2008-tól (mindmáig) a jóléti állam lefaragását, a szociális és jóléti kiadások csökkentését jelentette. A makrogazdasági és pénzügyi szinteken költségvetési átrendeződésként, kiadás-konzolidációként megjelenített politika társadalmi következményeiben tulajdonképpen azt az üzenetet hordozta magában, hogy a válság hatásait mindenki viselje úgy, ahogyan tudja; mindenki oldja meg a maga nyűgét-bajját maga. Hogy ki mennyire képes maga „kezelni a válságot”, az nagyban függ a válság előtt kialakult egyenlőtlenségi pozícióktól, de a Fidesz-kormány intézkedései még tetézték is a bajt. A kormány fiskális (adópolitikai, szociális újraelosztási stb.) és vagyonpolitikai (pályázatás, föld, trafik, államosítások és magánkézre átjársások, korrupció stb.) lépései nyomán – tehát nyomatékkal és határozottan: nem a válság spontán következményeként, hanem a kormányzati politika hatásaként) a társadalmi egyenlőtlenségek még tovább nőttek. Ha a változásokat jellemezni akarnám, akkor részben a szegénység és depriváció immár tartós, gyakran nyomorba hajló növekedéséről; a felső 10-15% tartós gyarapodásáról és állami kegyeként való gazdagodásáról, és a kettő között, a felső kvintilis alatti középrétegeknek a lecsúszásáról, a gazdag és gazdagodóktól való eltávolodásáról kell beszélnünk. (Nem állítanám, de nem is utasítanám el határozottan azt, ha valaki nemcsak a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedéséről, hanem egy kettős szakadásról is beszélne. Ebben a felvetésben nemcsak a szegények „régii”, korábbról itt ragadt „leszakadásáról” kellene beszélni, hanem a társadalom felsőbb rétegei között, a „gazdagodók” és a „lecsúszó”, korábbi pozícióikat veszítő” középrétegek „szakadása”, „törése” is felvethető.

És, ugyancsak a sérülékenységet erősítő tényezőként kell értelmeznünk azt, hogy a magyar gazdaság- és társadalompolitika sohasem bírt valamiféle vízióval és stra-

tégiával arról, hogy milyen helyet mivel és hogyan akar elfoglalni, kivívni magának az újonnan formálódó globális rendben. A magyar politika lényegében elfogadta azt a kivárára és passzivitásra berendezkedett állapotot, amelyben reménykedett, várt és vágyakozott a közvetlen külföldi tőkebefektetésekre (olykor ehhez nem túl határozatosan, de igyekezett barátságosabb és vonzóbb klímát, környezetet teremteni), de mást gazdasági stratégiaként nem igazán tett. (Azaz, nemcsak elfogadta azt a szükségszerű ténytet, hogy Magyarországnak a rendszerváltás után megtakarítások, ha úgy tetszik, tőke nélkül kellett áttérnie a tőkés gazdaságra, hogy a tőkés gazdaság működéséhez szükséges tőke, az csak külföldi megtakarításokból származó külföldi befektetés, tőke lehet, de ezt a függést még kívánatosnak, ideológiailag és stratégiaailag „jónak” is tartotta, mindmáig jónak és kívánatosnak tartja. Legfeljebb abban változnak az ideológiák, hogy honnan érkező tőke után ácsingózik az éppen kormányon levő párt.)

Az, hogy Magyarországnak még az Unióba való belépés után sem volt (a függés utáni vágyakozáson kívül) semmiféle „nemzeti stratégiája”, „szuverén köztársasági programja” a gazdaság és társadalom globális rendbe való beilleszkedésére, ez - a korábbiakat kiegészítve - azzal is járt, hogy ki-ki a válság magán-kezelése során, a magán kapacitások egyenlőtlen lehetőségeivel élve, privát módon alakíthatta ki családi és személyes stratégiáit arra, hogy miképpen akar és fog a globális világ-rendbe beilleszkedni, vagy nem beilleszkedni.

E különböző globális világba illeszkedő magánstratégiák azt hiszem, újabb jelentős törésvonalat teremtettek, az idősebbek között is, de hatványozott jelentőséggel a fiatalok között. Egyszerűen szólva, ma a fiatalok közötti egyik legfontosabb törésvonal a globalizációhoz való viszony. Vannak, akik megtapasztalták azt, hogy ellenőrzés nélkül át lehet menni a schengeni határokon, akik beszélnek idegen nyelvet, angolt és még másokat; akik Erasmus ösztöndíjjal, munkát vállalva vagy más módon hosszabb időt töltöttek külföldön, akik személyesen, interneten kommunikálnak, érintkeznek a világgal, nemhogy nem félnek az idegenektől, hanem nyitottak, kíváncsiak, a saját érdeklődéseik és érdekeik kielégítésében a horizontjuk az egész világ. És vannak idegen nyelvet nem beszélők, külföldre nem járók, a határok szabad átjárhatóságát nem élvezők, idegenekkel kommunikációképtelenek, a világgal szemben gyanakvók és bezárkózók.

Ez a - döntően a fiatalok között húzódnó - törésvonal azt hiszem, sokkal mélyebb minden más korábban jelzett törésvonalnál. Mert nemcsak tárgyhoz, mondjuk a külföldhöz, az idegenekhez, a nyelvtudáshoz kötődik, hanem a legmélyebb értékvilágban mélyít szakadást, szakadékot.

Nagyjából úgy látom, hogy a nyitott, a külvilággal érintkezni tudó társadalmi szegmenst egyfajta önbizalom és nyitottság jellemez. Bízunk benne (mert tudja, meg tapasztalta), hogy vannak mások által is felismert és értékelt képességei, tudásai; megengedheti magának azt a luxust, hogy kíváncsi legyen és nyitott, hogy akár olykor tévedhessen és kudarckokat is valljon anélkül, hogy ez összeomláshoz vezetne, hiszen, neki van értékes tudása, kapcsolati képessége, teljesítményre való alkalmassága.

A bezárkózás nemcsak a „materiális bezúrköltséget”, hanem egy értékrendbeli provincializmust és frusztrált gőgöt is jelent. Ez a társaság nem kommunikál a világgal, gyanakodó és utálkozó az idegenekkel, nem bízunk abban, hogy tudása és teljesítménye mások által is elismert, univerzális értékkel bíró képessége lenne. Gyakran e bezárkózás pszichikusan is torz viszonyulásokhoz vezet: a teljesítmények és tudások értéke helyett „önértékké” válik az, hogy „mi magyarok vagyunk”, komolyan elhiszik azt, hogy ezt az „értéket” a világnak is el kell ismernie (ugyan miért?), hogy nem kell idegen nyelvet tanulni, mert attól csak pusztul a magyar nyelv (ugyan miért?). És szintén elhiszik azt, hogy akkor, amikor mi a világ módosabb népeinek pénzéért kuncsorgunk, akkor az nem segély, nem támogatás, hanem az „jár nekünk” azon érték ellentételezéseként, hogy „mi magyarok vagyunk”, hogy minket a „balsors régen tép”, hogy „megszenvedte már e nép a múltat s jövőndöt”.

E törésvonal érzékelésekor különösen drámai az, hogy a politikai nacionalizmusként mutatkozó ideológia, az nem a szuverén nemzeti stratégiák képviselőjét jelenti, hanem e morális fensőbbiséggel és gőggel kompenzált sérült, frusztrált, eltorzult értékvilágra rezonálva, az „áldozati” hangulatok megerősítésével igyekszik magának politikai támogatottságot szerezni. Cselekvés és tettek, a „szabad nép tesz csuda dolgokat” helyett.

És, hogy a törésvonalat még markánsabbá rajzoljam: olybá tűnik, hogy a határok átjárhatóságát a saját hasznukra kihasználni képesek inkább rendelkeznek stratégiai tervekkel, ambíciókkal – míg a határon belüli depresszív fatalisták inkább csak konkrét tervek, stratégiák nélkül reménykednek. Vagy azt sem.

A HELYZET FOKOZÓDIK – AVAGY, A JÖVŐ SZAKADÁSI KOCKÁZATAI

Az előző fejezetben azokat a – különösen az ifjúság társadalmát megosztó – törésvonalakat igyekeztem vázolni, amelyeket már a múlttól és a jelenről való ismereteink alapján is egy egymás között átjárhatatlan és egymással nem (alig) érintkező-kommunikáló kasztosodás jelenségeiként is érzékelhetünk. Ezekről a törésvonalakról nincsenek a tudományosság szigorú normáit kielégítő masszív tudásaink, a rendelkezésre álló adatok is inkább közvetettek, a jelenségek létezését érzékeltető és sejtető adatok – de legalább valamiféle ismereteink vannak. Amely ismereteink és meglátásaink alapján jó okunk van szorongani és aggódni a jövő társadalmi megosztottságairól, hiszen, ha igazunk volt a törésvonalak felvázolásában, és, ha a problémák megoldása érdekében nem történik semmi – akkor a fragmentált társadalomrészek közötti szakadékok csak szélesedhetnek és mélyülhetnek.

Nem szeretek apokalipszisek látomásaiba merülni, de azt hiszem, hogy a helyzet ennél rosszabb. Számos „új”, a hazai tudományos, politikai és közgondolkodásban nem feltétlenül érzékelt jelenség veszélyével is számolnunk kell. E veszélyekről eléggé kockázatos beszélünk, hiszen részben intuíciók és sejtések, részben a nemzetközi irodalomban is inkább a jövő kihívásaként, és nem tudományosan feltárt tényként tárgyalt jelenségekről fogok az alábbiakban szót ejteni. Amelyekről nem tudom magam sem eldönteni, és emiatt nem fogok részletesen reflektálni sem rá, hogy mennyiben „pusztán” új egyenlőtlenségi kockázatokról, vagy mennyiben új szakadási, törési kockázatokról fogok beszélni. Ami miatt mégis beszélek róluk, az az, hogy nem tudom kizárni annak lehetőségét, hogy az alább jelzett változások újabb szakadásokhoz is vezessenek.

Szóval, a jövő kockázatai közül szemezgetek, mondjuk úgy, a „tanyasi varrónő” problematika kivédése érdekében, annak reményében.

A gyerekek felnevelkedése, a szülői „család”

A szociológiai szakirodalom a gyermekek szocializációjának elsődleges terepeként mindig a szülői családot szokta megjelölni. Ám ennek az evidenciának eléggé sérülékeny alapjai vannak, gőzünk sincsen arról, hogy családként miről is beszélünk a jelenben, no pláne, a jövőben.

A helyzet nagyjából világos. Korábban a család az alapvetően a házasságban élő felnőtteket és gyerekeket jelentette, amely a későbbiekben felhígult annyiban, hogy a „kvázi-házasságban” élőknek tekintett együtt élőket is úgy tekintették, mintha há-

zasságban élő család lennének. A családszociológia régóta elismeri szóban azt, hogy a család lehet mindenféle, különösen gyereket nevelő együttélési forma – de igazából mindig a házasságot tekinti legtipikusabb, a társadalmi normáknak leginkább megfelelő együttélési formának. Azt hiszem, hogy ez így tipikusan az a helyzet, amikor a múlt fogalmi kereteibe akarjuk beleszuszakolni a jelen, tán a jövő jelenségeit is.

A házasságnak mára alapvetően spirituális és vallási jelentéstartalma maradt fenn. A szexualitás és a házasság fogalmi elválása több mint ötven éve megtörtént, a korábbi házasság-eszményekkel szemben az akcelerált fiatalok többsége akkor is korábban megkezdí szexuális életét, ha később házasságot is köt. Azután, a házasság fogalma elvált a gazdasági kötelékektől is, mára a nők (asszonyok) nem igazán függenek a férjüktől (partnerüktől), valamint a polgári jog is a házassággal egyformán kezel és értékeli a jövedelem- és vagyonmegosztás szempontjából csaknem bármilyen együttélési formát.

Az elmúlt évtizedek története ehhez még hozzátette azt is, hogy a gyermekvállalás, a szülés is elkülönült a házasságtól, mára a fejlett országokban született gyerekek fele nem házasságban születik. A helyzetet tovább bonyolítja az, hogy, bár konzervatív demográfusok szeretnek okságot is belelátni abba, hogy a házassági kapcsolatokban még mindig sok, olykor több gyerek születik, mint azon kívül, hogy úgy érvelnek, mintha a házasság lenne az oka a gyermekvállalásnak. Könnyen megeshet viszont az, hogy az okság sokkal inkább fordított: ha jön a gyerek, akkor a párok különféle társadalmi konvencióknak és intézményi érdekeknek megfelelően házasságot kötnek.²⁹

És, a házasságnak a szexualitásban és gyermekvállalásban való meghatározó szerepét az is erősen megkérdőjelezi, hogy a megkötött házasságok fele válással végződik.

A szexualitás és a gyermekvállalás leválása a házasság intézményéről számos okra vezethető vissza. Ezen okok között leggyakrabban a gazdasági és vagyonközösségi érdekek, ha úgy tetszik, a női függetlenedés erősödését, a női foglalkoztatás erősödését szokás feltüntetni – de erre most nem térnek ki részletesebben.

²⁹ Bár általában nem nagyon lehet a statisztikából okságra következtetni, és efféle ügyekről senki nem beszél szívesen ismeretlen kérdőbiztosoknak, de itt lenne elvi mód, ha nem is az okság, de az időbeliség statisztikai megismerésére: vajon a házasságot kötők első közös gyereke 9 hónapnál rövidebb, vagy hosszabb idő után születik meg a házasságkötés után? (Nem szokták megnézni...)

Amiről érdemes beszélni, az az, hogy a szocializáció pszichológiai és családszociológiai irodalma a gyerekek felnévelkedése és későbbi sikeres társadalmi beilleszkedése szempontjából döntő jelentőségűnek tartja az érzelmi kapcsolatok stabilitását, és e stabilitás normatív értékének tükrében tartja fontosnak a házasság intézményét, mint a stabilitást valószínűsítő tényezőt. Ami így bizonyosan nem teljesül akkor, ha a házasságok nagyobb fele válással végződik.

Nos, ott, ahonnan adataink vannak az érzelmi stabilitást megalapozó kapcsolati stabilitásokról – onnan a stabilitások hiányáról szólnak az adatok. Nagy-Britanniában a 15 éves gyerekek kétötöde nevelkedik ugyanabban a kapcsolatban, ahova beleszületett, az USA 18 éves nagykasza lakosságának közel kétharmada megtapasztalta azt, hogy élete rövidebb-hosszabb időszakában egyszülős háztartásban nevelkedik.³⁰ Nem ismerek hasonló hazai adatokat, de valószínűsíthetően nálunk sem mondható el az, hogy a gyerekek többsége stabil szülői kapcsolatban, stabil érzelmi kötődésű „családban” nevelkedne fel. E stabilitási kockázatok értelmezéséhez érdemes figyelembe venni azt is, hogy a szegénység és anyagi bizonytalanság és a kapcsolati instabilitás között elég erős kölcsönös viszony áll fenn: az egyszülős háztartások körében mindig mindenhol nagyobb a szegénységi kockázat; az elszegényedő, jelentős veszteségek és megélhetési feszültségek gyakran vezetnek szakításokhoz, kapcsolati törésekhez.

Nem mernék belemenni abba sem, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítsunk a gyerekes szülők kapcsolati bizonytalanságainak a gyerekek szocializációjára gyakorolt egyértelműen káros hatásában. Azt hiszem, hogy a hatás messze nem egyértelmű, hiszen a rossz, konfliktusokkal, olykor agressziókkal terhelt kapcsolatokban való felnévelkedés nyilván még rosszabb kimenetekkel jár, mint a szülők közötti baráti viszony fennmaradása melletti jó és barátságos válások, kapcsolati törések. Mindezzel együtt is, azt hiszem, hogy a gyerekek felnőtté válása során a szülői kapcsolatok instabilitása inkább negatív hatásokkal jár az érzelmi stabilitások alakulására, ezen keresztül, egyenlőtlenségi és törési kockázatot jelent abban, hogy a gyerekek felnőttkénti önbizalma, kapcsolati képessége, konfliktustűrése és kudarcviselő képessége miképpen alakul. Vagy, negatívban, milyen pszichés, mentális, függőségi és kapcsolati nehézségek, akadályok fogják sújtani felnőttként.

Érdemes tán jeleznünk azt is, hogy mit szokás, mit lehet tenni a probléma enyhítése érdekében? Az egyházi és konzervatív körök a házasság intézményének propagálásával, a házasságra felkészítő programokkal igyekeznek enyhíteni az efféle kockázatokat. Ott, ahol mérik az ilyen programok eredményességét, hatásosságát

30 Lásd pl.: Sawhill, I.V. (2015): Generation Unbound: Drifting into Sex and Parenthood without Marriage, Brookings Institution Press.

(mint pl. az USA-ban), ott e programoknak semmilyen hatását nem sikerült kimutatni, még az amúgy vallásosabbnak és konzervatívabbnak elkönyvelt Közép-Nyugat államaiban sem. Némi és mérsékelt pozitív hatásokról számoltak be a családtervezés eszközeinek elérhetőbbé válása és elterjedése kapcsán. E programok mögöttes logikája az volt, hogy a nem megfelelő családtervezés miatt túl gyakran túl korán, nem megérett és nem elég jól beüzemelt kapcsolatokba születnek gyerekek – és ilyenkor maga a nem elég jó időben született gyerek is hozzájárul a kapcsolatok törekenyebbé válásához, instabilitásához.³¹ Mindezt talán érdemes felidézni a kissé prűd hazai kontextusban. Egyrészt azért, mert a hazai nyelv „fogamzásgátlásról” beszél (tehát arról, hogy hogyan ne legyen gyerek), és nem „családtervezésről” (tehát arról, hogy hogyan legyen meg a gyerek akkor, amikor eljön annak az ideje...)

Másrészt azért, mert az ENSZ Népesedési Alapjának adatai szerint az európai térségben a családtervezés (fogamzásgátlás) költségeinek jövedelmekhez mért aránya („Couple Years of Protection” index – CYP) Magyarországon – a fellelhető régebbi adatok alapján - igen magasnak tűnik.³²

Ezek tükrében tehát nem teljesen megalapozatlan annak felvetése, hogy az érzelmileg stabil és kiegyensúlyozott, valamint az érzelmi instabilitásban nevelkedő gyerekek közötti egyenlőtlenségek, törésvonalak tán már a múltban is felerősödtek, de a még nagyobb valószínűséggel, a jövőben is erősödni fognak.

„Beszúkitó” és nem „áthidaló” kapcsolatok

Robert Putnam 2000-ben publikálta mind elméletalkotása, mind empirikus adatkezelése alapján (számomra, legalábbis) korszakos jelentőségű könyvét „Egyedül tekézni” (Bowling Alone) címmel.³³ A könyv elméleti fejtegetései a civil társadalom fogalmát konceptualizálják, és e koncepciókat az amerikai civil társadalom alakulásának, fejleményeinek leírásában és magyarázatában lenyűgöző empiriával tesz-teli.

31 Haskins, R. (2014): Marriage, Parenthood, and Public Policy, National Affairs, Issue 19, Spring, <http://www.nationalaffairs.com/publications/detail/marriage-parenthood-and-public-policy>, letöltve: 2016.09.05.

32 A CYP definíciójáról lásd: MEASURE Evaluation PRH, Family Planning and Reproductive Health Indicators Database, Family Planning -Couple-years of protection (CYP), é.n. http://www.cpc.unc.edu/measure/prh/rh_indicators/specific/fp/cyp, magyarul Berbik, I.: A fogamzásgátlás és a terhességmegszakítás költsége Magyarországon, 2003. 7th ESC seminar, előadás, <http://slideplayer.hu/slide/2054944/>

33 Putnam, R. D. (2000): Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, Simon & Schuster, N.Y, illetve a könyv „saját” weboldala: BowlingAlone – Official Site, <http://bowlingalone.com>.

Nincs itt mód a könyv gondolatmenetét még jelezni sem, pusztán néhány gondolatának felvillantására van módom. Putnam számára a civil társadalom a Granovetter-i gyenge kötések erejének szerveződési hálózata, ott erős a civil társadalom, ahol az embereknek kiterjedtek, sokszínűek és változatosak az – akár gyenge – kapcsolataik, ahol az emberek sokat beszélgetnek egymással, ahol a szülők pizsamapartikra elengedik a gyerekeket az osztálytársakhoz és azok szüleihez, ahol a – nem azonnali és értékarányos – reciprok cserék és viszonyosságok kiterjedten működnek. Az erős civil társadalom számára lényegében azonos a bizalom magas szintjével, ami lényegében azonos a Coleman-hoz (és kevésbé Bourdieu-höz) kötődő társadalmi tőke fogalmával.³⁴ Putnam elemzése szerint ott, ahol erős a civil társadalom, a gyenge kötések hálózata, ott az emberek egészségesebbek (alig fordulnak elő a magányból és elszigeteltségből táplálkozó mentális, szerfüggőségi vagy pszichoszomatikus problémák), okosabbak (bár minden információ megtalálható az interneten, de, hogy mi a hír, hogy mi a releváns információ, azt az emberek a személyes beszélgetéseikből szűrik ki), és jobban élnek (pl. a munkába lépők nagyobb fele a távoli ismerősök személyes kapcsolatain keresztül talál új munkát).

Ezen átfogó értelmezési keretekben Putnam megkülönbözteti a gyenge kapcsolatoknak, és az azok által hálózatba szervező csoportosulásoknak két típusát, a befogadó, nyílt, hidakat építő közösségi szerveződéseket („bridging”), és a bezárkózó, a külső hatásoktól védelmeket kereső „beszűkítő”, „bekötő” közösségeket („bonding”).

Putnam 2000-ben eléggé optimista reményének adott hangot abban, hogy a multikulturalizmusok, a nyitott társadalom erősödésével és az új info-kommunikációs technika kapcsolatfenntartó eszközeinek bővülésével a „bridging” típusú civil társadalmi szerveződések terjedése és erősödése várható.

Putnam 2015-ben ismét egy „nagyot dobott” „Kölykeink” (Our Kids) című könyvével, amely sok szempontból korábbi optimizmusában való csalódottságát fejt ki és dokumentálja.³⁵ Azt állapítja meg, hogy a mobilitások Amerikában is lelassultak, a lassuló mobilitás csalódottságot, ambícióvesztést és beszűkült perspektívákat teremtett a fiatalok, különösen az alsóbb társadalmi osztályok családjaiba beleszületett fiatalok számára. Az általános, makro-szintű negatív folyamatokat azonban

34 Itt nincs mód a fogalom jelentéstartalmai közötti különbségeket részletesen elemezni. Coleman (és nyomában az amerikai hagyomány, így Fukuyama, Putnam stb.) a társadalmi tőkét egyszerre tekinti egyéni és kollektív tőkének, nagyjából szinonim fogalomként a „bizalommal”. (Magyarul lásd: Fukuyama, F. (2007): Bizalom, Európa). Bourdieu számára a „társadalmi tőke” a személyes kapcsolatok „tőkeértéke”, amely nemcsak hasonló a vagyoni (és tudás-) tőkéhez, de át is válthatók ezen egyéni tulajdonú tőkejavak egymásra (= rekonverzió).

35 Putnam, R.D. (2015): Our Kids – The American Dream in Crisis, Simon & Schuster, N.Y.

összekapcsolja a civil társadalom, a kapcsolati hálók változásaiival is – igen óvatosan kezelve az oksági viszonyokat, leginkább a jelenségek változási irányainak párhuzamos, erősen korreláló jellegét kiemelve.

Állítása nagyjából az, hogy a korábbi nyitott, áthidaló, bridging karakterű kapcsolati rendszerek egyre beszűkülőbb, lezárt és kötött, bonding jellegű hálózatokká zárodnak be az USA-ban.

Az általános trendeken belül különösen súlyosnak ítéli azt, hogy a társadalmi, mondjuk inkább így: osztálykülönbségek a civil kapcsolatokban, egyenlőségi tényezőként, olykor törésvonalként is megjelennek. A legegyszerűbb összefüggés annyi, hogy az alacsonyabb osztályokhoz tartozó, képzetlenebb szülők gyermekeinek kapcsolathálója sokkal beszűkültebb (kevesebb emberrel érintkeznek) és kevésbé intenzív (ritkábban találkoznak és beszélgetnek), mint a felsőbb osztálybeli családokban, képzett szülők gyermekei és fiataljai esetében. Ez a jelenség nem meglepő az EU országaiban sem, az EU „Social Situation in the European Union” évenkénti periodikája, amely 2004-től négyévente a kapcsolatrendszereket is elemzi – ugyan-
ezt a jelenséget dokumentálja az EU tagországaiban, így Magyarországon is. (Ami legfeljebb azon hazai előítéletek tükrében meglepő, amelyek szerint a szegények vagy cigányok, pláne a szegregátumokban élők, azok „kapcsolati nagytőkések” – pedig, nem, inkább szégyenlősen bezárkózó és rejtőzködő életformát élnek.)

Putnam azonban ennél messzebb megy a kapcsolatok elemzésében, és azt is dokumentálja, hogy a felsőbb osztályok gyermekeinek nemcsak kiterjedtebb és intenzívebb a kapcsolatrendszerük, hanem sokkal színesebbek is. A kapcsolatok színességi egyenlőtlenségeken belül talán a leginkább „törésvonalat” jelző sajátosság az, hogy a felsőbb osztályok gyermekeinek vannak felnőtt barátaik (Putnam olykor a felnőtt barát fogalmával szinonimként használja a „mentor” fogalmát), az alsóbb osztályok gyermekeinek meg lényegében nincsenek.³⁶ Mondhatnánk úgy is, hogy az alsóbb osztályok fiataljai épp úgy a kortárs csoportok közegében és egymás hatása alatt nőnek fel, ahogyan azt Coleman (oktatáskutatásai)³⁷, P. Willis (a „Skacok”)³⁸, vagy W.F. Whyte („Utcasarki társadalom”)³⁹ évtizedekkel korábban is dokumentálták.

36 U.o. 215. oldal, grafikonon idézi The Mentoring Effect Survey 2013. adatát.

37 Magyarul lásd: Coleman, J. S. (1996): Iskola és versenystruktúra, in: Meleg, Cs. (szerk): Iskola és társadalom, Pécs, <http://mek.oszk.hu/01900/01944/01944.htm>, letöltve: 2016.09.05.

38 Willis, P. (2000): A skacok – Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra, Új Mandátum Kiadó, Társadalom & Történet sorozat

39 Whyte W. F. (1999): Utcasarki társadalom – Egy olasz szegénynegyed társadalm szerkezete, Új Mandátum Kiadó, Társadalom & Történet sorozat

A felnőtt barátok léte vagy nemléte, az részben a gyerekek jólétéhez kapcsolódik: azok a gyerekek, akik sportolnak, zenélnak, vallási közösségi életet élnek (az amerikai protestáns „kisegyházak” vallásgyakorlása sokkal közösségibb jellegű az Európában és nálunk szokásos, különösen a katolikus hitgyakorlásnál), hobby és művészeti csoportokba járnak, azoknak több a „nagyfiú” és felnőtt barátjuk. Egyszerűen azért, mert a felnőtt barátok jelentős hányada az edző, a pap, az egyházi énekkar karvezetője, a művészeti vagy hobby-csoport felnőtt vezetője, stb., és e tevékenységekre a felsőbb osztályok gyerekeinek sokkal könnyebben és gyakrabban futja. (Tegyük hozzá a másik irányú hatást is: a felnőtt barátok létezése miatt e tevékenységekben való aktivitás mindig erősebb, több haszonnal és az életre való felkészüléshez több tapasztalattal is jár.)⁴⁰

A felnőtt barátok léte vagy nemléte dolgában semmilyen hazai vizsgálatot nem ismerek. Primitív személyes tapasztalataim vannak. Mondjuk, a gyerekeim haverjaival, meg a haverjaim gyerekeivel eléggé evidens módon tegeződünk, és, bár nem túl gyakran, de szoktunk beszélgetni egymással, bármiről, mindenféléről: csajokról-pasikról, tanárokról és továbbtanulásról, főnökökről, munkáról, pénzről, könyvről vagy moziról – ami éppen jön. Korábban némi meglepetést okozott nekem az, hogy a hallgatóim között sokaknak milyen meglepő az, hogy egy felnőtt vén marhát (pl. engem) is lehet tegezni (ezen azért még mindig sikerült túlesni...) és, hogy ha meghívnak becses társaságukba, akkor elmegyek velük kocsmázni, és ott beszélgetünk egymással. Igencsak eseti és „személyes” megfigyeléseim, valamint rácsodálkozó beszélgetéseink szerint még az egyetemisták körében is, különösen a nem-értelmiségi családból származó hallgatók számára teljesen ismeretlen szituáció az, hogy egy felnőttel kocsmában, kötetlenül, barátokozva is lehet locsogni, dumálni, beszélgetni. (Na jó, ennél van egy még súlyosabb fokozat, amikor még a saját szüleiével sem...)

Nincsen rá statisztikailag érvényes adatom, de érzékelésem azt súgja, hogy a kapcsolati hálók, a „civil társadalomhoz való becsatlakozás” kiterjedtségében és intenzitásában már ma is jelentősek a társadalmi egyenlőtlenségek, és úgy érzem, hogy a kapcsolatok sajátosságaiban, így a felnőtt barátok létezésében-nemléteiben olyan törésvonalak vannak kialakulóban, amelyek tovagyűrűző társadalmi hatása az amúgy is létező, életkilátásokban, munkalehetőségekben és egyéb területen kialakult törésvonalakat mélyítik és erősítik.

40 Az eredeti, innovatív gondolkodók élettörténetét vizsgálva Peterson és Stewart azt találták, hogy míg mások életére a szülők gyakorolták a legnagyobb hatást, körükben kiugróan magas volt azok aránya, akiknek életét leginkább a felnőtt barátok, mentorok befolyásolták. (Peterson, B. E., Stewart, A. I. (1996): Antecedents and contexts of generativity motivation at midlife, *Psychology and Aging*, Vol 11(1), Mar) Őket idézi: Grant, A. M. (2016): Eredetik – Hogyan mozdítják előre a világot a nonkomformisták, HVG Könyvek.

„Internet–celebritások” és interneten keresztüli kapcsolatok

Nem a digitális szakadékról, az internetet, közösségi médiát és IT „kütyüket” használók és nem-használók közötti egyenlőtlenségről és törésvonalakról akarnék beszélni – ez már ma is evidensen létezik, viszonylag jól is dokumentált. Inkább olyan különbségekre kívánok rámutatni, amely az internetet és kütyüket használók között áll fenn és, amelyek tán az egyenlőtlenségeken túlmutató törések, szakadások felbukkanását is jelzi, előre vetíti.

Paul Krugman, aki azon túl, hogy Nobel-díjas közgazdász, a New York Times bloggereként, a tudomány belterjes világán kívül is „sztár”, köszönhetően másfél flekkes briliánsan szellemes szösszeneteinek.⁴¹ Az egyik ilyen tavalyi rövid pamfletje a könnyűzene és a civil szervezetek „üzleti modelljeinek” egymáshoz hasonlatos változásairól szól. Ha a könnyűzene fogyasztásának eredeteként a rock&roll világát tekintjük, akkor az eredetek a kocsma élőzenéjéhez, kocsmai törzsközösségekhez és a személyes kapcsolatokat igencsak intenzíven érvényesítő páros táncok (meg az ezzel együttjáró pasizások-csajozások) világába vezetnek vissza. Ebből a táncos, kocsmai zenéből nőtték ki magukat a rádiókban, majd később a TV-klipekben gyakran játszott sztárok, akik sztárságukból jelentős ismertségre, lemez- és szerzői-jogi bevételekre tettek szert. A Beatles-modelleket követő sztárság „üzleti modellje” az volt, hogy ha az élőzenei koncerteken és táncos partikon a nagyérdemű megkedveli a bandát, akkor jó sokan fognak lemezeket venni, jó sokszor fogja a rádió sugározni a számokat, amiből pénz jön. Ez az üzleti modell egyre inkább jelentéktelenné tette az élőzenét, egyre inkább magukon a technikai közvetítőkön keresztül lehetett nagy sztárrá lenni és sok pénzt keresni. Ám az utóbbi időben, a szabadon, akár lopva, de ingyen letölthető és torrentelhető zene súlyos válságot idézett elő a könnyűzene piacain: a CD eladásokból, lemezekből már nem igazán jön a pénz. Krugman – aki maga is a rock&roll nemzedék büszke tagja – némi kárörömmel, de nosztalgikus bizalommal értékeli a technicizált zene, és a technicizált zenei celebritások leértékelődését, és az élőzene újbóli felértékelődését: ma egyre népszerűbb, visszatérőben van a kocsmai élőzene és a tánc, valamint a sztárok üzleti modellje is megfordult. Ma a klip, a CD, az internetről ingyenesen is letölthető zene a „promóció”, a reklám, és az üzlet és a pénz ismét és egyre inkább a koncertekben, koncert-turnékban, a személyesen is megélhető élményekben és kapcsolatokban van. Hogy úgy mondjam: Krugman által üdvözlendően, a közvetlen kapcsolatok jelentősége felértékelődésben van a könnyűzene világában.

41 A témában számos blogpost-ja jelent meg, lásd pl.: Krugman, P. (2015): Winner Take Less? (In Music), New York Times, The Conscience of a Liberal Blog, August 21, 2015 12:24 PM, <http://krugman.blogs.nytimes.com/2015/08/21/winner-take-less-in-music>, letöltve: 2016.09.05.

Krugman szellemes analógiája a könnyűzene és a civil szervezetek között eléggé meggyőző. Azt mondja, hogy a civil szervezetek eredetileg a tágabb, de személyesen belátható kapcsolataik révén találtak támogatókra, donorokra. Ám a technika fejlődése épp úgy, ahogyan a könnyűzenében is megváltoztatta az értékrendeket (a sláger nem az lett, amit sokan énekeltek és sok kocsmában játszott a amatőr zenekar, hanem az, amiből sok lemezt adtak el...), úgy a civil szervezetek magatartását is igencsak átrendezte. A sikeres, a sztár civil szervezetek nem azok lettek, akik a saját közegükben sokak bizalmát elnyerték, nem abból származott a támogatás, hogy sokan derék emberek tisztességes és jó kezdeményezésének tartották azt, amit támogattak. A civil szervezetek világa is „mediatizálódott”: nem a lokálisan megbecsült, derék emberek tisztességes akciói és kezdeményezései számíthatnak támogatásra, anyagi sikerre, hanem a „civil celebritások”, a civil sztárok. (Ebben nagy szerepe van az internetes fizetési formák elterjedésének is.) Ami itt is, részben a kiürült személyes kapcsolatokat nélkülöző imádatokat, az azokat pótló „ál-kecsolatok” gyengülését és a személyes kontaktusok reménytelen felértékelődését jelzi a civil szervezetek körében is.

Az a szempont, hogy a kapcsolatok „értékét” befolyásolják a közvetítő médiumok, hogy a közvetítéseken keresztül a kapcsolatok formája és tartalma, társadalmi jelentése is igen különböző lehet, az manapság egyre népszerűbb kutatási téma (és ennek egyik legtöbbit, pl. Putnam által is hivatkozott szerzője az USA-ban élő és dolgozó magyar Hargittai Eszter).⁴²

Hogy a fiatalok között milyen törésvonal van az internet használatában, annak lényegére Krugman szösszenete is rávilágít: ahogyan az élet más területein is, vannak, akiknek az internet a létező kapcsolatainak életben tartását szolgáló, azt intenzívebbé tevő és megerősítő technikai eszköz – és van, akik számára az internet a létező kapcsolatok hiányát pótló, ál-kecsolatok művilágát jelentő tér.

Debreceni doktoranduszunk, Galán Anita a kutatási programjának heurisztikájaként ezt igen plasztikus megfigyelésével tette számomra képszerűvé az általa vizsgált FB használata kapcsán.⁴³ Interjúi alapján azt a sejtést vetette fel, hogy míg az egyetemisták mindig valódi névvel, valódi emberekkel való ismeretségeket jelölnek meg a FB felületén, és igen gyakran a délelőtt megkezdett dumáikat folytatják a FB üzeneteiben, akár az éjszakáig pletykálkodva és kitérgetve a dolgokat, ehhez háttérként megosztva a beszélgetésekhez csatlakozó tartalmakat. Velük szemben, a FB

42 Számos munkája közül lásd pl.: Hargittai, E., Hinnant, A. (2008).: Digital Inequality - Differences in Young Adults' Use of the Internet, Communication Research, October, vol. 35.

43 Galán A. (2016): Tanulás vs. szórakozás – Fiatalok internethasználati szokásainak különbségei kvalitatív vizsgálatok alapján, kézirat

felületét ugyanolyan (sőt...) intenzitással használó szakmunkástanulók, különösen a szakmunkástanuló lányok igen gyakran nem igazi nevükkel vannak fenn a neten, és az ismerőseik nagy része is „nem valódi” név, és a megosztott tartalmak sem diskurzív, másokra reagáló megnyilatkozások, hanem önmagukat celebritásnak képzelő és beállító (gyakran „bevállalós”) szelfik, a reality-show-k világát idézni igyekvő képek és megnyilatkozások.

Azt hiszem, hogy ha ez a (kapcsolatokat megerősítő és az azok hiányát pótló internet-használat közötti) különbség igazolható, akkor az jelentős törésvonalat ír le, még az internetet és közösségi médiát egyforma intenzitással használó fiatalok között is.

Munka és nem-munka

A foglalkoztatottság kérdése, a „munka” és a „nem munka” között tátongó szakadék az olajválságok óta a modern fejlett társadalmakat megosztó egyik legsúlyosabb törésvonal. Amikor erről beszélünk, akkor messze nem új jelenségről, hanem a korábbi örökölt törésvonalak átrendeződéséről kell töprengenünk. Az sem új felvetés, hogy a foglalkoztatási törésvonalak átrendeződnek, ezt épp azzal tudnám igazolni, hogy a fiatalok foglalkoztatási problémáiról való gondolkodásnak újabb és újabb népszerű keretei, „vezényszavai” kerülnek az érdeklődés homlokterébe. Ezen koncepciók és keretek őseredete szinte minden esetben az egyszerű, igen konvencionális mérés és adat, a „fiatalok munkanélküliségi rátája”, némiképp e sztenderd adat kritikái hozták elő az újabb vezérmotívumokat.

Néhány éve a vezérfonal „az iskolából a munkába való átmenet” (transition from school to work) volt.⁴⁴ Lényegében annak demonstrálására, hogy az iskolai végzettség erős befolyása a foglalkoztatásra (OECD szinten a felsőfokú végzettségűek 80%-a dolgozik, a csak alacsony végzettséggel rendelkezőknek csak 40%-a, a hazai adatok a felsőfokú végzettségűek esetében ugyanazok, az alacsony végzettségűek esetében sokkal rosszabbak, alig több mint a fele az arány) nemcsak statikusan, hanem „dinamikusan” is érvényesül. Egyszerűen, hogy az alacsony végzettségűek nemcsak ritkábban, hanem lassabban is találnak munkát az iskola befejezése után. (A felsőfokú végzettségűek az OECD átlagában is, nálunk is átlagosan a diploma megszerzése után 2-3 hónappal, némiképp „az utolsó nyári vakáció után” munkát

44 Lásd pl. az OECD évente kiadott „Education at a Glance” sorozatának 2011. kiadványában a vonatkozó fejezetet: OECD (2011): Transition from school to work: Where are the 15-29 year-olds? In: Education at a Glance, www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/education-at-a-glance-2011/transition-from-school-to-work-where-are-the-15-29-year-olds_eag-2011-26-en#page1, letöltve: 2016.09.05.

találnak; az alapfokú végzettségűek az iskola elhagyása után általában több mint 1, Magyarországon 2 év munkakeresés után állnak munkába.⁴⁵) Az átmenet lassúsága, az nemcsak munkanélküliségi és szociális probléma, hanem, a „pályát nem kezdő pályakezdők” élethelyzete ennél súlyosabb szocializációs krízisek forrása, mondjuk, jelentősen növeli a kriminológiai érintettségek, szerfüggések és egyéb normasértő magatartások valószínűségét.

Manapság a '80-as évek brit szociális munka szótárából előhalászott NEET (Not in Employment, Education or Training – sem munkában, sem oktatásban vagy képzésben) lett a fiatalok foglalkoztatási problémájának „vezérszólam”.

Statisztikai értelemben nem egy nagy újdonság a fogalom, az ifjúsági munkanélküliségi ráta (16-29 éves munkanélküliek 16-29 éves gazdaságilag aktívak = foglalkoztatottak + munkanélküliek, munkát keresők) helyett jobb mutatónak tartják – a tanulmányokat folytatókat leszámítva - az inaktivitást és a munkanélkülieket „nem dolgozóként” összevonva, a 16-29 éves nem dolgozók/ 16-29 éves teljes lakosság mutató használatát. A fogalom statisztikai tartalmában semmilyen átütő szemléletváltást nem találok, sőt, némi veszteségnek is érzem a korábbi, az iskola és a munka közötti átmenet koncepcióból adódó dinamikus szemlélet elhagyását is. Mások sem tűnnek túl elégedettek a NEET összevont kategóriájának alkalmazásával, az Eurofund pl. az aggregált fogalom szétbontását kezdeményezi annak alapján, hogy mi is az oka a „sem-sem nemzedéki állapotnak”.⁴⁶ (Általában a „hagyományos” munkanélküliségi okok, de pl. Magyarországon ritka magas azok aránya, akik nem is tartják érdemesnek munkát keresni, mert úgyszincs munka, vagy Magyarországon és a többi új tagállamban igen magas azoknak az aránya, akik családtagjuk (túlnyomó többségükben kisgyerekek, a GYES...) ápolása-gondozása miatt sem nem tanulnak, sem nem dolgoznak.)

A NEET azonban nemcsak statisztikai szemléletében nem túl új, hanem társadalmi problémaérzékenységében sem új, inkább veszélyesen régi. A brit szociális munka hagyományát követve a NEET irodalom erősen pszichologizáló irodalom, amiért nem nagyon nehezíthetünk: a szociális munkások számára a „sehol-sem lét” mentális- és személyiségzavarokkal, önbizalomhiányokkal és depresszív frusztráltságokkal terhelt lét, már csak azért is, mert az ilyen állapotok és helyzetek kezeléséről szól a szakmájuk. Amikor azonban a problémák alapvető forrásaként, alaptermeszeteként pszichologizálnak a fiatalok foglalkoztatási gondjai, akkor ez életve-

45 KSH (2010): Átmenet az iskolából a munka világába, 2009, KSH, Statisztikai Tükör, 41. szám <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/atmenet09.pdf>, letöltve: 2016.09.05.

46 Eurofund: Exploring the Diversity of NEET, <http://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2016/labour-market-social-policies/exploring-the-diversity-of-neets>, letöltve: 2016.06.05.

szélesen a problémák individualizálását jelenti, úgy tesz, mintha az lenne a bajok oka és forrása, hogy a fiatalok nem elég jók, amivel azonnal bűnbakká is teszik őket. Miközben, tudjuk jól, hogy az alapvető probléma az, hogy nincsen elég munka és munkahely, hogy a nem-létező munkahelyekre az akármilyen „jó” fiatalok sem tudhatnak bekerülni.

Ha úgy tetszik, innen tudjuk érzékeltetni a törésvonalak új természetét. A foglalkoztatási problémák orvoslása érdekében, afféle utóvédharcokként, manapság mind az USA, mind az EU stratégiái a korábban jellemző, kizárólag a munkaerő-kínálatot javítható-cseszegető politikákkal szemben a munkaerő-keresletet stimuláló munkahelyteremtési, vidék-és gazdaságfejlesztési programoknak adnak prioritást. A „job-creation” orientációja tisztességes és becsületes fordulat, de számos kritikus szerint némiképp a „tanyasi varrónó problémáikat” hordozzák magukban.

A kritikusok arra hivatkoznak, hogy a válság után keletkező pénzkereseti lehetőségek döntő hányada nem igazi foglalkoztatás, nem a hagyományos, alkalmazotti munkahelyek száma gyarapodik. Az USA-ban és Nagy-Britanniában ugrásszerűen megnőtt, különösen a fiatalok körében az az „önfoglalkoztató”, szabadúszó pénzkereső életformát folytató, döntően fiatalok aránya, akik nem egyetlen munkaadótól, hanem különféle ügyfelektől, megbízóktól, fogyasztóktól szedik össze jövedelmüket.⁴⁷ E körben használják ki a közösségi média és a mobil-applikációk lehetőségeit a piaci partnerek összekapcsolásában, mondjuk e körben fejlődik robbanásszerűen a „megosztott gazdaság” (shared economy – pl. Uber, Airbnb stb.). Ugyancsak jelentősen törnek előre a korábban csak művészekre, fordítókra, idegenvezetőkre jellemző szabadúszó egzisztenciák és pénzkereseti módok, részben a korszerű IT bedolgozói, outsourcing (adatrögzítés és kezelés, web-design és tartalomfejlesztés stb.) és részben a háztartási kisegítő munkák világában (baby-sitting, házi nyelvtanítás, kutyasétáltatás stb.).

Hogy ez mennyiben új egyenlőtlenségek, netán kik közötti törésvonalak forrása, ezen folynak a töprengések és tépelődések. Mondjuk, elvileg ezen foglalkoztatáson kívül pénzt keresők még hivatalosan a NEET köreiben is megjelenhetnek, noha, hát nem úgy „sem-semek”, mint ahogyan azt a szakirodalom írja le a NEET generáció sajátos helyzeteként.

47 Charles Handy afféle tanácsadó-filozófus magyarul is megjelent könyvében (Handy, C (2015): A második görbe, - gondolatok a társadalom megújításáról, HVG Könyvek, Budapest, eredeti megjelenés: 2015, Random House Business Books) úgy becsüli, hogy a válság óta az angol fiatalok körében 15-20 %-ra nőtt az efféle „szedett-vedett”, mindenféle lehetőségekből élő önfoglalkoztatók aránya. Szemben a hazai „kényszervállalkozó-önfoglalkoztatókkal”, akik kizárólag kis fizikai távolságra levő, a lakott település határán túl nem nyúló lokális piacokra dolgoznak, a Handy által jelzett önfoglalkoztatók pénzkereseti lehetőségeinek határai gyakorlatilag végtelenek, globálisak.

A hagyományos szociáldemokrata és szakszervezeti körök részben a munkavállalói biztonságok és védelmek kiirtási folyamatának betetőzését látják benne. Nem minden alap nélkül, nem oktalanul, amit akkor is el kell ismernünk, ha a szakszervezeti vezetőket nemcsak a munkavállalók, hanem a saját sorsuk is aggasztja e jelenségek láttán.⁴⁸

A másik oldalt a Krugman mellett másik, bloggerként is sztár közgazdász, (a Krugmanhoz hasonlóan erősen egalitárianus nézeteket valló) Branko Milanovic, a Világbank elnökhelyettesi pozícióban vezető közgazdásza jelenti. Ő a blogjában némi optimizmussal tekint a munkaviszonyok átalakulására. Egyfelől, elismeri a szakszervezeti aggályokat, de ennél sokkal bizakodóbb abban, hogy a pénzkereseti lehetőségekben kibontakozó „patchwork”-világ előnye többek és nagyobbak, mint a veszteségei.⁴⁹ Amint azt blogjának bejegyzése címében is jelzi, neki a „senkinek nem lesz munkahelye” veszélynél nagyobb előnyt ígér az, ha „senki nem lesz munkanélküli”, vagy tán magyarul még inkább: munka nélkül. A „patchwork”, darabkákból összerakott megélhetés és munka számára részben a fejlődés útja: sokféle tudást, ismeretet, a gyors változásokhoz való rugalmas alkalmazkodás intézményi kerete, amihez hozzátehetjük azt is, hogy e rugalmasság a kasztosodó, bezáródó társadalmi csoportképződési folyamatokkal szemben a mobilitási csatornák felnyílásának az ígérete is. Másfelől, épp a fiatalok esetébe döntő jelentőséggel, a darabkákból összeálló munka világa az egy életen át tartó tanulás kockázatokat minimalizáló, sok lábon álló, diverzifikált portfóliók világa is: az ember fia-lánya úgy tanulhat új tudásokat, fejleszthet új képességeket és készségeket, hogy közben megtarthatja azokat a korábbi munkalehetőségeket, amelyekben már gyakorlatot szerzett, és, amelyek kellő háttérrel és biztonságot adhatnak az új kipróbálásához, kockázatainak viseléséhez is.

Ebben az esetben is legfeljebb személyes tapasztalataimra hagyatkozva jelezhetem e változás hazai relevanciáját. A vonatkozó irodalmat olvasva azonnal beugrottak bizonyos hallgatóim, akik tulajdonképpen már az egyetem alatt is a darabokból összerakott „patchwork” életformát élik. A kollégáim gyakran szigorral, haraggal és dühvel érzékelik azt, hogy e hallgatóink számára az egyetem nem az egész életet tölti ki e hallgatóink számára, életüknek az egyetem és a tanulás csupán egy darabkája a sok más munka, vállalkozás, civil aktivitás, alkalmazásfejlesztési meg

48 Lásd a Social Europe site több blogját és bejegyzését, pl.: Kowalsky, W. (2016): What A Wonderful New World: The Sharing Economy, Social Europe, <https://www.socialeurope.eu/2016/06/wonderful-new-world-sharing-economy>, letöltve: 2016.09.05.

49 Milanovic, B. (2015): No one would be unemployed and no one would hold a job, globalequality blog, <http://glineq.blogspot.hu/2015/10/no-one-would-be-unemployed-and-no-one.html>, letöltve: 2016.09.05.

minden másféle próbálkozás és kaland mellett. Ha úgy véljük, hogy a diákoknak az életre kell tanulniuk, akkor át kell értékeljük úgy a „patchwork” hallgatóink megítélését, amint azon stréberekét is, akiknek az egyetem, a tanulás, az oktatói elvárásoknak való megfelelés valóban, egyneműen, homogéneen és monotonon kitölti az életüket.⁵⁰

Munkaszervezeti beilleszkedés – „menedzserek” és „vezetők” beosztottai

A válság után és nyomán érdekes változások figyelhetők meg abban, hogy a fejlett világ bürokratikus munkaszervezeteit miképpen irányítják. A válság előtt a „korszerűség”, a „hatékonyság” szinonimájává vált a „menedzseri szemlélet”, maga a menedzsment, a menedzserizmus kultusza. Ennek a menedzserizmusnak a tárgyiassult megjelenései azok a komputerezált vállalatirányítási rendszerek (mint, mondjuk, a legsikeresebb ilyen „termék” a SAP), amelyek minden munkafolyamatot előre sematizálnak és a megadott formátumokba kényszerítenek, amelyek nemcsak az egyes lépéseket, hanem azok szekvencialitását, egymás utániségát is előre megadják, amelyekben nem lehet egy másik munkafázisba átlépni csak akkor, ha az előző fázisok mindegyikét a rendszer leellenőrzött és kipipált. Ez az irányítási rendszer két célnak kiválóan megfelelt. Egyrészt, sikeresen sztenderdizált mindenféle „tömegtermelést”, a nagyvállalatok irányítását megkönnyítette azzal, hogy ugyanazokat a munkafolyamatokat garantáltan ugyanúgy végezték a vállalaton belül mindenhol, ahol hasonló feladatok előfordultak, és ezzel biztosították azt, hogy a termelési folyamatban a mindenkori „következő lépéshez” egyformán, ugyanúgy álljanak rendelkezésre az előző fázisok kimenetei, produktumai, eredményei. Másrészt, ennek a nagyvállalat-irányítási rendszernek hatványozottan jelentkeztek a fenti hasznai a multinacionális cégek globális gyakorlatában. Függetlenül attól, hogy a cégnek a világ mely részén működnek lerakatai vagy leányvállalatai, függetlenül attól, hogy ott mik a munkavégzési szokások és normák, milyenek a vállalati magatartás vagy munkakultúra szabályai – a termelési folyamatot erős kontrolok alatt, egységes rendbe lehetett tartani. Ha mindezt durvábban akarom megfogalmazni, akkor a menedzseri vállalatirányítási rendszerek nemcsak a folyamatot programozták, nemcsak a folyamat minden lépését előre megadták és kontrolálták – hanem magu-

50 Hazai viszonyok között a korábbi rend felborulása ma még első sorban a fiatalok ambícióinak zavarossá válásában érzékelhető, ezt jól dokumentálja: Bogáromi, E., Mäder, M. P. (2014): Úton az önfoglalkoztatás felé, 2014. in: Nagy, Á., Székely, L. (szerk.): Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012, ISZT Alapítvány-Kutatópont, http://www.ifjusagugy.hu/kotetek/Magyar_Iffjusag_2012_2masodkezbol.pdf letöltve: 2016.09.05. Az írás első szavai az Aerosmith számát idézik: „There’s somethin’ wrong with the world today”. Szerintem nem feltétlenül rossz – de kétes kimenetű.

kat a munkavállalókat is némiképp programozható és programozandó robotoknak, droidoknak tekintették. Ez a fajta hatalomgyakorlási, vezetői módszer és eszmény a válság után és nyomán több szempontból is erősen megkérdőjeleződött.⁵¹

Egyrészt, szimplán azáltal, hogy e programozott vezetés és egységes sémákba rendezett munkafolyamat azzal, hogy az egyéni elhajlásokat és eltéréseket kiiktatta a rendszer működéséből – ezzel lényegében mindenféle innovációt, jobbitást, újítást is kiiktatott a rendszerből. A nagyvállalatok jól programozott síneken, letéríthetetlen pályákon rohantak bele a válságba, olykor a csődbe.

Másrészt, a válság nagyrészt épp azokat a tömegtermékeket érintette, amelyek fizetőképes keresletét korábban nagyrészt a hitelek teremtették meg. A válság nyomán a tömegtermékek helyett felértékelődtek azok a kisebb szériás termékek és szolgáltatások, amelyek vagy kísérleti és innovatív jellegűkből adódóan csak kicsiként indulhatnak, vagy, jobban reagálnak a pénzüket óvatosabban költő fogyasztók speciális, egyéni igényeire is.

Harmadrészt, a menedzserizmus által programozott munkavállalók termelékenységére mérhetetlenül csökkent amiatt, hogy a programozott sémákba befásultak. A rendszerek nem kínáltak teret tudásuk kamatoztatására, jobbat és jobban tenni akaró ambícióikra, kreativitásaik kibontakoztatására – ezekre az irányítási rendszerek, mint mind káros, a cég rendjét és működésképességét veszélyeztető tényezőkre tekintettek, és leginkább lefojtani, kiiktatni igyekeztek azokat. Az ambíciók elvesztése viszont kiegészítő és fásulttá tette a munkavállalókat. Charles Handy már hivatkozott könyvében felidézi egy nagyvállalati menedzser dühös megnyilatkozását fiatal munkavállalóiról: „Ezek mind csak azért jönnek be, hogy délután hazamehessenek!” Na, ja, közben meg fásultan, jellemzően az irodai világra alkalmazva Chaplin „Modern idők” filmje ipari robot-munkásának hozzáállását, gépiesen, programozottan elvégezzék azt, amire utasítást kaptak a menedzserektől, a maguk technikai közvetítőeszközein keresztül.

A válság után a kilábalás lehetőségei között első helyre sorolódtak a különféle innovációk, és a gazdaság új hősei, a fejlődés szimbolikusan felértékelt vállalati formái, a „start-up” vállalkozások. Nem érdemes sokat elemezni: egy „start-up” egyszerűen nem működhet a hagyományos, programozott irányítás és a mindent kontroláló menedzseri hozzáállás mellett. Ha a cég minden munkatársának csak annyit és csak úgy kell tudnia, ahogyan azt a menedzser megköveteli – akkor abból garantáltan

51 Mindennek vannak előzményei, így a menedzseri és vezetői szemlélet, a mögöttes emberképek (McGregor: x és y emberkép) eltéréseinek is. A vállalatirányítás, munkaszervezés klasszikus (az '50-es évektől kifejlődő) tanainak, az előzményeknek jól áttekinthető kivonatát, jegyzetét adja magyarul: Bakacsi, Gy. (2010): A szervezeti magatartás alapjai - Alapszakos jegyzet a Budapesti Corvinus Egyetem hallgatói számára, Aula; Budapest.

semmi új nem fog kijönni.

Handy ezt a másik, a „menedzser” irányítóval szembeállítható főnököt egyszerűen „vezetőként” írja le. A vezető nem akar mindent kontrolálni, a bizalmatlansággal (hogy ti., ha az alkalmazott valamit másként csinál, az csak rossz lehet, amit ki kell védeni) szemben a bizalom a legfőbb irányító attitűdje. Nem azt mondja, hogy „ezt így kell csinálni”, hanem azt, hogy „csináld úgy, ahogyan szerinted a legjobb”. Hogy azért vagy ott, azért téged bízunk meg veled, azért értékeltük tanulmányaidat, tapasztalataidat és képességeidet – mert abban bízunk, hogy ott a te helyedben, te jobban meg tudod oldani a feladatodat, mintha nekem kellene megmondani, hogy hogyan oldjad meg.

Olybá tűnik tehát, hogy a válság utáni gazdaság sztárjai nem a korábbi, mindent kontrol alatt tartó menedzserek, hanem, a proaktív, önbizalmakat és kreativitásokat erősítő, olykor a „leadership” spirituális karizmájával is rendelkező „vezetők”. Lehet, hogy halála miatt is, de ennek a „vezetői karakternek” egy mitikusá vált figurája Steve Jobs.⁵² Róla korábban maximalizmusa, nyers modora miatti balhék kapcsán írt a bulvársajtó, manapság, halála óta inkább „vezetői erényeit” emlegetik. Híressé váltak az Apple azon konfliktusai, amelyekben több beosztottja, „alkutyája” is mert ellentmondani neki, mertek a koncepciójával vitatkozni, mertek alternatív javaslatokkal előrukkolni – és Jobs merte és tudta ezeket el is fogadni, az Apple meg bírt az IT szektor leginnovatívabb vállalkozásává lenni.

A „menedzserek” és „vezetők” közötti különbség a „tanyasi varrónő” problematikája mentén is jellemezhető új, várhatóan erősödő törésvonal. Menedzserként programozni csak a múlt tapasztalatai alapján lehetséges abban bízva, hogy ezek a múltbéli biztos tudások és szakértelmek megoldásokat hoznak a jövő problémáira is. A „vezető” legfontosabb tudása annak bizonyossága, hogy ő nem tudja a jövőt, és egymaga nem is fogja tudni előre megoldani a jövő problémáit. Neki ehhez be kell gyűjtenie a munkatársai új tudásait, invencióit, tapasztalatait és meglátásait is, neki úgy kell vezetnie irányítania,⁵³ hogy ezen új ismeretek is munkaszervezeti szinten valamilyen konzisztens, valamilyen jobb végtermékhez eljutó együttműködéssé álljanak össze.

Azt hiszem, hogy a hierarchiában lejjebb levőket droidoknak tekintő menedzserek és az innovatív vezetők közötti törésvonal Magyarországon már ma is élesebben,

52 A mítoszról több könyv is megjelent, összefoglalóan lásd: Isaacson, W. (2012): Innovation – The Real Leadership Lessons of Steve Jobs, 2012, Harvard Business Review, April, <https://hbr.org/2012/04/the-real-leadership-lessons-of-steve-jobs>, letöltve: 2016.09.05.

53 Gyakran szokás a „karmester” analógiáját használni: ő kordinál, összehangol – de nem ő fújja a trombitát és nem tudja jobban megszólaltatni a hangszereket a zenekar zenészeinél.

markánsabban jelentkező probléma, mint a világ más, fejlettebb részein. Egyszerűen azért, mert nálunk úgy él uralkodó szemléletként a programozó menedzserizmus (nemcsak a gazdaságban, hanem a politikában, közéletben is), hogy közben az innovációról legfeljebb úgy ábrándozunk, mint Csehov hajnali félhomályban darvadozó hősei arról, hogy egyszer ők is eljutnak Moszkvába... Az innovációkat befogadó munkaszervezeti, gondolkodási és vezetési kultúra nálunk legfeljebb vágyként van jelen – és e hiány megmutatkozik az ország tartós lemaradási tendenciáiban is.

Nem ok nélküli mindez. A gazdasági életben egyértelműen a direkt tőkebefektetések révén az országban működő multinacionális cégeket szokás a hazai fejlődés legfontosabb letéteményesének tekinteni immár 25 éve. Letagadhatatlan, hogy a multik termelékenységé, versenyképessége a legfontosabb gazdaságra ható húzóerő, ennek mutatkozik a legnagyobb haszna a gazdaság fejlődésében és növekedésében – ám a korábban elmondottak szerint, épp ez a világ jelenti a programozó menedzseri szemlélet szükséges burjánzását is, pláne, ha mellette nincsen más tényezője a gazdaság fejlődésének. Némiképp ez ad magyarázatot arra a gazdasági adatok alapján ok nélküli anti-globalista, multi-ellenes közhangulatra is, amely e programozott menedzserizmusban nem látja az egyértelmű gazdasági produktumokat, hanem, csak ezt az idegen eredetű programozó hatalmat.

Furcsa ellentmondás az is, hogy a retorikában kuruckodó, Európa- és idegenellenes kormányzati politika nemcsak a gazdaságban, hanem a társadalmi és politikai élet irányításában is kizárólag e menedzseri technológiára és hatalomgyakorlásra épít. A magyar gazdaság fejlődésében továbbra is kizárólag a multikkal való „stratégiai partnerség” ideológiájára épít, ehhez igazítja szektorális gazdaságpolitikáját (nem vesz tudomást a szolgáltatási szektor dominanciájáról a fejlett világban, továbbra is a tömegtermelő ipar növekedésében, ezzel a fejlődő világához való lefokozódásban vél fejlődési potenciált), és, ami tán ennél is súlyosabb, oktatáspolitikáját is. A szakképzés álságos kultuszában épp úgy, mint a szabadgondolkodó bölcsészet és társadalomtudomány egyetemi szintű leépítésében ugyanaz a menedzserek által jól programozható munkaerőnek, a múltban megoldást jelentő „tanyasi varrónőknek”, ahol a kitermelési igyekezete jelenik meg, amely ennyiben nemcsak gazdasági és munkavállalói, hanem legalább ennyire politikai alattvalói eszmények kitermelésének igyekezetét is jelzi.

Ha úgy tetszik, akkor ez a törésvonal az országhatáron belül egyelőre leginkább magában az oktatási rendszerben – és annak szegregálódásában – érhető tetten. Az oktatás minden szintjén uralkodó, lexikális tananyag-fókuszú képzési attitűd és szemlélet egyértelműen a múltra a múltból vett tudásokkal-megoldásokkal reagáló, jól programozható, menedzseri eszközökkel jól irányítható munkaerő kitermelését

szolgálja. A kompetencia alapú, modern pedagógiai szemléletű oktatási reform-igyekezetek ideálja a jövő munkavállalóiról inkább a „vezetők” által irányított, autonóm döntésekre még akár autonóm módon önfoglalkoztatási keretekben is képes munkavállalók képzetével jellemezhető.

Mindehhez némi személyes élményként még egy tényezőt jeleznék tapasztalataimból. A külföldön munkát vállaló volt hallgatóim némiképp szakmai hiúságainkat és önbecsüléseinket erősíthetik abban, hogy az általunk nyújtott képzés – ha masszív nyelvtudással is párosul, akkor elég jó alapot ad ahhoz, hogy tanítványaink nemzetközi szervezeteknél, külföldi szakmai szervezeteknél megbecsült, a dolgukat jól végző szakemberként is megállják a helyüket. A személyes beszélgetésekben azonban nemcsak az tör elő, hogy a képzésünk nemzetközi mércével nem is annyira rossz, hanem az is, hogy mi a jó a külföldi munkavállalásban. Olybá tűnik ugyanis, hogy a hazai közgondolkodás közhelye, hogy ti. a pénzért mennek a fiatalok külföldre, az legfeljebb féligazság, vagy még annyi sem. A volt hallgatóim ugyanis arról számolnak be, hogy külföldön ők megbecsült szakemberek, akiket a főnökeik hagynak a legjobb belátásuk szerint dolgozni, akiket megbecsülnek és elismernek azért, mert többnyire jól ellátják a feladataikat – és, ha hibáznak, akkor is meg tudják beszélni a gondokat és van lehetőségük korigálni a hibáikat. A hallgatóim elbeszélései arról szólnak, hogy ők élvezik a szakmai kompetenciáik elismerését, a fejlődésüket szolgáló „vezetői” elvre épülő munkaszervezetekbe való beilleszkedést, s ez által a szakmai fejlődésük és ambícióik kiélésének lehetőségeit. Lehet, hogy személyes benyomásaim túlzóak és torzítottak, de, mintha a volt tanítványaim a külföldi munkavállalásban a programozó menedzseri főnöki hatalmak alóli felszabadulást is megélik. És, ha ebben igazam van, akkor a külföldi kivándorlás motívumainak kizárólag a több pénzre való leszűkítése – a munkaszervezeti beilleszkedés súlyos taszító erejének elleplezésére is szolgáló tévképzet. Mintha a külföldre távozás motívumai között nemcsak azt kellene látnunk, hogy vannak, akik a több pénzért és nagyobb jóléért hajlandók kockázatot vállalni és útra kelni, és ők jelentősen különböznek azoktól, akik nem. Hanem, mintha az is egy újabb törésvonal lenne, hogy a megbecsült státuszban, bizalmi légkörben, a maguk autonóm módján teljesíteni igyekvő, „vezetők” beosztottaiként dolgozni igyekvő fiatalok ilyen lehetőségekhez inkább csak külföldön jutnak; míg a programozható-menedzselhető fiatalok számára az itthoni multi és közszolgálati világ is kínál vonzó perspektívát.

Az autonóm, bizalomra épülő, státuszok és a „vezetők” ott munkaköri lehetőségek hazai hiányát leplezni igyekvő, a külföldi munkavállalást kizárólag pénzkérdésnek tekintő nézetek egyszersmind az innovatív gazdasági és közszolgálati magatartások hiányának okait is elleplező tévképzetek. A jövőben lemaradást, az új típusú törésvonalak kockázatait homályosító leegyszerűsítés.

Az ördögi technika, a robotizáció – és a munkahelyek felének megszűnése-átváltódása

A menedzserizmus, a menedzserként embereket programozó irányítás visszaszorulását nemcsak a válság utáni innováció-éhség mozgatja, hanem ezzel egyenlő jelentőséggel a robotizáció is. Amely robotizációról a hazai közgondolkodás szintén a „tanyasi varrónő” logikájában, még mindig a tömegtermelés automatizálásaként gondolkodik – noha ez, a tömegtermelés robotokkal automatizálása az '50-es évektől kiteljesedő ipari forradalom problémája volt. Amely, mára lényegében lezárult: elvileg bármilyen tömegtermelés automatizálható, az egyetlen kérdés a költség: ha olcsóbb embereket, mint gépeket programozva tömegesen termelni, akár a fejlődő világban termeltetni, akkor nem automatizálják a termelést, pedig technikailag megtehetnék.

Napjaink gazdaságának automatizálásában és robotizálásban nem a tömegtermelésben zajlik az áttörő fejlődés, hanem az informatika és IT technológiák kiaknázásával részben a kisszériás, egyedi termékek gyártásában, részben a szellemi munkák gépi eszközökkel való kiváltásában.⁵⁴

A kis-szériás, egyedi termelésben való áttörést gyakran szimbolizálják azzal a 3D nyomtatással (és a hozzá kapcsolódó anyagtechnikai fejlődéssel), amellyel a kínaiak tervrajz alapján akár házakat építenek, a fejlett világ orvosai és bio-mérnökei CT és MRI képalkotó diagnosztika alapján méretre szabottan testbe építhető protéziseket állítanak elő.

Talán még ennél is mérvadóbb a szellemi munkák automatizálásában zajló fejlődés, amelynek mi magunk is gyakran hasznélvezői vagyunk anélkül, hogy akár érzékelnénk is azt. Mondjuk, úgy vélem, hogy e sorok olvasói is egyre kevésbé veszik igénybe utazási irodák szolgáltatásait, így ha turistaként külföldre akarnak utazni, akkor interneten foglalnak szállást és vesznek repülőjegyet, nem váltanak előre készpénzt, hanem a repülőtéren az adott ország valutájában vesznek ki pénzt a kártyájukkal a falból, az automatából. Ha lakást akarnak bérelni, venni vagy eladni, akkor azt is gyakran megoldják az interneten keresztül, és nem feltétlenül veszik igénybe ingatlanügynökök szolgáltatásait.

Ennél persze sokkal szélesebb az automatizált szellemi tevékenységek köre. A Google automatákkal lényegében kiválthatóvá tette az autózvezetést; a fordítóprogramok (no, nem az ingyenes, és nem a magyarról, hanem világnyelvről világnyelvre

54 Westlake, S. (szerk.) (2014): Our Work Here Is Done – Visions of a Robot Economy, Nesta – UK's Innovation Foundation, http://www.nesta.org.uk/sites/default/files/our_work_here_is_done_robot_economy.pdf, letöltve: 2016.09.05.

fordító programok) révén a kereskedelmi levelezésben és sztenderd dokumentumok (árjárnlatok, akár szerződések) fordításában kiiktathatóvá tették a fordítók emberi munkáját. A távoktatás technológiai fejlődése nemcsak azt tette lehetővé, hogy a Harvard egyetemi előadását 300 ezren hallgathassák a világban, hanem, ugyanennyi egyetemi hallgató (főleg Indiából) fel is vehette a kurzust, és ugyanennyi dolgozatot (immár nemcsak tesztek, hanem, kulcs-szavak, logikai összefüggések és nyelvi formulák felismerésével esszéket is) a távoktatás gépesített eszközeivel értékelték, le is osztályoztak.

A szellemi tevékenységek automatizálása az élet minden területén, így a közszolgáltatásokban is zajlik. A holland munkaerő-piaci szervezet, amelyet a maga műfajában a legjobbak között szokás jegyezni, 2012-ben átszervezte munkáját, és a munkatanácsadóinak kétharmadát az „ügyfelezésről” átirányított az üres álláshe-lyek, a munkakeresletek feltárására és némi stimulálására. Ehhez az adott alapot, hogy a munkanélküliek munkakeresési aktivitásának személyes ellenőrzése és „mentorálása” feleslegessé vált: az internetes portál „önkiszolgáló” módon teljesebb körű és jobb tájékozódást nyújtott bármilyen személyes információ-szolgáltatásnál, a portálra való bejelentkezés révén nemcsak maga a munkakeresés vált egyértel-műen ellenőrizhetővé, de a keresés gyakorisága és intenzitása (hány álláslehető-séget nézett meg a delikvens) is követhetőbbé vált.⁵⁵

A sor már az eddigiek alapján is folytatható, de a trendvonalak folytatásának meg-húzásával sokan arra következtetnek, hogy 20-30 év múlva a jelenlegi munkakörök nagy része, sokak szerint fele, a jelenlegi formájában meg fog szűnni. Ám, még e vészjóslónak tűnő előrejelzések sem szoktak feltétlenül borúlátóak lenni abban, hogy ennyivel kevesebb munkahely lesz, sokkal inkább a munkák, munkakörök szerkezetének alapvető változását, átrendeződését vizionálják.

E szerkezeti változások a prognózisok szerint több irányban is várhatóak. Egyrészt, az emberekkel közvetlenül kommunikáló ágazatokban (így az oktatás, az egészségügy, az időszóddással együtt a gondozás stb. területén) lényeges létszámbővülésre számí-tanak. Érdekes felidézni, hogy bármennyire is Nobel díjas professzorok óráit lehetett távoktatásban felvenni, bármennyire is rendelkezésre áll a technika a tananyagok és

55 Az internet-adta lehetőségeknek a hivatalos munkaerő-piaci szolgálat keretein belül tör-ténő kihasználásáról, a holland reformok céljáról lásd a holland munkaügyi és szociális központ (UWV) honlapját: <http://www.uwv.nl/overuwv/english/about-us-executive-board-organization/detail/organization/public-employment-service>; Áttekintés az on-line és a kevert („blended” szolgálta-tások lehetőségeiről és tapasztalatairól: European Commission (2014), Blended service delivery for jobseekers, Peer Review Host Country Paper, Brussels, Ágota Scharle, Tina Weber and Isabelle Puchwein Roberts, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=14074&langId=en>, letöltve: 2016.09.05.

vizsgakövetelmények bárhova történő eljuttatására, bármennyire is megoldható akár százezres tömegek automatikus levizsgáztatása – mindez nem okozott nagy megdöbbentést az egyetemi oktatásban. Alapvetően azért, mert a távoktatás eredményessége még ilyen feltételekkel, még sztár előadókkal sem érte el azt a szintet, mint amikor, még akár gyengébb személyi és technikai feltételek mellett, de személyes kontaktus, nexus is van a diák és az oktató között. Némiképp ugyanez a hatás jellemzi és korlátozza az oktatás egésze mellett az egészségügy, a gondozás, a szociális munka automatizálásának lehetőségeit is – azaz, a technikai-technológiai fejlődés legfeljebb hatékonyságot javító kisegítő eszközöket jelent a személyes kontaktusokat feltételező professziókkal szemben megnövekedő igények szükségszerűen növekedő létszámokkal való kielégítéséhez.

A másik tényező, ami miatt a mai munkák megszűnését vizionálók sem esnek kétségbe a munkahelyek eltűnése miatt, az az, hogy a technikai fejlődés mellett is, sőt, a miatt csak igazán, továbbra is, és egyre nagyobb szükség van a gondolkodásra, a gondolkodni tudó és gondolkodó emberre. Hogy mit is jelent az a „gondolkodás”, ami tehát bármily intelligens programozással sem gépesíthető, ami nem bontható algoritmikusan kalkulálható, optimalizálható lépésekre, gépes folyamatokra, azt elég nehéz meghatározni. (Emiatt jó sok társadalomtudós, tudásszociológus, pszichológus, kognitív tudós, érzékelés és emlékezetkutató neurológus, no és behavioralista közgazdász jó sok kutatást folytat manapság erről, és jó sok könyvet is publikálnak róla – manapság ez az egyik legtöbbet foglalkozott tudományos kérdés.) Nem feltétlenül követendő magatartás részemről, hogy a könyvtárnyi komoly tudományos mű helyett itt most a tudatosan bestsellernek írt, és emiatt tudományosan nem is túl jó könyvekből, szerzőktől fogom az érzékletes szövegeiket felidézve illusztrálnom a gondolkodás mibenlétéről szóló felvetéseiket.

Edward De Bono, a pszichológia best-seller szerzőjének a gondolkodás mibenlétéről felvilágosítani igyekvő központi fogalma a „séma”, a gondolkodási séma⁵⁶ - amely, bár nem hivatkozik rá, de érthető úgy is, mint Thomas Kuhn paradigma-fogalmának primitív és torzult leegyszerűsítése. A séma de Bono számára valamiféle egyre bővülő rendszer, amely belül egyszerre rendszerezi és keretezi, ugyanakkor mechanizálja és megkönnyíti a gondolkodást. És, minél jobban és hatékonyabban működik egy séma, annál inkább bővül is, annál több jelenség értelmezésére, probléma megoldására igyekeznek használni a jól bevált sémákat. Ebben a sémákról

56 Magyarul is tucatnyi könyvét adták ki, ezek közül számos foglalkozik a gondolkodás mibenlétével és fejlesztésével, közöttük tán a leginkább: de Bono, E. (2011): Nem minden fekete vagy fehér – a kreatív gondolkodás természetrajza. Hvg Könyvek, Budapest. A könyv a szövszedete szerint a „séma” gondolata 40 különböző oldalon kerül elő a könyvben.

szóló sematikus felvetésben az algoritimikus, sémákon belüli sematikus gondolkodás gond nélkül áttehető programozott, gépi feladatokká, és hozzátehetjük, még az analógiásan terjeszkedésre, a máshol működő sémák adaptálására is képesek lehetnek az intelligens, öntanuló informatikai rendszerek, mesterséges intelligenciák. Amire bizonyosan nem – az az, hogy kreatívak legyenek, új sémákat teremtsenek, új sematikus keretekbe rendezzenek logikai gondolatmeneteket, következtetéseket. Ez a sémaalkotási képesség az, ami de Bono leegyszerűsített modelljében maga a kreatív gondolkodás, amit a belátható időben nem lesz képes átvenni a mesterséges intelligencia az embertől.

Egy másik jelentős, az emberi gondolkodást egyelőre automatizálással kiváltani nem lehetséges sajátosság – az a nemtudás állapotával való megbirkózás képessége, amit Steven D’Souza és Diana Renner nem túl jelentős, de plasztikus könyve magyarul is részleteiben tárgyal.⁵⁷ A könyv legszemélyesebb és legpopulárisabb gondolata szerint viszonylag egyszerű a helyzet akkor, amikor tudjuk, hogy mit nem tudunk. Ekkor keresgélhetünk emlékeinkben vagy a Google-val, és viszonylag könnyen, gépes támogatások segédleteit is felhasználva, sőt, esetleg arra építve is megtalálhatjuk a múlt tapasztalatai között a megoldást arra, amiről tudjuk, hogy nem tudjuk. Az igazi probléma az, amikor nem tudjuk azt, hogy mit nem tudunk. A könyvben is idézett tankönyvi példázat e probléma megvilágítására Donald Rumsfeld, Georg Bush kormányának hadügyminiszterének némi kétségbeesett magyarázkodása volt az iraki intervenció kudarca kapcsán:

„Mindig érdeklődéssel olvasom azokat a jelentéseket, amelyek arról szólnak, hogy valami nem történt meg, azért, mert mi tudjuk, hogy vannak tudott tudásaink, amelyek alapján tudjuk, hogy tudjuk. Vannak tudott nemtudásaink is, amelyekről bizonyosan tudhatjuk, hogy nem tudjuk. De, vannak olyan nem tudott nemtudásaink, amelyekről nem tudjuk, hogy nemtudjuk. És, ha valaki visszatekint nemzetünk, vagy más országok történelmébe, azt a tendenciát fogjuk tapasztalni, hogy ezen utóbbi kategóriába tartozó nemtudások okozzák a legkeményebb helyzeteket.” (saját fordítás – KB).⁵⁸

Amelyeket emberi, gondolkodó munka helyett nem fognak soha gépek és mesterséges intelligenciák megoldani, sokkal kevésbé drámai, sokkal mindennaposabb helyzetekben sem.

57 D’Souza, S., Renner, D. (2016): A nemtudás - Hogyan formáljuk versenyelőnyvé a bizonytalanságot? HVG Könyvek, Budapest

58 A nem tudott nemtudás problémája önálló szócikk a Wikipédián. (https://en.wikipedia.org/wiki/There_are_known_knowns) Ennek is az alaphivatkozása az USA Védelmi Minisztériumának hírleirata Rumsfeld sajtótájékoztatójáról 2002. február 12.-én.: <http://archive.defense.gov/Transcripts/Transcript.aspx?TranscriptID=2636>, letöltve: 2016.09.05.

És, hát van még egy súlyos problémakör, amelyet az emberi gondolkodás helyett soha és senki nem fog tudni megoldani, ez pedig annak a felismerése és orvoslása, amikor a gondolkodás helyett az emberek agyi működését és cselekvéseit az érzelmek, gyűlöletek, és más zsigeri indulatok vezetnek. Amikor lusták és tehetetlenek a dolgok végiggondolására, amikor e helyett csak úgy az ösztöneikre, előítéleteikre, reflexeikre hallgatnak. A behavioral economics korszakos felismerése az a helyzetleírás, hogy a tiszta racionalitás, különösen a piaci racionalitás feltételezése pusztán fikció,⁵⁹ hogy az emberi magatartások és döntések a racionális cselekvéselmélet által feltételezett fikcióhoz képest szisztematikusan, tendenciózan, lényegében mindig torzítottak.⁶⁰

Ez nem feltétlenül baj, sőt, olykor kimondottan ez a fejlődés motorja. Ha jól belegondolunk, akkor a „minimális befektetés-maximális haszon” racionális logikája szerint a menedzselte és programozott „droidok” viselkednek igazán racionálisan: mindent előírnak, megmondanak nekik, ők meg befektetés, többeltráfördítés, gondolkodás nélkül végrehajtják azt, elég magas javadalmazásért. A magatartási közgazdaságtan által feltárt újabb törésvonal abból származhat, hogy az emberek ebben az értelemben bizonyosan nem „racionálisak”: hajtja őket a becsvágy; szeretik, ha van értelme annak, amit csinálnak, és át is látják annak az értelmét; és akkor is rühellik azt, ha semmibe veszik a munkájukat, ha ezen elpocsékolta munkáért busásan megfizetik, jutalmazza őket.⁶¹ Ha úgy tetszik, újfajta törésvonal lehet a „frusztráltan racionális, ámde jól megfizetett haszonelvűek”, és az „örömmel dolgozó, kalandvágyukért bizonytalansági árat fizető prekáriusok”⁶² közötti szakadék.

59 Thaler, R. H. (2015): *Misbehaving – the making of behavioral economics*, W. W. Norton, N. Y. magyarul: 2016, *Rendbontók - A viselkedési közgazdaságtan térnyerése*, HVG Könyvek, Budapest
60 A közgazdasági Nobel-díjas pszichológus, Daniel Kahneman ezen tendenciózus eltéréseket abban az általános sémában magyarázza, amelyben az emberi agy egyszerre, egymással konfliktusosan gondolkodik gyorsan (ösztönösen, emocionálisan, zsigeri módon, „csípőből tüzelve”) és lassan (logikusan, akkurátusan, következetesen lépésről lépésre haladva). Lásd: Kahneman, D. (2012): *Gyors és lassú gondolkodás*, HVG Könyvek, Budapest

61 Némiképp biológiai-mentális adottságként beállítva, ezernyi kísérlettel igazolja e nem-racionális munkavállalói magatartások létét Dan Ariely magyarul is olvasható könyvének első része (27-168. oldal): Ariely, D. (2014): *Zseniálisan irracionális – az ésszerűtlenség nem várt előnyei*, HVG Könyvek, Budapest

62 Guy Standing nagyhatású fogalomalkotása az ingatag anyagi helyzetű, bizonytalan státuszú, főképp fiatalokra (pl. a projektekből ideiglenes megbízással dolgozókra): Standing, G. (2011): *The Precariat – The New Dangerous Class*, Bloomsbury Academic, [https://www.hse.ru/data/2013/01/28/1304836059/Standing.%20The_Precariat__The_New_Dangerous_Class_-_Bloomsbury_USA\(2011\).pdf](https://www.hse.ru/data/2013/01/28/1304836059/Standing.%20The_Precariat__The_New_Dangerous_Class_-_Bloomsbury_USA(2011).pdf), letöltve: 2016.09.05.

Az utóbbi időben viszont a gazdasági csődök, politikai populizmusok kapcsán a zsigeri gondolkodás megkérdőjelezhetetlen szerepének elismerése mellett az vált a központi kérdéssé, hogy miképpen lehet azt elősegíteni, hogy az emberek, különösen gazdasági és politikai döntéshozók magatartásában a ráció, a racionális gondolkodás hathatósabban kontrolálja a zsigeri, indulati nemtudásokat. Hogy az ösztönös reflexek helyett, vagy legalábbis azok mellett a racionális gondolkodás (a jövő bizonytalanságaival és nemtudásával is számolni képes, új sémák felállítására és alakítására is képes gondolkodás, lásd fentebb) is hasson gondolataikra, cselekedeteikre, másokhoz való viszonyulásaikra.

A fenti elmélkedésem konklúziójaként, a korábbi társadalmi struktúrát és némiképp az országok fejlettségét meghatározó szellemi és fizikai munkák közötti törésvonal helyett arra a törésvonalra kell ráirányítsam a figyelmet, amely a mesterséges intelligenciák által kiváltható, „tudjuk, hogy tudjuk, és azt is tudjuk, hogy mit nem tudunk” sémába rendezhető tudások, és a „nem tudjuk hogy mit nem tudunk” problémák megoldására új, kreatív sémák megalkotásával is képes gondolkodások között húzódik. Még pontosabban: emberek és társadalmak közötti törésvonalról beszélek: arról a törésvonalról, amelyik azok között húzódik, akik képesek kreatívan, a nemtudásaikkal megbirkózva gondolkodni, és azok között, akik nem. Az előzőeknek lesz munkájuk a belátható időben is. Az utóbbiak munkáját át fogják venni a gépek, robotok és mesterséges intelligenciák.

Hatalmi függőségek, függetlenedések és új függőségek

Manapság nagy divatja van a XIX. század antikapitalista, vagy legalábbis kapitalizmus-kritikus eszméit reciklikáló gondolatoknak. Amelyek részletes kritikájára itt nem tudok kitérni, de ezek kapcsán is jelezniem kell a „tanyasi varrónő” problematikát: a jelen és a jövő problémáinak megoldását a múlt gazdaság- és társadalomképére szabott múltbéli koncepciók alapján a múltban képzelik el. Márpedig, szerintem érdemes lenne a jelen és a jövő új formában megjelenő hatalmi viszonyait megérteni, és azok kedvezőtlen hatásait megpróbálni orvosolni.

Amikor hatalomról beszélek, akkor a számos és egymásnak sok szempontból ellentmondó szociológiai-politológiai hatalomfelfogás közül Max Weber értelmezése szerint beszélek róla. Eszerint a hatalom alapvetően emberek, csoportok, intézmények azon képessége, amely lehetővé teszi számukra azt, hogy más embereket, csoportokat akarataik ellenére is bizonyos cselekvésekre (sajátos kognitív működésre, döntésre, ítéletre stb.) bírjanak. Nem tudok ebben az értelemben sem valamiféle konzisztens késő-modern hatalmi teóriát és empirikus elemzést adni, csupán ezen, a személyes akaratokon felülkerekedő befolyás néhány új tényezőjére fogok rámutatni.

Korábban a bürokratikus munkaszervezetek és intézmények klasszikus hatalomgyakorlása alóli felszabadulás, függetlenedés útjának jeleztem azt az IT alapú szabadúszó, önfoglalkoztató létet, amely gyakran patchwork darabkákként illeszti össze egzisztenciává, megélhetéssé a különféle pénzkereseti lehetőségeket. Ennek a függetlenedésnek azonban van egy másik oldala, ha úgy tetszik, egy újfajta hatalmi függés kialakulásának tekinthető oldala is.

Korábban szintén hivatkoztam Chaplin „Modern idők”-jére abban az összefüggésben, hogy ott a tőke és a vállalat hatalma a gép, a szalag közvetítésével intézményesül, Chaplin figurája miközben reménytelenül küzd azzal, hogy a gép sebességét fel tudja venni és a gép által elvárt folyamatokat el tudja végezni – azzal mintegy a gép, a szalag hatalmával igyekszik megküzdeni. Miközben manapság több szó esik az IT és a „felhők” teremtette technológiai környezet felszabadító hatásáról, arról, hogy nem muszáj a főnök szeme előtt, hanem otthon vagy bárhol is lehet dolgozni, méghozzá akkor, amikor nemcsak idő, de kedv és ihlet is van hozzá; hogy nem kell az embernek testét-lelkét eladnia a megbízójának vagy a vállalatának, mert, ha van még ideje, energiája vagy kedve, akkor más munkákat is el lehet vállalni – kevés szó esik arról, hogy a maga módján ez egy újfajta függést és hatalmi alárendelődést is jelent. Handy korábban idézett tanulmányában szellemesen mondja ki, hogy ez az újfajta hatalmi függés, ez elég primitíven működik: ha az embernél bárhol, bármikor van egy kütyü (laptop, tablet, okostelefon, ma már okos-óra stb.), akkor bárhol is van éppen, bármit csinál is éppen, a kütyүн keresztül elérhető, rángható, befolyásolható, neki akár azonnali feladatok adhatók ki. Azt hiszem, hogy mindez nemcsak a kütyükön múlik, hanem azon a korábban FB-gondolkodásként és – kommunikációként jellemzett, de ezeken túl is sajátos életformán, amely állandó készenlétet jelent a real-time információszerzésre és reagálásra, igen gyakran csak a „multi-tasking” egyszerre sokféle reagálási kényszerén keresztül is. Hogy úgy mondjam, ez a fajta azonnali reakciókra való készenléti állapot, ez egy sajátos attitűd és habitus is a kütyükön keresztüli hatalomgyakorlás elfogadására, az annak való alárendelődésre.

Az attitűdök és habitusok kérdése némiképp átvezet a másik sajátos és viszonylag újfajta, tudományosan leginkább a behavioral economics iskoláját követő szerzők válság utáni munkáiban feldolgozott hatalmi tényezőre – a manipulációra. Hogy a racionális meggyőzésen kívüli, rációval nem kontrolálható hatalmi befolyásolásnak döntő szerepe lehet, ez egy sokkal korábbi felismerés, amely alapjaiban áthatotta a reklám és reklámléktan, a marketing, a celebekre hegyezett média vagy a politikai kommunikáció világát. Ám mára mind gyakorlati hasznosításában („neuro-lingvisztikai” és egyéb okkult megnevezésekkel már ma is, Magyarországon is milliós tarifákkal lehet benevezni a manipulációra felkészítő tanfolyamokra

és tréningekre), mind a tudományos elméletalkotásban és társadalomkritikában elég fontos üggyé vált a manipuláció, a nem-rationális eszközökkel való hatalmi befolyás kérdése. Általános belátássá vált, hogy az emberek meggyőzésében a racionális rábeszéléssel azonos, gyakran nagyobb hatású az érzelmi alapon oldalba bökődés és ingerlés, a „nudge” eszköztára.⁶³ A jellemzően pszichológiai kísérleti eszközökkel alátámasztott mikro szintű behavioralista elemzéseket jeles (két Nobel díjas, Akrelof és Schiller⁶⁴) szerzők makro szinten is általánosították, lényegében azt kifejtve, hogy az újkori kapitalizmusban a keresleteket és az árakat nem a láthatatlan kéz szabályozza, hanem az adathalászatokra épülő megtévesztő manipulációk.

Korábbi írásomban⁶⁵ igyekeztem részletesebben ismertetni, valamint továbbgondolni a manipulációkat és azok hatásmechanizmusait feltáró magatartási közgazdaságtudomány újabb munkáit, most ebből csak egyetlen elemet ragadnék ki. S. Mullanathan és E. Safir⁶⁶ nagy hatású könyvükben azt mutatják ki, hogy míg „normális” állapotában az ember „széles sávon” egyszerre több dolgot észben tartva tartja rendben életét és dolgait, addig akkor, ha valamiben szűkösséget él meg, akkor a világ horizontja beszűkül, csőlítésben, csak a csövön átkukucskálva érzékeli a világ, akár saját élete jelenségeit. Ám, mint ezt kísérleti úton alátámasztják, a csőlítés nemcsak perspektívesztést jelent, hanem szimpla elbutulást is: a csőlítéstől beszűkült horizontú emberek kognitív teljesítménye rosszabb, mint a hasonló helyzetű, de a világot széles sávon érzékelőké.

Mindezzel csupán a manipulációk sajnálatosan gazdag tárházának egyetlen, az előzőekhez kapcsolódó elemére akartam rámutatni. Az azonnali reakcióképességre kondicionált, a kütyük üzeneteire és jeleire ugrásra kész állapot szükségyszerűen az idő szűkösségét, ebből adódóan csőlítő és lebutított, manipulálható, hatalmi szempontból kiszolgáltatottságot teremt.⁶⁷

63 Thaler, R. H., Sunstein, C. R. (2011): Nudge - Jobb döntések egészségről, pénzről és boldogságról, Manager Könyvkiadó, Budapest

64 Az állítás kifejtését és alátámasztását lásd: Akerlof, G. A., Shiller, R. J. (2015): Phishing for Phools: The Economics of Manipulation and Deception, Princeton University Press, de, már korábbi könyvük is számos vonatkozásban megalapozza későbbi kemény kritikájukat: Akerlof, G. A., Shiller, J. (2009): Animal Spirits .How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism., Princeton University Press.

65 Krémer, B. (2016): Csőlításaink, beszorultságaink, manipuláltságaink – avagy: segítették, segítés és társadalompolitika új megvilágításban, Esély 1. szám.

66 Mullanathan, S., Shafir, E. (2014): A szűkösség pszichológiája, miért jelent sokat, amiből kevesebb van?, HVG Kiadó, Budapest

67 Érdemes hozzátennünk: mindezt a multitasking csak hatványozza. Lásd pl. Johanson, J. (2015): Data overload and the myth of multitasking, letöltve: 2015.04. 20.; Geckboard, <https://>

Ha akarjuk, akkor ez egy új törésvonal azok között, akik a kütyüktől és szűkösségek csőlítésétől való függésben, vagy más hatások alatt (így az azonnali reakcióra való készenlét, a multitasking által megosztott figyelmek, az emiatti koncentráció-képtelenség miatt stb.) könnyen manipulálhatók, és ettől különféle új hatalmaknak erősen kiszolgáltatottak – és azok között, akik nem, akik lassú és racionális gondolkodásuk segédelmével képesek ellenállni a hatalmi manipulációknak.

Politika, közélet, civilség

Nem fogok túl sok újat mondani. A 2008-ban tetőzött gazdasági válság még nem ért véget, annak ellenére, hogy a nagy esés, a nagy recesszió már 2009-re leállt, vagy legalábbis lelassult. Hogy a gazdaság nem állt helyre, az részben amiatt mondhatjuk, hogy a válsághoz vezető veszélyforrásokat (így pl. a hitel- és pénzüpiacok szabályozási hiányosságait, a növekedést a magánszemélyek és államok felelőtlen eladósodására építő gazdaságpolitikákat stb.) nem sikerült megnyugtatóan semlegesíteni és kiiktatni, másrészt azért, mert a korábban növekedést eredményező, ámde válsághoz vezető gazdaság szerkezetet nem sikerült valamiféle fenntarthatóbb szerkezetté átalakítani. A „lázcsillapítás” megtörtént, a „betegségből való gyógyulás” még nem.

Az elhúzódó gazdasági válság társadalmi válságot is jelent. Már a válság okaként is be lehet tudni a korábban megugró vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségeket, a legfelső 1% kezében koncentrálódó hasznokat, és nem is annyira a szegénység növekedését (bár azt is), mint inkább a középrétegek lefelé csúszását. Ezt a csúszást korábban a jóléti állam fogta vissza, az új évezred első évtizedében a hitelezés nemcsak bővítette az összereszesletet, nemcsak a növekedés forrásává, hanem a háztartások gyarapodásának jóléti alapjává is vált.⁶⁸ Ám, a korábbi lecsúszásokat a válságrendezés eddig nem kompenzálta, talán teljes mértékben nem is állította meg, aminek hatására az egyenlőtlenségi ollók lassabban, de tovább nyílnak.

A gazdasági és társadalmi válság magától értetődően politikai válságot is jelent. A mainstream pártoknak még használható politikai magyarázataik sincsenek a válság okaira, nemhogy ígéretes politikai programjaik lennének a válságból való kilábalásra, a válságot okozó gazdasági- és társadalmi szerkezetek újjáépítésére,

www.geckoboard.com/blog/data-overload-and-the-myth-of-multitasking/ A multitasking és a kütyüfüggés káiról a pop-science műfajában magyarul Tari Annamária több „magazinosra vett” tanulmányában lehet olvasni, összegző könyve: Tari, A. (2015): Generációk online, Tercium Kiadó, Budapest

⁶⁸ Lásd: Crouch, C. (2009): Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime, The British Journal of Politics & International Relations, 11. szám.

vagy tán még inkább: új sémák alapján új szerkezetek kiépítésére. A hagyományos, mainstream pártok ernyedő „tökölődése” teret kreált azoknak az új, szélsőséges és populista politikai erőknél, amelyeknek bár szintén nincsen semmilyen gazdasági vagy társadalmi víziójuk, ideológiájuk egy egészségesebb szerkezethez vezető ideológiáról vagy politikáról – de, legalább újak, a válság kitörésében ártatlanok, és nagyokat bírnak mondani. A nagyotmondás az ismert amerikai szlogen („minden problémára van egy megoldás, amelyik egyszerű, átlátható – és rossz”) karakterét követi. Hangzatos ígérek, nacionalista nekibuzdulások, radikális kapitalizmusellenesség, a gazdagok (bankárok, zsidók, idegenek stb.) vagyonának elkobzása, és szétosztása a „rendes emberek” (rendes amerikaiak, finnek vagy magyarok) között – bármit is jelentsenek ezek az ötvaros, korábban a történelem szemétdombjára kidobottnak remélt tanok felmelegítései. Ritka kivételként nálunk kormányzati politikává téve, ezen a szinten intézményesítve. (Már, ha (Lengyelországtól? és) a keleti új despotizmusoktól, az orosz, azeri vagy török modellektől eltekintünk – bár, sokak szerint ezt nem tehetjük meg: arrafelé tartunk, már majdnem ott is vagyunk.⁶⁹)

A radikális populizmusok érájában a törésvonal egyre kevésbé a mérsékelt és szélsőséges politikai nézeteket vallók között húzódik, különösen a fiatalok körében – hanem, inkább a radikálisok és az előlük a teljes politikai-közéleti érdektelenségbe eltemetkező, csak a privát világukat élők között élesedik a határvonal. Amely új törésvonallal, annak esetleges megerősödésének jövőbeni hatásaival nem tudok, mert nem is merek számolni.

Ami tán optimizmusra adhat okot, az az, hogy a múlt örökségeivel radikálisan szakítani igyekvő kezdeményezések között nemcsak a náci és bolsevik radikalizmus, különféle korábbi anarchizmus, irredentizmus és nacionalizmus örökségét ápoló erők jelentek meg, hanem, némiképp az antik hagyományokig visszanyúló, a demokráciához a népet, a néphangját hallatni akaró erők is előjöttek (olykor az előző körbe sorolható radikalizmusokkal összenőve is...)

Az államtól független civil politizálásról, a népakarat és a nép hangjának figyelembe vételét kikövetelődő erőkről ma még nem lehet eldönteni azt, hogy ezek a képviselői demokrácia elveit aláásó, azt támadó erők mellékszárnyai-e (ahogyan az a XX. század totalitarizmusba torkolló antidemokratikus politikai erőinek történetében megfigyelhető). Avagy, a demokratikus részvétel új, tán eredményes formáinak csíráit láthatjuk abban, hogy vannak emberek, csoportok, akik az államon kívül, nem a politikai hatalom megszerzése érdekében, hanem amolyan civil virtussal, ki merik

69 Szelényi, I., Csillag, T. (2015): Drifting from liberal democracy. Neo-conservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe, *Intersections*, Vol 1, No 1, *Mainstreaming the Extreme*

nyitni a szájukat, merik hallatni a hangjukat, és kellő nyomást tudnak gyakorolni ahhoz, hogy a politikai elitek meghallgassák, meg is hallják a mondandójukat. Ha ez így alakulna, akkor az nem elsősorban a hagyományos, politikai ideológiák mentén húzódó törésvonalakhoz, hanem, az elitista, mediatizált, passzív közönségre játszó „politainment”⁷⁰, és valamiféle újabb, plebejusabb, a demokráciát a társadalmi részvétel által megújítani igyekvő közélet- és politikacsínálás között húzhat új törésvonalakat.

Összefoglalás-féle arról, hogy hol kezdtek el új törésvonalak húzódni...

Azt ígértem a fejezet felvezetéséeként, hogy a jövő azon sejtethető, kirajzolódó törésvonalairól fogok beszélni, amelyek manapság még leginkább a fiatalok gettósodó-kasztosodó társadalmi megosztásában sejlik fel, de a jövő társadalmi törésvonalai sejlenek fel belőlük. Talán ilyenekre sikerült is rámutatnom.

Azonban, ezek a törésvonalak nemcsak egy-egy ország társadalmán belüli, hanem globális méretben, a fejlett és fejlődni képes, és a leszakadó, lemaradó országok társadalmi között felsejlő törésvonalak veszélyeit is jelzik. Azt a törésvonalat, amely a világgal lépést tartók, és az attól leszakadók között szélesedhet a jövőben. Ha ebben is van bármennyi igazság, akkor ennek az a következménye, hogy az országon belüli törésvonalak sem feltétlenül a mai egyenlőtlenségek mentén felszakadó törésvonalak, hanem, a vertikálisan, az anómiás súrlódások mentén szétnyíló törésvonalak esélyét is előre vetíti. Vagyis azt, hogy – különösen a globális félperiférián – egyes országokon belül úgy is hasadhat, törhet a társadalomrészek közötti elszakadás, hogy azok olyan társadalomrészek, szerkezetek között húznak átjárhatatlan határokat, amelyek képesek reagálni a jövő kihívásaira, és azon társadalomrészek között, amelyek a múltba révedve, a múltban keresik a tanyasi varrónő típusú elavult válaszaikat.

NA ÉS, A JÖVŐ? MIT KÉNE TENNI?

Őszintén szólva: nem tudom. Tán nem is akarnám – mert nem akarnék felsorakozni épp ezen írásom végén a két sorban vagy két flekkben 'megmondóemberek' közé. Mert azt hiszem, hogy jó lenne megvitatni, kibeszélni azt, hogy vajon igazam van-e

⁷⁰ Az amerikai politikai zsurnalizmustól került át általános használatba a „politics” (politika) és az „entertainment” (szórakoztatás) szavakból összetékelte fogalom. Arra utal, hogy a politika és a politikuskok a szórakoztatóiparból átvett eszközökkel és módszerekkel, a szórakoztatóipari sztárok mintájára igyekeznek népszerűsége szert tenni a nagyérdemű (passzív, befogadó) közönség körében, így akarnak szavazatokat maximalizálni, és ezen az úton akarnak választásokat nyerni. Sokan ebben a „show-biz” orientált politikálásban látják a demokrácia végének kezdetét...

meglátásaimban, no és pláne, ha netán igen – akkor mi következik belőlük.

Ha, mégis kellene bármit mondanom, nos, hát...

Az alcímben feltett kérdésekre van egy egyszerű és primitív válasz. Ha nem akarjuk azt, hogy a társadalmi különbségek és egyenlőtlenségek törésvonalakká fejlődjenek ki, ha nem akarjuk azt, hogy a társadalom különféle részei kasztosodjanak – akkor a társadalomrészek közötti átjárhatatlan akadályokat el kell hárítani, és átjárhatóvá kell tenni a határokat. Ha nem akarjuk, hogy az izoláció, a szegregáció annyira elválasszon másoktól csoportokat, hogy közöttük lehetetlenné válik az érintkezés, a kommunikáció, az együttműködés – akkor a társadalmi távolságokat áthidalva, a társadalmi törésvonalakon és határokon keresztülnyúló formákat és intézményeket kell találni az érintkezésekre, kommunikációkra, együttműködésekre.

Ennek vannak állami-politikai eszközei és lehetőségei. Ha fel akarjuk számolni a települési és iskolai szegregáció izoláló borzalmait, akkor ehhez bármennyire is szükséges a jogi diszkrimináció minden formája elleni fellépés, az egyenlő bánásmód, a semleges normativitás érvényesítése, mindez nem elég. Ha ma a szegregált iskolák csak ugyanannyi anyagi és emberi forráshoz jutnak, mint a többiek (ma annyihoz sem jutnak), akkor ez nem fogja megnyitni a mobilitás csatornáit, ez legfeljebb a mára is eléggé borzasztó helyzet további romlásának veheti elejét, javítani nem fog rajta. A szegregált iskolákba több pénz és jobb tanárok kellene az átlagosnál – ez megnyithatja a lehetőségeket a továbbtanulás, a felfelé való mobilitás felé.

Ha a szegregált településrészek elszigetelődésén javítani akarunk, akkor tenni kell azért, hogy a gettó-határok átjárhatók legyenek. Mondjuk, hogy a települési gettókból is „akadálymentesen”, könnyen és kényelmesen el lehessen jutni iskolába, akár középiskolába is; munkába, akár a távolabbi városi munkahelyekre is; orvoshoz, boltba vagy színházba. Közösségi közlekedés kell, ami ma nem feltétlenül vasúti szárnyvonal vagy Volán autóbusz, lehet az falugondnoki buszhoz hasonló, 8-9 ember szállítására alkalmas, B kategóriás jogosítvánnyal vezethető mikrobusz (amit nevezhetünk iskolabusznak vagy bárminek), de olykor még ez sem kell, lehet az eljutás eszköze a teleautó, meg ehhez az OsCar típusú alkalmazásfejlesztés révén történő becsatlakozás feltételeinek megteremtése is. Bármi – ami „beutazhatóvá teszi” a ma elszakító távolságokat.

Folytathatnám a sort, de úgy vélem, a hasonló állami intézkedésekre történő javaslatoknak nincsen itt az ideje, nincs is kinek hasonló javaslatokat tenni, mert a jelenlegi kormány e határok megerősítésében, és nem eliminálásában tűnik érdekeltnek.

Van azonban a lehetőségeknek egy része, amit segítő szakmák képviselőinek, így fiatalokkal foglalkozó szakembereknek szóló javaslatként is érdemes felvetni.

Azt hiszem, hogy – ha és amennyiben felvetéseim jogosnak, megalapozottnak tűnnek, akkor – némely segítő gyakorlat tartalmát és formáját érdemes újragondolni. Olyasmikre gondolok, hogy...

Talán szakítani kellene azzal a sok szempontból romantikus és nosztalgikus „közösségi” felfogással,⁷¹ amely a határok átjárásának támogatása helyett, némi élccel a gettók kapuinak belülről való bezárását, az elszigetelt- szegregált közösségek belső megerősítését tekintik küldetésüknek – gyakran azzal az álságos hitegetéssel, hogy a közösség segítői is „egyek öközülük”, hogy ők is a szegregált közösség részei. Nem, ennek az ellenkezőjét gondolnám helyes elvnek és gyakorlatnak. Azt, amelyik a határok átjárhatóságához nyújt segítséget, amelyik nem befelé és bezárkózva, hanem kifelé és nyitva épít kapcsolatokat, általánosabban is, amelyik nem csuk és zár, hanem nyit. Amelyik nem eltusolni és elleplezni akarja a segítők kívülről érkezését, hanem precedensként tudatosan hangsúlyozza azt, hogy „lám, szót tudtok érteni, együtt tudtok működni másokkal, tőletek távolabbi figurákkal is, nemcsak a közületek valókkal”.

Annak a gyakorlatnak, amelyik felvállaltan a külső segítő és a csoport belső tagjai közötti (generációs, osztály, kultúra, stb.) távolságok áthidalására (tehát nem elleplezésére) épít, nemcsak amiatt van jelentősége, hogy ez így igaz és hiteles, hanem azért, mert csak ebből a pozícióból képviselhető az, hogy a segítő más értékeket, normákat képvisel, mint a csoport belső normái. Mi több, épp a törésvonalak határai közé bezárt csoport bizonyos normáinak megváltoztatása a célja.

Hogy mik azok a normák, életforma és magatartási sajátosságok, amiket meg kell próbálni változtatni, és tán másképpen kell megpróbálni változtatni – az szintén komoly újragondolást igényel. Könnyebb néhány elvet negatív formulában megadni. Különösen a bármiféle szűkössegekben (pénz, megbecsültség, kapcsolatok, idő stb. szűkössegeiben) szenvedő, ettől „csőlátó” fiataloknak nem szabad, nem érdemes hegyibeszédeket tartani olyan beláthatatlanul távoli célokról, minthogy, „jó lenne diplomát szerezni”. Még a „jó bizonyítványról” sem – az is túl messze van, az arról való beszéd is inkább eltávolít, ment a befolyásolás lehetőségeit javítja.

Viszont, a fentiek szerint van, amiben érdemes megpróbálni változtatni.

Mindenek előtt, érdemes beszélgetni. Bármiről, különösen az őket foglalkoztató kérdésről – afféle „felnőtt barátként” (és semmiképpen sem intézményesen kirendelt

71 Ezek a közösségi koncepciók Ferdinand Tönnies vonatkozó nézeteire építenek, amelyek már a maga korában, a „boldog békeidőkben” is nosztalgikusak és romantikusak voltak...

mentorként...). Határokon átnyúló kapcsolatokat felnyitva, a csőlátásokkal szemben „sávszélességeket” rácsodálkozásokkal, élményszerűen teremtő hozzáállásokkal.

Maga a beszélgetés (nem részletezem: nem interjú vagy pláne kihallgatás és adagyűjtés...) azon túl, hogy kellemes élmény lehet, ha megvalósul, akkor pusztán ez által is, önmagán túli fontos „metaüzeneteket” is közvetít. Mondjuk azt, hogy „lassan a testtel!” Hogy nyugi van, béke van, gondolkodunk is miközben locsogunk, semmi sem kényszerít arra, hogy azonnal „megmondjunk”, hogy „kivágjuk a frankót”. Hogy bele lehet kérdezni: hogyan is gondolod ezt? Mit jelent ez neked? Hogy érvelésre készíthetünk, hogy a helyzet a zsigeri indulatok feltörésén túlmutatva, a gondolkodásra, a racionális megfontolásra is alkalmat teremt. Ha kell, akkor poénkodva, froclizva is, felvállaltan törekedve a megszokott és vakvágányokat jelentő sémákból való kipóccintésre, kizökkentésre. Hogy lehet feszültségeket gerjeszteni akkor, ha a gondolat nem összeszedett, ha víta van – és a feszültséget vagy akár a konfliktust is lehet erőszakmentesen feloldani: humorral, bájjal, összekacsintással, hátba veréssel, lapogatással.

És, hát persze, lehet beszélgetni a jövőről... Arról a jövőről, amely nem teljesen kiszámítható, de, ami nem is baj: nem a szükségszerű elrendelt sorsról, hanem a jövőről. Amelynek vannak sejthető, akár racionálisan belátható paraméterei, meghatározottságai, de e kiszámítható, előre jelezhető paraméter-korlátok között is van tér és szabadság dönteni, választani, akarni, befolyásolni azt, hogy mi történjék.

Folytathatnám a sort, de, talán felesleges: témákhoz és felvetésekhez ötleteket tán már eddig is adtam.

De, nem szóltam a legsúlyosabb kérdésről. Arról, hogy mi magunk, magunkra nézvést elhisszük-e mindezt. Hogy elhisszük-e azt, hogy, ha változást akarunk, akkor mi magunk képesek vagyunk-e változni, és akarunk-e változtatni? Hogy mi magunk ki tudunk-e törni a „tanyasi varrónő” által szimbolizált gondolkodási sémák csapdáiból, és merünk-e szembenézni a jövővel.

Azzal a jövővel, amelyben ha nem történik semmi, ha mi nem vagyunk képesek változni és változtatni – akkor szinte bizonyos, hogy a társadalmi törésvonalak többek, markánsabbak, szélesebbek és mélyebbek lesznek.

RADÓ PÉTER: AKTIVITÁS – PASSZIVITÁS. AZ AKTÍV POLGÁRRÁ NEVELÉS ESÉLYEIRŐL

AMIRŐL BESZÉLÜNK

Soha el nem múló vita tárgya, hogy a közoktatásnak (az „iskolának”) mekkora szerepe van a legtágabban értelmezett szocializációs folyamatban. Mit tehet az iskola azért, hogy az új nemzedékek környezettudatosabbak, az egyenlőtlenségekkel szemben érzékenyebbek, a másságot elfogadni képesek, a közügyekkel kapcsolatban aktívabbak, vagy akár „jó magyarok” legyenek – jelentsenek akármit is ezek a tulajdonságok. Az iskola szocializációs szerepével kapcsolatban lehetünk optimisták vagy pesszimizták. Ézelmi beállítódástól függetlenül azonban egyetértünk abban, hogy az iskolának mindezzel kapcsolatban van valamilyen mozgástere, s abban is, hogy ezt nem használja ki kellőképpen. A jól működő társadalommal kapcsolatos ideáljainkat tehát az iskolával szembeni elvárássá konvertáljuk, az ideáljaink alapján észlelt társadalmi diszfunkciókért pedig hajlamosak vagyunk az iskolát hibáztatni.

A baj az, hogy az erre a logikára épülő narratívák az oktatási praxis vagy az oktatáspolitikára számára értelmezhetetlenek. Gondoljuk csak végig: hogyan kell tanítanunk hetedikben a matematikát ahhoz, hogy felelős és aktív állampolgárokat neveljünk? A kérdés így feltéve értelmetlen és az oktatás szereplőiből csak elutasítást, jobb esetben frusztrációt vált ki. A megoldás az, hogy nem az ideális társadalom működésével kapcsolatos vágyainkat szembesítjük az iskolai tanítási-tanulási praxissal, hanem olyan értelmes célokat fogalmazunk meg, melyek az oktatás szereplői számára interpretálhatók, s könnyen pedagógiai vagy intézményi stratégiákká alakíthatóak. Ennek pedig egyetlen módja vagy: elvárásainkat fejleszthető és értékelhető tanulási eredményekké kell alakítanunk. Egy egyszerű példával élve: az a kérdés, hogy a tanítás hogyan járulhat hozzá a romák társadalmi integrációjához, a pedagógusok szempontjából teljesen értelmetlen. Az viszont, hogy miképpen lehet elkerülni, hogy roma és nem roma tanulók alapvető matematikai kompetenciái között nagy teljesítményszakadék alakuljon ki, már értelmes, s ami még jobb, legitím módon feltehető kérdés.

Ez a fordítás, az oktatás szempontjából releváns társadalmi-gazdasági célok kívánatos tanulási eredményekké konvertálása mindezedáig csak részlegesen történt

meg. Vannak jól operacionalizálható elképzelésink arról, hogy tudás, készségek és attitűdök (mindösszesen: kompetenciák) tekintetében mit jelent az egész életen át tartó tanulásra vagy a munkahelyi „helyállásra”, a foglalkoztathatóságra való felkészítés. Arról azonban, hogy milyen kompetenciák erősíthetik a környezet- és egészségtudatos életet, a sikeres vállalkozói karriert vagy az aktív, demokratikus állampolgári magatartást igen keveset tudunk.

Szűkebb témánk, az aktív, a közügyek intézésében szerepet vállaló magatartást számos attribútummal szokták összekapcsolni. Ezek között vannak bizonyos személyiségvonások, mint például az aktív, cselekvő személyiség. Fontos feltétel a reflektív gondolkodás, a problémák felismerésére, okainak megértésére és az alternatív megoldások feltárására való képesség. Gyakran említett attribútumok még az autonóm és értékvezérelt gondolkodás és magatartás. S végül ebbe a körbe tartozik még az ismeretek egy bizonyos köre is, mint például a szervezetek, az állam, a demokratikus politikai rendszer vagy az emberi jogokról szóló ismeretek. Ezek a roppant általános attribútumok még nem alkalmasak arra, hogy kézzelfogható, oktatási-nevelési stratégiák alapjául szolgáló és életkori sajátosságokhoz illeszkedő módon „szintezett” kívánatos tanulási eredményekként használjuk őket. Bizonyos szempontból azonban már jól orientálnak minket; lehetővé teszik, hogy feltárjuk az aktív, cselekvő polgárrá nevelésre alkalmas oktatás néhány fontos jellemzőjét.

Ha az oktatási rendszer lehetőségein gondolkodunk, annak három, egymással dinamikus kapcsolatban működő rétegét kell elkülönítenünk. Ezek a rétegek a következők:

- (1) a pedagógiai praxis, másképpen, az osztálytermi tanítás-tanulás szerepe a korábban említett attribútumok fejlesztésében;
- (2) az iskolai intézményi működés jellemzői, az iskola „szervezeti kultúrája”, programja, valamint az oktatás kormányzásának módja által kijelölt keretek és intézményi mozgástér;
- (3) az iskolák és a „külvilág” közötti kapcsolatok dinamikája, az iskolai oktatást-nevelést befolyásoló külső társadalmi, politikai és kulturális „ingerek”.

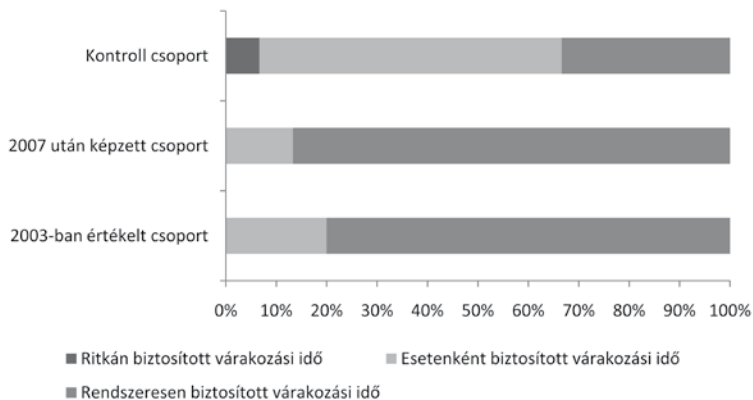
A PEDAGÓGIAI MOZGÁSTÉR

Az aktív polgárrá nevelés szempontjából hatékony pedagógiai praxist igen nehéz magyarországi példákkal illusztrálni, ugyanis néhány obszervációs kísérlettel eltekintve az osztálytermi tanítás rendszeres megfigyelésének és elemzésének itthon

sem megbízható módszertana, sem pedig kialakult rendszere nincs, a magyar iskola változatlanul fekete doboz. Mondandómat ezért jobb híján egy 2013-as Koszovóban lefolytatott nagyobb értékelési program⁷² eredményeivel fogom illusztrálni, abban a reményben, hogy relevanciájuk Magyarországon is megkérdőjelezhetetlen. Az értékelt program egy a kritikus gondolkodás erősítését középpontba állító nemzetközi pedagógiai módszertani fejlesztési program (Reading and Writing for Critical Thinking – RWCT) volt. A kezdeményezés az ország legnagyobb oktatási fejlesztési befektetése volt, két nagy hullámban pedagógusok tömege vett részt az intenzív továbbképzési programokban, melyek praktikus módszertani eljárások elsajátításán és kipróbálásán alapultak. Az értékelés a rengeteg fókuszcsoportos és egyéni interjú, adatelemzés és kérdőíves kutatás mellett egy az American Institutes of Research (AIR) által kidolgozott protokoll adaptációján alapuló osztálytermi obszervációs elemet is magában foglalt. A tantermi megfigyelés egyik szempontja az volt, hogy ha a pedagógusok feltesznek egy kérdést, mennyi időt hagynak a tanulóknak arra, hogy saját válaszaikat kialakítsák. A dolog jelentősége abban áll, hogy amennyiben a pedagógus azonnali választ vár el, akkor értékelési gyakorlata valamilyen készen kapott „helyes megoldás” reprodukciójára való képességre fókuszál. Amennyiben azonban a tanulóknak elég ideje van saját válaszána kimunkálására, akkor a pedagógus önálló gondolkodásra és véleményalkotásra ösztönzi a tanulókat. Az alábbi ábra (2. ábra) e szempont alapján összegzi a pedagógusok osztálytermi magatartását. Jól látszik, hogy az RWCT képzéseken nem átesett pedagógusok (kontrol csoport) kétharmada csak ritkán biztosított elég időt a tanulóknak arra, hogy saját válaszaikat gondolják.

72 Radó, P. (2013): The Evaluation of the Reading and Writing for Critical Thinking Program in Kosovo. Final Evaluation Report.

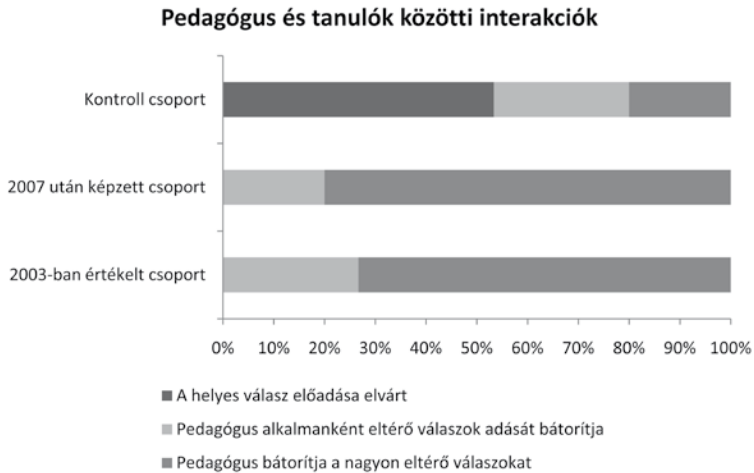
Pedagógus által biztosított várakozási idő

2. ábra: Mennyi időt adnak a pedagógusok egy kérdésre adott válasz átgondolásához? (forrás: Koszovó RWCT értékelés, 2013)

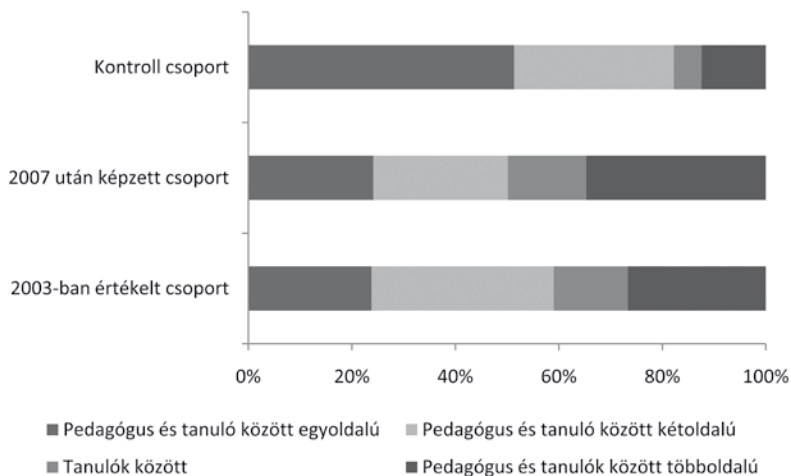
A tanulókkal készített interjúk egyértelműen visszaigazolták, hogy a pedagógusok módszertani gyakorlata által közvetített rejtett üzeneteket a tanulók tökéletesen dekódolták: a kevés várakozási időt biztosító pedagógusok által tanított tanulók szerint tanáraikat egyáltalán nem érdekli a véleményük.

A képzéseken nem résztvevő pedagógusok készen kapott ismeretek reprodukciójára orientált módszertani gyakorlatát a megfigyelés egy másik szempontja is megerősítette: ebben a csoportban a pedagógusok több mint fele kizárólag a helyes választ várta el a tanulóktól és nem bátorította őket arra, hogy eltérő válaszokat fogalmazzanak meg (3.ábra).

3. ábra: Pedagógusok önálló véleményalkotással kapcsolatos elvárásai
(forrás: Koszovó RWCT értékelés, 2013)

Az a kérdés, hogy az osztálytermi pedagógiai praxis milyen mértékben segíti az önálló véleményalkotásra való képesség és hajlandóság kialakulását természetesen nem szűkíthető le a pedagógus és a tanuló közötti kommunikációra, ezen belül a pedagógus értékelési gyakorlatára. E képességek akkor fejlődnek igazán, ha a véleményformálás és a különböző vélemények ütköztetése egy multilaterális, minél több tanuló aktív részvételével zajló kommunikációs térben zajlik. Az osztályteremben zajló kommunikáció pedagógus által meghatározott dinamikája szintén jól értékelhető annak megfigyelésével, hogy a tanítási idő hogyan oszlik meg az osztályteremben zajló kommunikáció szereplői és iránya szerint. Az alábbi ábra (4. ábra) azt mutatja, hogy a hagyományos „frontális” pedagógiai praxist folytató tanárok óráit a pedagógus és tanulók közötti egyirányú (51%), vagy az értékelést szolgáló kétirányú (31%) kommunikáció uralja. Ebben a pedagógusi csoportban a tanulók közötti, vagy a tanulók és pedagógus közötti többoldalú kommunikáció átlagosan csupán a tanítási idő 18 százalékában volt megfigyelhető.

4. ábra: A tanítási idő átlagos megoszlása a kommunikáció szereplői és iránya szerint, (forrás: Koszovó RWCT értékelés, 2013)

Mindezek a jelzések csupán illusztrációk, de megengednek néhány következtetést. Az első, és talán a legfontosabb az, hogy oktatási szempontból az aktív polgárrá nevelés elsősorban pedagógiai módszertani kérdés. Az uralkodó konstruktivista pedagógiai megközelítés szerint a tanuló aktív cselekvő szereplője saját tanulásának. Mindez újraértékeli a jó pedagógiai gyakorlatról szóló tudásunkat is. Ez a jó pedagógia – sok egyéb dolog mellett – magában foglalja a multilaterális tantermi kommunikációt, amely automatikusan fejleszti a tanulók önálló véleményalkotó képességét. Ez a fajta pedagógiai módszertan az alapja minden további, az „állampolgári nevelés” címszó alatt sokszor felbukkanó hagyományos programnak, mint amilyen az állampolgári ismeretek oktatása integráltan vagy önálló tantárgyként, vagy pedig a tanulói részvétel erősítése az intézmények működésében. Megfordítva: a megfelelő fősodor pedagógiai alapok nélkül ezek a hagyományos eszközök csupán erősen korlátozott hatásúak lehetnek. Sőt: a megfelelő pedagógiai alapok nélkül az aktív részvétel értékeinek tantervbe illesztése az állampolgári ismeretek („civic education”) oktatása során olyan csekély hatású indoktrinációs kísérletek maradnának, mint mondjuk a kötelező hittan oktatás lenne. Egy másik fontos tanulság az, hogy – nagy általánosságban – a dolog nem reménytelen. Mint azt a korábbi ábrák mutatják, egy professzionális, megfelelő idejű és könnyen alkalmazható egyszerű pedagógiai módszerek elsajátítására és kipróbálására orientált továbbképzé-

si program egészen rendkívüli hatást gyakorolhat a pedagógusok osztálytermi gyakorlatára. Ezek a képzések különösen jól működnek az iskolai kezdőszakaszban oktató pedagógusok körében, ahol a „tantárgy-pedagógia” még kevésbé nyomja el az általánosabb nevelési módszertani megfontolásokat. Pont ez az a tanulói életszakasz, amikor az önálló, reflexív és aktív cselekvés alapjául szolgáló készségek a legjobban fejleszthetők.

PEDAGÓGUSOK ÉS ISKOLÁK

Az intézményi szintről szóló mondandónkat a pedagógusokkal kell kezdenünk. Az eddigiekben a jó pedagógiai gyakorlatról elmondott néhány gondolat azonnal felveti azt a kérdést, hogy autoriter pedagógusokkal lehet-e autonóm tanulókat nevelni? Nyilvánvalóan nem, de amit látnunk kell ezzel kapcsolatban, hogy a pedagógusok hagyományos, a frontális pedagógiára jellemző kommunikációs hatalmi helyzeteket fenntartó osztálytermi gyakorlata bizonyos áttételeken keresztül a pedagógus szakma jellegzetességeiben gyökeredzik. A pedagógus szakma egy erősen individualizált foglalkozás, amelyben a más pedagógusokkal való együttműködés és csapatmunka erősen másodrangú szerepet játszik. A pedagógus szakma nem gyakorolható erős szabálykövetésen alapuló munkaetika nélkül. Ne feledjük, az iskola egy erősen szabályozott biztonságos és kiszámítható környezetet teremt a tanulók számára, óhatatlanul tehát a pedagógusok számára is. Mindez párosul a professzionális egyéni elszámoltathatóság teljes hiányával, a pedagógus szinte soha nem kap visszajelzést saját sikereiről és kudarcairól. A pedagógusok egész életüket egy kicsit hospitalizáló munkaszervezetben töltik: iskolába járnak, iskolában tanítanak és iskolából mennek nyugdíjba, anélkül, hogy bármilyen más ettől eltérő munkaszervezési rendszert és szervezeti kultúrát megtapasztalnának.

A konstruktivista pedagógia tehát olyan osztálytermi klíma megteremtését és olyan módszertani praxis követel a pedagógusoktól, melyek meglehetősen idegenek saját szakmájuk gyakorlásának és intézményeik működésének szabályaitól. Ez egy olyan korlát, amellyel az oktatáspolitikai ritkán számol, mert ritkán kapcsolja össze az osztálytermi praxist a pedagógus foglalkoztatás politikával és az oktatási intézmények működésének szabályrendszerével.

Mindez át is vezetett minket ahhoz a kérdéshez, hogy megtapasztalható-e egy iskolában az önálló és aktív tanulói részvétel. Talán meglepő, de az iskola nem attól demokratikus, hogy – Sáska Géza szavaival élve – anarcho-szindikalista bázisközösségként működik, hanem attól, hogy jól menedzselt nyílt szervezeti folyamatokat működtet. Ilyenek például a tanuló panaszok kivizsgálását szolgáló eljárások, az

intézményi döntéshozatal nyitottsága és átláthatósága, a gazdag, a bekapcsolódás számára tág teret biztosító tanórán kívüli programkínálat és az ezekből építkező iskolai hagyományok, és általában, az intézményi autonómia összes lehetséges megnyilvánulása. Mindezek a legtöbb magyar iskolákból szinte teljesen hiányoznak. Ami van, az valamilyen – demokratikus vagy autoriter – intézményesületlen szervezeti kultúra. Kis számban vannak liberálisnak nevezett demokratikus iskolák, de az iskolák nagy többségére nem ez a jellemző: befelé autoriter módon működnek, kifelé (a szülők és a helyi közösség felé) zártak. És mivel a szelekció nem csupán a tanulókat osztja újra az oktatási rendszerben, hanem a pedagógusokat is, a demokratikus értékeket képviselő pedagógusok jellemzően ezekben a „liberális” szellemű iskolákban koncentrálnak. A tanulók számára az aktív részvétel lehetőségét biztosító iskolák tehát az oktatási rendszeren belül működő demokratikus gették.

Jól illusztrálja mindezt, ha megnézzük, hogy a pedagógus tiltakozó mozgalomban kik és hogyan vesznek részt. Az első szembeötlő jellegzetessége ennek a mozgalomnak, hogy nem elsősorban pedagógusok, hanem iskolai tantestületek, tehát munkahelyek indították el a tiltakozó mozgalmat. Maguk a pedagógusok szinte teljesen szervezetlenek; borzasztó kevesen lépnek be szakszervezetekbe vagy szakmai egyesületekbe, a pedagógusok saját szakmájukkal összefüggő közéleti-szakmai aktivitása rettenetesen gyenge. Az iskolák részvételét pedig a tantestületen belüli dinamika határozta meg: ha egy iskolában többségben voltak az elégedetlen pedagógusok, akkor lényegében az egész tantestület csatlakozott. Ha azonban az elégedetlenségüknek hangot adó pedagógusok kisebbségben voltak, a tantestület nem csatlakozott a mozgalomhoz. Egy másik jellegzetessége a tiltakozó mozgalomnak, hogy annak hangadói elsősorban olyan középiskolákból kerültek ki, ahol az iskolai autonómia megszűntetését a pedagógusok veszteségként élték meg. Ez nem független attól, hogy a köznevelési törvény elfogadását megelőző két évtized során csupán az iskolák negyede-ötöde lépett bele érdemben valamilyen fejlesztési programba. Az iskolák nagy többségében – még ha valamilyen módon fel is használtak fejlesztési forrásokat – az autonóm önreflexión alapuló iskolafejlesztés kultúrája nem alakult ki. Az ilyen iskolákban dolgozó pedagógusok jelentős része nem éli meg súlyos veszteségként a szakmai önállóság elvételét.

E demokratikus iskola-gették pusztá léte azonban azt bizonyítja, hogy a helyzet – pedagógiai módszertan fejlesztéséhez hasonlóan – nem teljesen reménytelen. Jó kormányzással és oktatáspolitikával szaporítani lehetne azoknak az iskoláknak a számát, amelyek a demokratikus tanulói részvétel gyakorló műhelyeiként működnek.

A TÁRSADALMI KÖRNYEZET

Az eddigi óvatos optimizmust sugalló fejtegetés végén kénytelenek vagyunk néhány szót ejteni arról is, hogy az iskolák társadalmi környezete ma mennyire támogatja a pedagógiai és intézményi gyakorlatok szükséges átalakítását.

Az oktatáspolitikai környezetről az iskolai intézményi autonómia teljes felszámolásával kapcsolatban már volt szó. Nem jobb a helyzet az iskolai pedagógiai praxis megváltoztatásának esélyeivel kapcsolatban sem: a tantervi önállóság hiánya, valamint a tényekkel túltöltött központi tantervek, az ezekre épülő egyen-tankönyvek és a mindenkit túlterhelő időgazdálkodás teljesen megfojtja a tantermi gyakorlatot és bebetonozza a tradicionális „frontális” oktatást.

Egy oktatáspolitikai fordulat mindezen változtathat, ami egy 7-8 éves helyreállítási és fejlesztési időszak után visszavihet minket a 2010-es startvonalra. Ha egy kicsit távolabbra tekintünk azonban, már kevésbé reményteljes a kép. Amíg az autoriter magatartás, a korrupció, a bizalomhiány és a szolgálalkúség a társadalmi környezet által felkínált leginkább adaptív minta, addig az oktatás nevelő hatása is ezt fogja erősíteni. Ne feledjük: nem az iskola csinálja a társadalmat, a társadalom csinálja az iskolát.

L. RITÓK NÓRA: LESZAKADÓBAN?!

Egy leszakadó régióban, az Észak-alföldi régióban, azon belül is egy LHH (leghátrányosabb helyzetű) kistérségben, a berettyóújfalui járásban dolgozó civil szervezetben dolgozom, olyan családokkal, akik végérvényesen leszakadtak az életét megszervezni képes társadalom tömegétől. Olyanokkal, akik ennek az egész iszonyatos problémahalmaznak a negatív, öngerjesztő hatásait elszenvedik a településen, az iskolában, a munkahelyeken, az egészségügyi szolgáltatásokban, mindenhol. Akik önerőből nem képesek változtatni a sorsukon, és akikkel az intézményrendszer nem képes úgy foglalkozni, hogy elindulhassanak kifelé a gödörből. Akik egyre nagyobb számban, megállíthatatlanul termelik újra a nyomort a települések szegregátumaiban.

Innen, ebből a közegből nézve, a napi terepi munka tapasztalataira építve kívánom megmutatni az ebben a társadalmi csoportban élő gyerekek és fiatalok helyzetét, esélyeit.

A leszakadó régiókban a szegénységmutatók kísértetiesen egybeesnek. A lakhatási szegénység, a szegregált iskolák száma, az átlag alatti jövedelmek, a szakképzetlenség, az iskolai lemorzsolódás, a rossz egészségügyi állapot, és még sok más, negatív tényező egybeesik itt, és ezen nem változtatott az sem, hogy a közmunkában foglalkoztatottak száma is ezekben a régiókban a legnagyobb. Az életminőségükön ugyanis ez nem sokat változtat, sokkal inkább konzerválja a nyomort.

FEJLESZTÉSEK?

A nagy fejlesztések, építkezések leginkább a stadionokhoz kötődnek, a félbeszakadt utépítések, és a térségek gazdasági helyzetén nem sokat változtató, többnyire sikertelen turisztikai beruházások csak fokozzák az ellentmondásos képet. Mintha nem a problémákra fókuszálnának a beruházások, mintha nem a realitásokhoz igazodna a tervezés.

A családok élete, lakhatása sok vonatkozásban 19. századi körülményeket mutat. Sok a komfort nélküli, vagy csak árammal ellátott ház, a szegregált utcák burkolat nélküliek, a közutak száma egyre kevesebb. Az utóbbi évek lakáspolitikájának átalakulása miatt a fiatalok ebből a társadalmi csoportból esélytelenek lakáshoz jutni, az amúgy is egészségtelen házakban egyre többen élnek, és a gyerekek fejlődéséhez a minimális feltételek sem adóttak.

Más vonatkozásban, ebben a szegénységben ott a 21. század is, a maga fogyasztói hatásaival, és furcsa, bizzarr egyveleget alkotó nyomorúsággá válik, ahol a televízió, vagy a mobiltelefon jól megfér a szabadban két téglára tett lábában fővő étellel, vagy a pottyantós wc-k hiányával is. A többségi társadalom ezt nehezen érti, ők a „tisztos szegénységet” várják el, a kérdések pedig, melyeket a média, a közösségi oldalak visszhangoznak (miért költ úgy, ahogy, ha van pénze; miért iszik kólát, miért dohányzik, ha szegény stb.) csak fokozzák az egyéni felelősség túlhangsúlyozását ebben az egészben. Mert az átörökített szocializációt nehéz messziről megérteni. No meg kényelmesebb is egyéni döntéseknek felfogni a szegénységet, mint szembenézni ezt a generációk óta görgetett, kormányokon átívelő, igazából mindig kezeletlenül hagyott problémával. Az ok persze világosan látszik: a szegénység és a roma integráció kérdése összefonódik, nem lehet elkülönítve kezelni, a kérdést inkább minden kormány elkerüli, mert ez nem egy „szavatszedő” terület, és ahogy az idő telik, egyre inkább nem az. Az alkalmankénti tűzoltások nem hoznak tartós változást, a radikalizálódás érezhetően előretört a megoldáskeresésekben, ami gyakran alapjogokat is sért, ám többnyire ezek is kezeletlenül maradnak. A településeken megjelenő túlkapásokat az önkormányzatiság keretein belül értelmezik, demokráciáról beszélve, miközben helyi diktatórikus rendszerek épülnek.

LEHETŐSÉGEK?

Furcsa képet mutatnak ezek a térségek, mivel egyszerre van jelen a munkaerőhiány és a munkanélküliség is. Jellemzően nincsenek szakmunkások, nem találni már ef-félét, aki tud, elköltözik, Nyugat-Magyarországon, vagy még inkább külföldön vállal munkát. Akik maradnak, azok zömében csak a fizikai munkaerejükkel rendelkező, szakképzetlen emberek, nagyon alacsony munkavállalói kompetenciákkal. Számukra a közmunka-lehetőségek adnak jövedelmet. Bár a program célja az volt, hogy „visszavezesse a munka világába” ezeket az embereket, a valóságban ez inkább helyhez köti őket, oda, ahol egyébként a közmunkán kívül nincs más munka, és nem enged kitorést a szegénységből. A mobilitás esetükben értelmezhetetlenné vált, egy szakképzetlen ember maximum a közmunkabér duplájáért alkalmazható, ám ha távol van a lakóhelyétől, ennek felét feléli, és még keményen kell dolgoznia is. A közmunkában meg nincsenek ilyen elvárások, a foglalkoztatottak száma minden faluban aránytalan a munka mennyiségéhez viszonyítva. Maradnak hát inkább otthon, a családdal, kb. ugyanannyi pénzért, nagyságrendileg kevesebb munkáért, hiszen számukra is világos, jobban nem járnának akkor sem, ha máshova szegődnének el. A családi költözés is kizárt, az albérletet előre kifizetni nem tudják, ráadásul a lakcímváltozás miatt a szociális ellátások is hónapokat csúsznak, mire átmegy a

rendszeren az egész. A tartalék nélküli családoknak ez túl sok, és akkor még ott van az első hónap az esetleges új munkahelyen, amikor még nincs fizetés, de élni addig is kellene valamiből. Ezzel a kör be is zárul. A távolabbi munkalehetőség keresése értelmezhetetlen lesz.

Ha a munka nem ad megélhetési alapot, másfele kell keresniük a túlélés lehetőségeit. Egyik vonal a kriminalizáció: uzsora, prostitúció, drog, boltocskázás, illegális dohánykereskedelem, betörések, rablások, lopások, behajtások stb. Széles a skála, és a harc ezen a területen a legnehezebb. Az életvitelszerűen bűnözésből élő családok átörökítését a legnehezebb feladat megállítani. A börtön nem visszatartó erő, a kreativitás utat tör ebbe az irányba, hihetetlen tudás alakul ki a rendszeren belüli kiskapuk, határok ismeretére, a „balhék” elvitelére, a hálózatosodásra, a manipulálásra. A gyerekek ebbe nőnek bele, és hatásait viszik tovább az iskolába, a közösségbe, ennek visszaszorítására a rendszer képtelen.

A másik a szociális megélhetés zsákutcája. A lányok előtt természetesen körvonalazódó főállású anyaság, amihez nem kell tanulás, munkavállalói kompetencia, szakmatanulás, a jövőképnek ez nem része, nem kell erőfeszítést tenni érte, az átörökítése adott, a minta könnyen levehető a családból. A rendszer ezen a vonalon nem tud hatást gyakorolni, a probléma itt is összetett, a tudatos családtervezés ellen sok dolog hat, és az üzenet egyszerű: több gyerek, több családi pótlék. Sokan tagadják ezt, és holmi romantikus roma hagyományba csomagolják a nagycsaládosságot. Biztosan jelen van ez is, de az is, hogy kiszámítható jövedelmet a gyerek után kapnak. Egyikből sem szabad általánosítani, ez az egész értelmezést félreviszi.

Más, tervezhető kiút, jövőkép, üzenet nem nagyon van. A tanult roma karriertörténetek példája a szegregátumokba nem ér le. Persze a kulcsmondatok megvannak: tanulni kell, hogy jobb legyen, munkát keresni, hogy el tudja tartani a családját, stb. Ezek a mondatok, amiket mi, a többségi társadalomból hallani szeretnénk, megvannak náluk. Vissza is mondják, amit hallani szeretnénk. De változás még sincs. Marad minden a mondatok szintjén.

OKTATÁSI HELYZETKÉP

Azt persze mindenki látja, hogy a tanulás mozdítaná el a helyzetet. De úgy tűnik, ezzel sem jutunk túl a „miért nem tanulnak, hisz ott az iskola?” kérdésfelvetésen. A problémából ugyanis ezt az elemet kiemelni nem lehet, ha az iskola jó lenne, akkor is leamortizálná a hatását a család, a közeg, az átörökített szocializáció. Ráadásul jó iskoláról nem is beszélhetünk, a leszakadó térségek oktatási intézményei ma nem igazán tudnak válaszolni a szegénység kihívásaira.

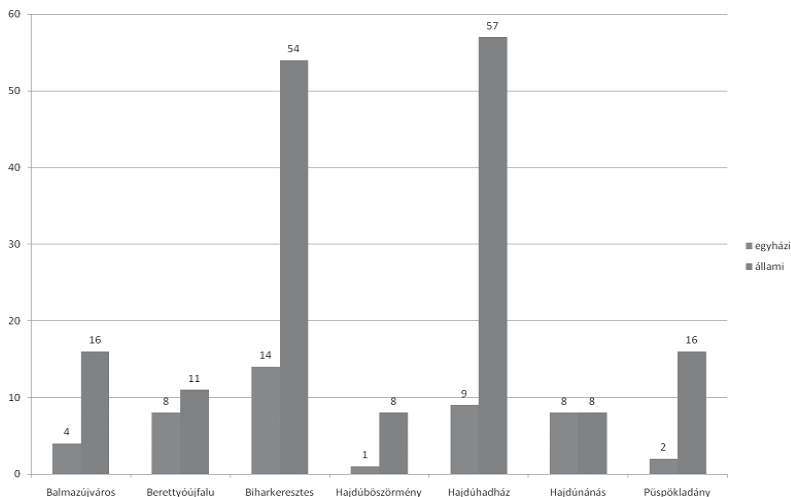
Az iskolák jelentős részére jellemző a hátrányos helyzetű gyerekek magas aránya, sok közülük szegregált, vagy szegregálódik, főleg ott, ahol a település nagysága enged egy egyházi iskolát is. Az egyházi iskolák zöme nem integráló, hanem vagy mentes a szocializációs problémákkal küzdő roma gyerekektől, vagy csak azok számára szervez iskolát. Ez utóbbiból nagyságrendileg kevesebb van.

Egyházi szempontból érthetetlen és szomorú tendencia lett ez, ami úgy tűnik, nem is fog változni. Az egyházi iskolák többségében nem vesznek fel Halmozottan hátrányos helyzetű, zömében roma gyerekeket, sem sajátos nevelési igényűeket, vagyis olyanokat, akik pedagógiai többletmunkát igényelnek. Az állam a saját iskoláinál magasabb támogatással, és kisebb kötelezettségekkel támogatja az egyházi iskolarendszer visszaállítását, nem törődve a szegregáló hatással. Ma Magyarországon az egyházi iskolarendszer visszaállítása felülírja az alapjogokat az oktatás terén.

Az egyházi iskolákban tanulók száma gyorsan nő, a legutóbbi jelentések szerint 60%-kal nőtt az ilyen intézmények száma, de nem nő a vallási elköteleződésből templomba járó lakosság aránya. A falvakban a templomba járók továbbra is zömében a legidősebb korosztályból kerülnek ki. A szülők ugyanis nem a vallás miatt választják az egyházi iskolát a gyerekeiknek, hanem azért, mert ott nincsenek problémás, roma gyerekek.

Mindez pedig oda vezet, hogy az állami iskolákban a halmozottan hátrányos helyzetűek aránya folyamatosan nő, már nagyságrendileg magasabb, mint a településen levő egyházi iskoláké (5. ábra). Ez a grafikon csak egy megye és csak egy egyház viszonylatában mutatja ezeket az adatokat, a kép ugyanilyen szinte mindenhol, ahol van roma lakosság, és egyházi, valamint állami iskola a településen.

5. ábra: Halmazottan hátrányos helyzetűek aránya az állami iskolákban (forrás: saját szerkesztés)

Ma az ezzel való szembenézés sem lehetséges. Sem az adatokkal, sem a fizikai megtapasztalással nem győzhető meg sem a szakpolitika, sem az egyház.

E mellett a nagyobb településeken, főleg a megyeszékhelyeken az állami iskolákban is előfordul oktatási szegregáció, sőt, az iskolákon belül is, az osztályszervezésekben. Bár a legtöbb egyházi és települési vezető tagadja ezt, sőt, szakpolitikai szinten sem fogadják ezt el, annak ellenére sem, hogy ez ügyben kötelezettség-szegési eljárás indult Magyarország ellen, az egyház rendszerén belül is van, aki elismeri: az egyházi iskolarendszer visszaállítása fokozza a szegregációt. Az el-
lentmondásos helyzet, az, hogy az egyház nem kezeli egységesen a szegénypolitikáját, hanem asszisztál az oktatási szegregációhoz, feszíti a hitelesség kereteit. A problémán túllépnek, pedig a települések életét hosszú távon meghatározza ez a helyzet.

A jobb társadalmi státuszúakat tanító egyházi iskolákban az oktatás színvonala is magasabb, hiszen ott a szülői támogatás, a megfelelő családi háttér is adott, és a pedagógusoknak sem kell megosztani a figyelmet a szocializációs problémával rendelkező gyerekek, és a tanulni, haladni akarók között. A magasabb színvonalú alapoktatásból sikeresebben mennek a gyerekek továbbtanulni, innen könnyen vezet az út akár a felsőoktatásig is. Ezzel szemben a szegregált iskolák gyerekei szinte

100%-ban a földrajzilag legközelebbi szakiskoláig jutnak, ahonnan a 16 éves tan kötelezettségi korhatár elérése után kimaradnak, és szakma nélkül várják otthon, hogy a közmunka rendszerébe bekerülhessenek. Ők maradnak a településeken, ott alapítanak családot, és ugyanazt örökítik át a gyerekeiknek, mint amiben ők felnőttek. Ugyanazt a viszonyulást a tanuláshoz is. Mert nem tudnak mást.

Aki pedig egy piacképes szakmát szerez, valahol távolabb, az érdeklődésének megfelelően választva, ha befejezte a tanulást, nem marad a településeken, ahol a gazdaság stagnál. Ők elmennek, elköltöznek szerencsésebb vidékre, a házakban csak idősödő szülei maradnak, majd ők is elmennek. Az üres házak pedig a településeken az egyre növekvő leszakadt társadalmi csoporthoz tartozó családok arányának növekedésével párhuzamosan értéktelenednek el. Végül ezeknek a családoknak az otthonai lesznek, a szakképzetlen, munkavállalói kompetenciákkal nem rendelkező felnőttek élnek itt tovább, gyerekeikkel, akik sosem fognak biztos alapot adni a település gazdasági fellendüléshez. A számuk nő, a települések pedig teljesen leamortizálódnak.

Akik a problémát közelről, összefüggéseiben is látják, azok számára ez a vízió korántsem elképzelhetetlen. Egyre nagyobb különbség van az ország nyugati és keleti fele között, és nem látni olyan folyamatot, ami ennek a megállítására törekedne. Sőt, a szembenézés helyett még mindig a sikerek kommunikációjára fordítódik az energia.

Ezeket alátámasztó statisztikák készülnek, de ezek távol állnak a valós helyzetektől. Pl. a kormányzati kommunikáció ma állítja, hogy javul a helyzet, kevesebb a szegény, vagy egyre kevesebb gyerek minősül hátrányos, vagy halmozottan hátrányos helyzetűnek. Ez utóbbi viszont pl. nem annak a következménye, hogy a családok élethelyzete változott volna. 2013-ban módosították a hátrányos helyzetű (HH) és a halmozottan hátrányos helyzetű (HHH) besorolás szabályait, ami alapján sok gyerek nem minősül annak. Ez azon kívül, hogy nem mutat reális képet, lehetőséget ad a szegregációra, hiszen ezen az úton egyre kevésbé lesz kimutatható a roma gyerekek elkülönített oktatása. Erre ugyanis hivatalos úton nincs és nem is lehet nyilvántartás, ám zömük HHH, így ez a kategória tartalmazza őket is. Ha „papíron” kevesebb az arányuk, könnyebben elrejthető a szegregált tanulászervezés az intézményben, vagy a településeken belül is.

A szegregált, vagy erősen szegregálódó iskolákban a pedagógiai munka sokszorosán nehezebb, mint ott, ahol az arány még kezelhető. Egy sor olyan problémát hoznak be a gyerekek, amelyekkel szemben a pedagógus tehetetlen, és megoldást a rendszer nem tud nyújtani.

Először is ott vannak a fizikai tényezők. Ha a gyerek éhesen megy iskolába, nem tud figyelni. Márpedig sok az éhes gyerek a leszakadó térségekben. A folyamatos mennyiségi éhezõ kevesebb, ennek 40-50 ezerre becsülik a számát, a minőségi éhezõk és a kríziséhezõk száma azonban több százezerre tehető. A minőségi éhezés, az, hogy fehérjéhez, vitaminhoz nem, csak szénhidráthoz jutnak hozzá a gyerekek, meglátszik a fejlődésükön is, a szegregátumokban tapasztalható, sajátos nevelési igényű (SNI) arány felülreprezentálásában ez is szerepet játszik. Ahol a héttagú családban pénteken hét kenyeret tudnak csak venni, hogy a hét végére legyen mit enni, ott az egészséges táplálkozást felülírja az anyagi helyzet. A kríziséhezés fogalma mutatja leginkább, hogy a rendszer képtelen kezelni a problémát. A váratlan kiadások, melyek a tartalék nélküli családok életét azonnal felborítják, a szegénységben mindig jelen levõ uzsora, a nem megfelelő szülői felelõsség, a káros szenvedélyek jelenléte, a nagycsaládokban mindenhol jellemző alacsony jövedelmi viszonyok, a közösségek szétesése mind vezethet oda, hogy a gyerekek vacsora nélkül maradnak, vagy a hétvégén, az iskolai szünetekben nem elégséges a táplálkozásuk. Ők így képtelenek figyelni, nem tudnak megfelelően részt venni az oktatásban. Sem az iskolai ingyenes tízórai és ebéd, sem a nyári szünidõre az önkormányzatoknál megszervezhető ebéd nem ad biztos, folyamatos, kiszámítható megoldást.

Jelenleg a rendszerben a kríziséhezés megszüntetésére nincs megoldás. Adjon a pedagógus? Ad, sok helyen igen, mert nem tudja elnézni, hogy éhesen ül vele szemben. De meddig tege? És hány gyereknek?

Szintén a fizikai tényezõk közé tartozik a lakhatási szegénység gyerekekre gyakorolt hatása. Ahol a víz nincs bevezetve, ahol egy szobában tudnak csak fûtést biztosítani, ezért egy szobába zsúfolódnak éjszakára mindannyian, oda, ami konyha, fürdõszoba is egyben, ahol nincs személyes élettér, megfelelő bútor, néhol áram sem, onnan nagyon nehéz úgy érkezni az iskolába, ahogy ott elvárják.

Mert a gyerek onnan kialvatlanul érkezik, mert ugyanabban a ruhában aludt, amiben a suliba jár, rossz szagú, mert a füst átjár mindent, és különben sem mossák ki a nadrágját, kabátját, mert nem szárad meg, és nincs másik. Mert nincs centrifuga, kézzel kell mosni, mert a közkút 600 méterre van, mert melegíteni kell a vizet minden mosdáshoz, mosáshoz, és csak egy kályha van. Mert a fejtetõt képtelenség kiirtani, mindig visszafertõzõdnek. Ahol nincs asztal, elég tányér a vacsorához, ha vacsora van is, ott más szokások kötõdnek a családi étkezéshez, mint ahol mindez adott. Ahol éjszaka rettegnek az uzsorások fenyegetésétõl, ott nincs pihentetõ alvás. Ha egy szobában van mindenki, egymás elõtt zajlik minden, nincs intimitása semminek. Ez öröklõdik át, ezek a viszonyulások, a lakhatási szegénység levetül mindenben.

A felszerelés hiánya is tovább mélyíti a hátrányokat. Hiába ingyenes a tankönyv, a családok a kutatások szerint 25-50-100 ezer forintot költenek a beiskolázásra. Ahol a létminimum alatt élnek, ott erre nehéz spórolni. Pedig az iskolához való viszonyulást meghatározza ez is. Hogyan örülhet úgy egy gyerek a tanórának, mikor látja, hogy a mellette ülő tolltartója tele van mindenféle csodával, míg neki még tolltartója sincs? Hogyan szeretné az a gyerek a rajzórát, akinek a szomszédja filctollal, vízfestékkel dolgozik műszaki rajzlapra, míg neki egy használt fénymásolópapír hátoldala jut, grafitceruzával? Adjon a pedagógus? De meddig? És hány gyereknek?

Az iskolába rengeteg begyűrűzik a családi átöröklésből is, amelyek meghatározzák a gyerekek fejlődését. Pl. a túl sok, a túl hangos közeg, a fejlesztő játékok, a tudatos fejlesztés hiánya születéstől kezdve, ami a finommotorika fejletlenségében, a figyelemkoncentráció hiányában, az érzelmi intelligencia alacsony szintjében is megnyilvánul.

Ahol nincs hagyománya a családi beszélgetésnek, sem a mesélésnek, ahol válogatás nélkül nézik a tv-ben a horrort és a szappanoperákat, ott nem lehet várni sem alapot az olvasmányélményekhez, sem azok feldolgozásához, sem a korosztályhoz igazodó kommunikációhoz.

Sok koraszülött van, ebből a társadalmi csoportból jellemzően nem érik el, és nem is értik a fontosságát a korai fejlesztésnek. Nincs beavatkozás, amikor még lehetne változtatni, a hátrány pedig görög tovább, mint a hólabda, egyre több elemet szedve maga köré. A felnőttek nem is értik, hogy lehetne másképp is. Ők is ebben nőttek fel, őket is ezek az ingerek érték, nincs tudás a „másra”, a „máshogyra”, az átöröklés mindennél erősebben határol be mindent.

Az ember közelről nézve érti meg, mennyire kezeletlenül maradtak helyzetek, és milyen mélyen vannak a meghatározó szociális kompetenciák is. Az önbecsülés romjai vadhajtásokat hoznak, az identitás zavaros, az un. énhatékonyság érzés gyenge, a tolerancia, a szolidaritás íratlan szabályait felülírta a szükségletek hiánya miatti farkastörvény, az együttműködést, egymás támogatását aláásta a közösség szétesése.

Ezeknek a gyerekeknek a sorsa már születésük, sőt, talán már fogantatásuk pillanatában eldőlt. Az, amit a legmeghatározóbb időszakban kapnak fizikailag és fejletéseken, meghatározó hátrányokat jelent, már az óvodában. A finommotorika, a figyelemkoncentráció fejletlensége, a szókincs, a fogalmi készlet alacsony szintje, az érzelmi intelligencia, a szociális készségek hiányosságai ellen az óvoda nem tud eleget tenni. Az iskola pedig tovább növeli a hátrányokat, görgeti a problémákat, megoldás nélkül. Az olvasási, szövegértési, számolási készségek megalapozása

sikertelen, és ez meghatározza a tanulmányi előmenetelt. A hatékony fejlesztési módszerekre nincs felkészítve a szakember, rá egy központi elvárás zúdul, ami köszönő viszonyban sincs azzal a közeggel, ahová ezt neki be kellene építenie.

Az is bizonyos, hogy a szegregált iskolákban folyó alacsony színvonalú pedagógiai munka sem egyszerűen leírható személyes felelősség. A pedagógusok szakmai megítélésében nem a hátránykompenzáló, hanem a tehetséggondozó tanár felel a mérleg nyelve. Azok a jó, azok az elismert szakemberek, akiknek versenyeredményeik vannak, ők tudnak megfelelő portfóliót készíteni, az ő eredményeik a fontosak az intézménynek, a településnek, az országnak. A leszakadó térségekben a pedagógusok számára mindez elérhetetlen. „Nem olyan a gyerekanyag.”- mondják, az pedig, hogy a felzárkóztatásban milyen megfeszített munkát végeznek, a köztudatban, és még az intézményen belül sem elismert eredmény. Nem kapnak erre pozitív visszacsatolást sem a családtól, sem a feletteseiktől, sem a társadalomtól. Naponta szembesülnek az elvárások teljesíthetetlenségével, és még azok is, akikben korábban dübörgött az elhivatottság, gyorsuló léptékben rohannak a teljes kiégés felé. Aki tud, az elmenekül, ma már ezekben a térségekben komoly gondot jelent a szaktanári lefedettség biztosítása a KLIK-eknek, aki marad, az pedig a napi kudarcáradatban átalakul, egyre ritkábban kérdezi meg magától: „Úristen, mi történik velem?!”

Segítséget senki sem kap, a szupervízió vagy az egyre elterjedtebb coaching az ágazatban ismeretlen fogalom. A segítő szakemberek, az iskolapszichológus, fejlesztő pedagógus, szociális munkás vagy nincs, vagy nagyon kevés óraszámban jut el ezekbe az iskolákba. Az iskolánként kéthetenként két óra pszichológusi foglalkozás, vagy a heti három óra egyéni fejlesztés nevetségesen hangzik a probléma nagyságához képest.

A régóta emlegetett pedagógiai paradigmaváltástól egyre távolabb kerülünk. Az erős központosításban nem kezelhetők azok a különbségek, melyek a különféle szocializáltságú gyerekeket oktató iskolák között vannak. Az állam által előírt elvárásoknak való megfelelés lehetetlen, vagy hazudni kell, vagy beletörődni és feladni, kiégetten, nemtörődöm módon túlélni a napokat. Mindkettő romba dönt. A központi felméréket, kompetenciateszteket kozmetikázzák, „besegítenek” kicsit, hogy ne legyen baj, hogy ne a pedagógust, vagy az iskoláját minősítse a mélyen az országos átlag alatti eredmény. Az így görgetett gyerekek életesélyei sem jobbak, gyakori a vidéki iskolából négyes-ötös eredménnyel érkező, majd onnan az első tanévet bukással záró tanuló is.

A másik hatalmas gond a szociális kompetenciák alacsony szintje, és azok fejlesztésének hiánya is. A személyes kompetenciák, mint az önbecsülés, a helyes önér-

tékelés, a stabil identitás mind hiányosak, és nem jobb a helyzet a társas kompetenciák, mint az együttműködési képességek, tolerancia, szolidaritás tekintetében sem. A szülők ilyen jellegű készségei ugyancsak alacsonyak, így a család nem tud átörökíteni ezen a területen semmit. Az iskolában ezek a készségek nincsenek fókuszban, pedig minden tanórában ott kellene lenniük.

A központi tankönyvek hatalmas lexikális anyagának átadása, és az ismeretanyagokat a készségfejlesztésnél fontosabbnak tartó szemlélet csak az oktatás poroszos módszertanának megerősítésével lehetséges. Tekintélyelv, hatósági szemlélet jellemzi ma az iskolát, miközben a 21. század mást vár el ma az oktatástól.

Az egyénre szabott fejlesztés, a gyerekközpontúság ma nem tartoznak a pedagógiai folyamatok értékei közé. A változtatások túl gyorsak, a fókuszokat túl gyakran és gyökeresen megfordítják, a bevezető szakaszok hiányoznak, az új területek pilotjait nem látni, nincsenek tapasztalatok, ami alapján módosíthatnának az első változatokon. Úgy tűnik, a szakpolitika erőből nyom rá mindent a rendszerre, az egyeztetések formálisak, rájuk leginkább az időhúzás, az egymás mellett történő elbeszélés a jellemző, hatásukra nem módosul az alapkoncepció, a szakmai kritikákat elutasítják, politikai alapúnak állítják be. Aztán, mikor nyilvánvalóvá válik a változtatás működésképtelensége, kicsit módosítanak. Ezt lehetett tapasztalni pl. az egész napos iskolánál, a kötelezően előírt, de a feltételek biztosítását nélkülöző mindennapos testnevelésnél, de a szakgimnáziumok kerettantervével, tantárgyi struktúraváltásánál is.

Ezek a sok esetben átgondolatlanok tűnő változtatások ingataggá tették az oktatást, a pedagógusok sem tudnak előre tervezve gondolkodni, hiszen azt tapasztalják, hogy bármikor változhat bármi, oktatásszervezés, tankönyvek, tananyagok, eddig biztosnak tűnő tartalmak értékelődnek másképp, mint eddig. Ugyanakkor nő az ellenőrzés a változások betartásáról, az eddigi teljesítmények nem számítanak, mindenki újra kell, hogy minősüljön.

A minősítéseken ugyanakkor az adott gyerekanyaggal végzett óra szakmaisága a háttérbe szorul, mereven ragaszkodnak az előírt szempontokhoz, kell a digitális tartalom ott is, ahol nem indokolja semmi, mert akkor pontlevonás jár, az adminisztratív igazolás a minősítési folyamatban a legfontosabb. Az adminisztráció pedig a gyerektől, a tanítástól veszi ez az időt, arra jut kevesebb, amire a legtöbbet kellene fordítani.

A kép lehangoló. A fiatal pedagógusok elmenekülnek, az idősebbek, akiknek erre nincs lehetőségük, mert ezer szál köti őket a településükhöz, várják a nyugdíjat. Mindennél jobban. Mindez nyomon követhető az intézményvezetői pályázatokban is. Sokan nem pályáznak újra, sok az egy éves megbízás, és sok a feladat elvégzé-

sére alkalmatlan vezető is. Sajnálatos tendencia lett az utóbbi időben, hogy az innovatív iskolaigazgatók, akik értelemszerűen a problémákat is jelzik, konfrontálódnak a rendszerrel, e miatt a pályázataikat nem fogadják el, az új jelöltek kiválasztásánál pedig egyre inkább a politikai és nem a szakmai szempontok játszanak szerepet.

Hol lehet a kiút, az elmozdulás? Hogyan lehetne a társadalom leszakadó rétegeinek gyerekeit, fiataljait jobb munícióval elindítani az életben?

Egy oktatási struktúra átalakítása nagyon kényes folyamat. Az a generáció, amelyet érint, mindenképpen megsínyli. Éppen ezért minimalizálni kellene a kockázatokat, mert az ő életükben ezt az időszakot senki sem adja vissza, a gyerekeken való kísérletezés méltatlan a pedagógiához.

Azt senki sem állítja, hogy az oktatási rendszerünk jó volt, több elemében megérett a változtatásra. De nem így, ahogy most történik. A megfontolt, több szakértővel véleményezett változások után mindenképpen szükséges lenne kis területen kipróbálni, a gyakorlatban is mérni a hatásokat. Utána módosítani, addig, amíg megnyugtatóan nem igazolódik a sikere.

A magyar pedagógia története számtalan olyan elemet őriz, amire érdemes építeni ma is, mert humánuma, gyermekközpontúsága olyan érték, ami egyetemes és örökérvényű. A rendszerváltás óta számtalan olyan innováció, alternatív módszer került kipróbálásra, amit rendszerszinten is be kellett volna emelni az oktatásba. Ez azonban sosem történt meg, a legtöbbjük szakirodalmi lábjegyzet lett csupán. Értékeit mi sem mutatja jobban, mint az ezeket használó, fejlesztő magániskolák iránt megnövekedett igény, a többszörös túljelentkezés.

Mert a magániskolákban használt módszerek korszerűbbek, az így megszerzett ismeretek jobban beépülnek, a gyerekek előtt sikeresebb életpálya körvonalazódik, mint az állami iskolákban. Itt még az is fontos, hogy boldog-e a gyermek, érzelmi nevelésben, a szülők partneri bevonásában messze meghaladják az állami iskolák szintjét. Ma ide menekíti a gyereket a társadalomnak az a része, aki az ezzel járó anyagi többletért megengedheti magának.

Persze a felzárkóztatásban, hátránykompenzálásban, integrációs módszerekben sem állunk rosszul, ezek, mint „jó gyakorlatok” kerültek kidolgozásra, minősítésre, és hevernek valahol a fiókok mélyén. Ma ezeknek a beépülésére sincs lehetőség. Az esélykiegyenlítő oktatástól egyre messzebb kerülő iskolarendszer tovább mélyíti a társadalmi különbségeket.

Más módszertan, más fókuszok, más eszközök kellenének. A figyelemkoncentrációs zavarral, részképesség-kieséssel küzdő gyerekek száma szociális helyzetűtől

függetlenül egyre nagyobb, számukra a nemzetközi szakirodalom is újfajta fejlesztéseket ír elő, ám ezekre nincs lehetőség. Sem a tudás megszerzésére, sem a napi pedagógiai gyakorlatban történő alkalmazásra. A felsőoktatásból kikerülő szakemberek csak az „átlag” gyerek fejlesztésére kapnak muníciót, az átlagtól bármilyen irányba eltérőhöz nem, különösen nem a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekéhez. A gyakorlóiskolákban nem találkoznak velük, kikerülve felkészületlenül és eszköztelenül állnak a munkahelyükön szemben a problémával.

Európai Unió támogatásból nemrég szerveződött egy hálózat, HHH gyerekek felsőoktatási gyakorlóhely-funkcióra készítettek fel iskolákat, ám ez (szokás szerint) csak a pályázat lebonyolításáig tartott, ma már az intézmény sincs meg, ami életre hívta.

Egyébként furcsán alakulnak az uniós forrásokból vitt fejlesztések is. Nagy részük nyom nélkül bonyolódik le, tartós változást nem hozva. Más részük az oktatási rendszer mellett, annak hibáit orvosolja, ilyenek vannak tehetséggondozásban és felzárkóztatásban egyaránt. Ez utóbbinál talán érdemes a tanoda-rendszerre is kitérni egy kicsit. A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek problémáival az oktatási rendszer nem tud mit kezdeni. A megoldást az állam nem a rendszer átalakításában, hanem egy mellette felépített, uniós támogatásból, a pályázati út buktatóival üzemeltetett egyébként szegregált tanoda-rendszerrel kívánja orvosolni. Civilekkel, szakaszosan, ahogy a pályázati rendszer engedi, éves szünetekkel, országosan nem minden területet lefedve, egy adminisztratív ellenőrzési rendszerben, átpolitikálódott támogatásokkal.

Mindent összegezve, a mai magyar oktatási rendszer nemhogy a szakirodalmak szerinti 50%-ot, de 5 %-ot sem farag le a szocializáció okozta hátrányokból. A furcsa az, hogy a törvények szintjén sok minden másképp van, ha betarthatók lennének, talán nem lenne ennyire borús a helyzet. A köznevelési törvényben pl. nem engedélyezett a szegregáció, mégis napi gyakorlattá vált.

A megoldáshoz persze más is kellene, mint a törvények betartása. Egy, a komplex probléma elemzésére épülő, szintén komplex beavatkozási rendszer, az ágazatok közötti valós együttműködésekkel, összehangolt hatásokkal. Mert előírás szerint ez is megvan, de formálisan, összehangolást nélkülöző protokollal működik.

Az iskolai hatásokat amortizáló problémaelemekkel pedig a rendszer a jelenlegi működésében nem tudja felvenni a harcot. A hatósági eszközökkel kezelt tűzoltás, a módszerek és időbeliség összehangolásának hiánya, a problémák elszigetelt, a kliensekhez nem illeszkedő, adminisztratív kezelése nem hoz változást, csak az akták számát növeli. A lakhatási szegénység, a családi szocializáció hatása, a szülői partnerség hiánya, a munkanélküliség, a szétesett közösségek, a negatív túlélési

stratégiák és azok átörökítése érintetlenek maradnak. Ma ebben a problémahalmazban a civilek dolgoznak sikeresen, de nagyon heterogén módon, és korántsem országos lefedettséggel.

Azt hiszem, a legfontosabb terület, a közösségfejlesztés a legtöbb helyen a civileknél is kimarad. Az állami rendszerben pedig nem fellelhető a fogalom sem. Néha uniós pályázatok keretében kampányszerűen szerveznek ilyeneket, de többnyire csak a kulturális szálát veszik fel ebből az egészből, és a pályázat befejeztével el is engedik ezt is. Pedig e nélkül nem lesz előrelépés, a közösség olyan erő, ami nélkül nem fog megoldódni az integráció nehéz problémája sosem.

A társadalomban meginduló negatív folyamatok, a radikalizálódó közhangulat, a morális válság most nem kedvez sem a mélyszegénység, sem az integráció ügyének. Mégis vinnünk kell tovább, lehetőségeinkhez képest mérsékelve a romlást, keresni a megoldásokat, és remélni, hogy a változásokhoz egyszer kedvezőbb helyzet teremthetik majd.

VASS VILMOS: A KREATIVITÁS KORA

*„Egészen furcsa, hogy az iskolának – még a középiskolának is – milyen csekély hatása volt a kreatív emberek életére.”
(Csíkszentmihályi Mihály)”*

BEVEZETÉS

Napjaink egyik legdivatosabb témája, a kreativitás. Népszerű folyóiratok és tudományos konferenciák sora foglalkozik az alkotóképesség különböző dimenzióival. Kis túlzással az intelligens mosópor és futócipő reklámjai után a kreatív kerti gépek és autók világa következik. A mindennapi életünkben is egyre nagyobb szerepet játszik a kreativitás. Gondoljunk csak azokra a jelenetekre, amelyek az alkotóképességünket igénylik. Otthon hagytuk a telefonunkat, hogyan keressük meg néhány ismerősünk elérhetőségét. Beletört a kulcsunk az ajtózárhoz, mit tehetünk ebben a szorult helyzetben. Véletlenül egy kollégánk mappáját hoztuk el a munkahelyünkről a nagy rohanásban. Ezek azok a helyzetek, amelyekben a frusztráció hatására nagyon gyors döntéseket kell hoznunk. Ennek alapja a kreatív problémamegoldásunk minősége, amely elsősorban az ötletgazdagságunkon, az eredetiségünkön és a gyors reagálásunkon múlik. Kissé furcsának tűnik, ám a kreativitás egyidős az emberiség történetével. Az alkotásra minden nagyobb történelmi korszakban szükség volt. Elsősorban a kreativitás eredménye, produktuma, ami számított, néha egy-egy nagyobb társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés elindítója, mozgatórugója volt. Gondoljunk csak, a teljesség igénye nélkül, a csiszolt kőeszközökre, az ásóbotra, az égetett téglára, az ókori görög vázákra, a limesre, a könyvnyomtatásra, a gőzgépre, a golyóstollra vagy akár az első számítógépre. Ugyanakkor néhány, történelmi léptékkal is jelentős korszakban (humanizmus és reneszánsz, földrajzi felfedezések, ipari forradalmak) az eredmények mellett a kreatív személyiségek is a középpontba kerültek. Két alapvető kérdés azonban nagyobb részt megválaszolatlan maradt:

- Milyen kreatív folyamőbb alkotás megszületéséhez?
- Milyen mértékben hatott adott kulturális környezet a kreativitásra?

Amennyiben rákeresünk a fogalomra az egyik legnépszerűbb keresőrendszer segítségével, több milliós találati aránnyal szembesülünk. Ugyanakkor a téma népszerűsége (miközben örömteli a megnövekedett érdeklődés) egyben nehezíti is a

tudományos igényű elemzést. Előadásom felépítése mögött valójában egy „kérdés-háromszög” (Mért? – Hogyan? – Mit?) helyezkedik el, amelynek logikája az alábbi:

- Miért növekedett meg a kreativitás iránti érdeklődés a XXI. században?
- Hogyan érdemes fejleszteni, milyen tudományelméleti megközelítései és pedagógiai vonatkozásai vannak?
- Milyen dilemmák, kérdések merülnek fel a téma összegzésekor?

Ezúton szeretném felhívni a Tisztelt Kollégák figyelmét arra, amennyiben 100 évvel ezelőtt (1916!) találkoztunk volna, ebben az esetben az előadás felépítése éppen az ellenkező logika mentén haladt volna. Egy részletes (megközelítően 50 kreativitás definíció) fogalmi elemzéssel kezdődne a prezentáció. (Mit?) Majd ezt követően egy didaktikai algoritmus bemutatása következne, amelyben a kreativitás fejlesztésének „királyi útját”, előírt algoritmusát vázolnám fel. (Hogyan?) Az előadás végén a „Miért?”-ek tisztázására sajnálatos módon nem jutna idő. Javasolom, hogy maradjunk inkább az első logika mellett!

Az utóbbi évtizedekben a kreativitás – a teljesség igénye nélkül – a pszichológia, a gazdaság, az építészet, a sport és nem utolsósorban a pedagógia területén is előtérbe került. Tekintettel arra, hogy az előadásomban, nagyobb mértékben a kreativitáskutatás pszichológiai és pedagógiai megközelítéseit mutatom be, így a többi terület esetében pusztán néhány figyelemre méltó trendet, folyamatot szeretnék jelezni. A kreatív ipar napjaink egyik legdinamikusabban fejlődő ágazata. A kreativitás és innováció összefüggéseinek, egymásra hatásának elemzése a közgazdaságtan egyik legnépszerűbb témája. Az építészet területén a kreatív épületbelső, a terek kreatív megoldásai játszanak jelentős szerepet. Egyre többen fedezik fel az eredeti építészeti megoldások, valamint a kreativitás és innováció összefüggéseit. A sportban különösen a kreatív csapatjátékot értékelik, amelyek természetesen az egyének kreativitásán, „fineszes megoldásain” múlnak.

A pszichológia esetében, gondoljunk csak Jay Paul Guilford nevezetes, az Amerikai Pszichológiai Társaság éves konferenciáján megtartott elnöki székfoglalójára, amelyben egyrészt hangsúlyozta, hogy az IQ-teszt önmagában nem elegendő az alkotó gondolkodás elemzésére.⁷³ Másrészt megkülönböztette a konvergens (összetartó, szűkítő) és a divergens (széttartó, elágazó) gondolkodást, ez utóbbit a kreativitás egyik alapjának tartotta. Összességében, Guilford felhívta a figyelmet a kreativitás jelentőségére, elindította a pszichológia-alapú kreativitáskutatást hódító

73 Oláh, A. (2010): Az empirikus kreativitáskutatás hazai hagyományai. Magyar Pszichológiai Szemle 2. szám

útjára. Maga is jó példával járt elő, hiszen kidolgozta a később híressé és egyben vitatottá vált 120 faktoros, 3 dimenziós (tartalom, művelet, termék) személyiségmodelljét, amelyben az alábbi komponensek kerültek a fókuszba:

- Originalitás;
- Átalakító képesség;
- Problémaérzékenység;
- Adaptív flexibilitás;
- Spontán flexibilitás;
- Fluencia;
- Kidolgozás képessége;
- Értékelő gondolkodás.⁷⁴

A KREATIVITÁSKUTATÁS MEGHATÁROZÓ MEGKÖZELÍTÉSEI

A kreativitáskutatás megközelítéseit, közel öt évtized eredményeit (Guilford beszédének valóban jelentős hatása volt) 1999-ben egy kézikönyvben összegezték (Handbook of Creativity) első fejezetében Robert J. Sternberg és Todd I. Lubart. Magyar nyelven Gáspár Mihály tanulmánya az alábbi irányzatokat mutatta be:

- Misztikus megközelítések;
- Pragmatikus megközelítések;
- Pszichodinamikus megközelítés;
- Pszichometrikus megközelítés;
- Kognitív megközelítés;
- Szociál- és személyiségelméleti megközelítés.⁷⁵

74 Csapó, B. (2003): A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése. Akadémiai Kiadó, Budapest
Oláh, A. (2010): Az empirikus kreativitáskutatás hazai hagyományai. Magyar Pszichológiai Szemle 2. szám

75 Sternberg, R. J., Lubart, T. I. (1999): The Concept of Creativity: Prospects and Paradigms. In: Robert J. Sternberg (szerk.): Handbook of Creativity. Cambridge University Press, Cambridge
Gáspár, M. (2003): A kreativitás kutatási irányai. [http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/pszichol/Gasparmihaly/harmadikeloadasra-2005-11-22/gm-bev-\(ea\)-a-kreativitas-kutatasi-iranyai--2005-06.pdf](http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/pszichol/Gasparmihaly/harmadikeloadasra-2005-11-22/gm-bev-(ea)-a-kreativitas-kutatasi-iranyai--2005-06.pdf) (letöltve: 2016.09.21.)

Témánk szempontjából és az előadás szűkös időkerete miatt a pszichometrikus, valamint a szociál- és személyiségelméleti megközelítésekkel foglalkozunk részletesebben. Valójában Guilford a kreativitáskutatás pszichometrikus megközelítését alapozta meg, a később kidolgozott kreativitásteszték (lásd: Guilford és Torrance munkássága) lehetővé tették a személyiségkomponensek (különös tekintettel az alábbi komponensekre: originalitás, flexibilitás, fluencia) és a divergens gondolkodás mérését.⁷⁶ Tágabb értelemben a pszichometriai irányzat tudományos igényű elemzését Csapó Benőnek köszönhetjük, aki az irányzatot a képességek mérhető tételének aspektusából vizsgálta. A képességek fejlődése és fejlesztése című nagyhatású munkájában a pszichometriai paradigma két jelentős eredményére hívta fel a figyelmet. Nevezetesen a képességek fejlettségének mérhetővé tételére és a képességek szerkezetének feltárására.⁷⁷ A pszichometriai irányzat alapfeltevései tekintetében az egyének közötti különbségek tételét emelte ki, amelynek számos pszichológiai és pedagógiai vonatkozása is megmutatkozik. Kétségtelen tény, hogy a képességek szerkezetének feltárása alapjaiban megváltoztatta az intelligencia elméleteket. Ebből a szempontból Guilford korábban bemutatott modellalkotására is jelentős hatást gyakorolt. Az alkotóképesség pszichometrikus megközelítése a kreativitás identifikációját is megalapozta. Ugyanakkor a fejlesztés motivációs és affektív (érzelmi-akarati) tényezői a háttérbe szorultak, a személyiség teljes komponensrendszerének pedagógiai megközelítéseinek az elemzése nagyobb részt elmaradt. Ám, ne gondoljuk azt, hogy a kreativitáskutatás pszichometriai megközelítése nem járt eredménnyel. Kétségtelen tény, hogy hullámhegyek és – völgyek váltogatták egymást. A hullámvasútszerű mozgásokat mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Guilford (1950) nevezetes beszédét követően a következő két évtized a személyiségkomponensek mérésének, az alkotóképesség mérhetővé tételének és nem utolsósorban a divergens gondolkodás „bűvöletében” telt el. A teljesség igénye nélkül, ennek a korszaknak (hullámhegy) két jelentős eredményét emelem ki. Mednick 1962-ben a divergens gondolkodás jellemzőit, összetevőit vizsgálva, megalkotta a kreativitás távoli asszociációs elméletét. Ennek alapja a lapos asszociációs hierarchia, az új ötletek keletkezésének tudományos igényű vizsgálata. Pléh Csaba szellemes példáját felidézve, egy átlagos embernek az asztalról legtöbbször a szék és bútor jut eszébe. A kreatív embereknek az asztalról számos, kissé távoli területek összekapcsolásával, némiképpen eredeti asszociációk is eszükbe jutnak: bridzs, fűrészpör, posztó.⁷⁸ Az első kreativitástesztéket maga Guilford fejlesztette ki,

76 Mező, F., Mező, K. (2003): Kreatív és iskolába jár. Tehetségvadász Stúdió-Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület, Debrecen.

77 Csapó, B. (2003): A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése. Akadémiai Kiadó, Budapest

78 Pléh, Cs. (2010): Kreativitás, tehetség és gyakorlás: Hangsúlyváltások a kutatásban. Magyar Pszichológiai Szemle 2. szám

majd Torrance munkássága révén terjedt el. Nem meglepő módon, az első tesztek a divergens gondolkodás mérésére fókuszáltak, olyan nyíltvégű kérdéseket tartalmaztak, amelyekre minél eredetibb válaszokat kellett adni. Talán kevésbé közismert, hogy Torrance 1958-ban elemi iskolások kreativitását tesztelte, majd 22 évvel később (!) megismételte velük a mérést. Ennek eredményeként a „felnőtt kreatív viselkedés kritériumait” is meghatározta, amelyben a kreatív teljesítmények mennyisége (találmányok, újítások) és minőségének megbízhatósága, valamint a hétköznapi kreativitás (kertépítés) játszik jelentős szerepet. A Torrance-teszt eredményeinek egyik „legerősebb üzenete”, hogy a gyerekkorban mért kreativitásnak erős prediktív validitása van. Érdekes, hogy a Torrance-tesztek elterjedésével párhuzamosan, az 1960-as évektől kezdve Magyarországon is elindultak a pszichometrikus vizsgálatok egyrészt adaptáció, másrészt saját fejlesztés alapján.⁷⁹

A pszichológia-alapú kreativitás szociál- és személyiségelméleti megközelítésének tudományos alapjait Csíkszentmihályi Mihály teremtette meg. Rendszermodellje három részből áll: tartomány, szakértői kör, egyén. A tartomány olyan „szimbolikus szabályok és folyamatok rendszere”, amelyek legfőbb jellemzője a kultúrába ágyazottság. Csíkszentmihályi szerint társadalmilag meghatározott tudományterületi „szimbolikus tudáshalmaz”. Ilyen a történettudomány, ezen belül az ókortörténet vagy a magyar reformkor. A szakértői kör a kreatív újítások értékét megbízható módon értékeli. „Az elismerésre, megőrzésre és emlékezésre érdemes” alkotások kiválasztásában meghatározóak. A harmadik komponens, az egyén, aki egyedi módon, másként lát dolgokat. Újrarendez, ám ezt újszerű módon teszi. Valójában a szakértői kör értékelése alapján, egy-egy tartományt alakít át. A három komponens belső összefüggésrendszerének a feltárása számos eredménnyel kecsegtet.⁸⁰ Nota benne, a szociál- és személyiségelméleti megközelítés mindenekelőtt a személyiségvonásokat és a kreativitás motiváció jellegzetességeit elemezte. A személyiségvonások közül különös figyelmet érdemel az eredetiség, a kockázatvállalás, a kíváncsiság, a nyitottság és a humorérzék. Nem elhanyagolható tényező, hogy a kreativitás szempontjából az intrinsic (belső) motiváció, valamint ezzel párhuzamosan a környezet, a társadalmi dimenzió is meghatározó.⁸¹ Valójában a szociál- és személyiségelméleti megközelítés egyik legjelentősebb kutatási eredménye, hogy felhívta a figyelmet a kreativitás fejlesztő folyamatának az elemzésére vonatkozóan. Csíkszentmihályi például az alábbi szakaszokat határozta meg:

79 Barkóczy, I. (2011): Alkotó gondolkodás, alkotó ember. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

80 Csíkszentmihályi, M. (2008): Kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találékonyág pszichológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest

81 Gáspár, M. (2003): A kreativitás kutatási irányai. [http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/pszichol/Gasparmihaly/harmadikeloadasra-2005-11-22/gm-bev-\(ea\)-a-kreativitas-kutatasi-iranyai--2005-06.pdf](http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/pszichol/Gasparmihaly/harmadikeloadasra-2005-11-22/gm-bev-(ea)-a-kreativitas-kutatasi-iranyai--2005-06.pdf) letöltve: 2016.09.21.

- Előkészítés (problémaérzékenység, felfedezés, kíváncsiság);
- Inkubáció (intuíció, váratlan kombinációk);
- Felismerés („Aha”-élmény, „Heuréka!”);
- Értékelés (döntéshozatal);
- Kidolgozás.⁸²

Bár a fenti folyamat linearitása és szimplifikációja már elsőre is szemünkbe tűnik, témánk szempontjából a kreativitás fejlesztésének komplexitása a legfőbb üzenete Csíkszentmihályi szakaszainak.

A kreativitáskutatás fenti, legjellegzetesebb és legtöbb eredményt produkáló megközelítései az első évtizedek hullámhegyét igazolják. Ugyanakkor, a hullámvölgyet jól jelzi a Newsweek folyóirat 2010. július 10-i száma, amelynek címlapján a Kreativitás krízis címet (Creativity Crisis) olvashatjuk. Ebben a számban Kyung Hee Kim egészen megdöbbentő állításait olvashatjuk. 300 ezer (!) Torrance-teszt eredményeit vizsgálta meg. 1990-ig a kreativitás eredményei, párhuzamosan az intelligenciahányadosával, egy erőteljes növekedést mutattak. Ám ezt követően a hanyatlás, a szignifikáns csökkenés, különösen a kreativitás adatainak tükrében, egészen drámai. Különösen igaz ez, állítja Kim, az óvodáskortól a 6. évfolyamig tartó képzési szakaszra vonatkozóan, ahol a fent jelzett szignifikáns csökkenés különösen megrázó adat. A koragyermekkorai kreativitás jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint Jonathan Plucker kutatásának eredménye, amely szerint a gyermekkori kreativitás index (CQ) háromszor nagyobb jelentőséggel bír egy későbbi életpálya sikerességében.⁸³

A KREATIVITÁS PEDAGÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

A fenti összefüggések tükrében, nem meglepő, hogy a kreativitást a XXI. század újra felfedezte. Jól jelzi ezt egyrészt az Educational Leadership 2009. szeptemberi száma, amelyben a 21. századi tanítás kérdéskörét dolgozzák fel. Egy interjú keretében (Sir Ken Robinson) a kreatív tanárság is szóba kerül. Ebben elsősorban azok a személyiségjegyek játszanak szerepet, amelyeket korábban Guilford modelljében láthattunk. Másrészt az Educational Leadership 2013. februári kreativitással

82 Csíkszentmihályi, M. (2008): Kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találékonyág pszichológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest

83 Bronson, P., Merryman, A. (2010): The Creativity Crisis. Newsweek 7/10. <http://www.newsweek.com/creativity-crisis-74665> letöltve 2016.07.25.

foglalkozó tematikus száma, a fejlesztési folyamat lényegesen komplexebb leírását tartalmazza. Szélesebb értelmezésben, jól bizonyítja ezt Beghetto és Kaufman munkássága, akik 2009-ben megalkották a kreativitás folyamatának úgynevezett 4 C modelljét.

Valójában a kreativitáskutatás pedagógiai megközelítésének egyik lényeges pontjáról van szó. Beghetto és Kaufman a fejlesztési folyamat alábbi négy szakaszát különítették el: mini-c, kis-c, Pro-C, Nagy-C. A mini-c valójában az egyéni értelmezések és magyarázatok, valamint más megoldások, alternatív gondolkodási utak megtalálásával van szoros összefüggésben. Kézenfekvő bizonyíték erre a fejlesztési szakasz, hogyan lehet matematikai feladatokat másképpen megoldani. Hasonlóan az előző példához, versemeket is lehet többféleképpen elemezni. Egy-egy történetnek is több címet lehet adni, nem utolsósorban a befejezés is lehet sokféle. A kis-c valójában a projekt módszerre épül, amelynek során egyrészt a diákok készítenek valamit a projekt végén, másrészt a projekt társadalmi irányultságából és problémaközpontúságából adódóan a terepgyakorlatokra is marad idő. A kreativitás fejlesztésének harmadik szakasza (Pro-C) Csíkszentmihályi modelljét juttatja eszünkbe, nevezetesen a tartomány meghatározó szerepét. A Pro-C ugyanis a szakértői szakasz, amelyben a terüleetspecifikus kreativitás játszik jelentős szerepet. Végül, de nem utolsósorban, a Nagy-C a társadalom és kultúra által értékelt jelentős alkotásokra, meglátásokra fókuszál.⁸⁴ Az utóbbi években a kreativitáskutatás erőteljesen a pedagógia felé fordul, kiemelve a Pro-C és a Nagy-C szakaszok jelentőségét.

Beghetto és Kaufman 4 C modelljével párhuzamosan egy újabb 4 C is elindult hódító útjára. Nevezetesen Heidi Hayes Jacobs szerkesztett könyvében napvilágot látott 21. századi alapképességekről van szó, amelyben a kritikus gondolkodás és problémamegoldás; a kommunikáció, az együttműködés, a kreativitás és innováció is jelentős szerepet játszik.⁸⁵ A 21. századi alapképességek megadják a fejlesztők számára azokat a tartományokat, amelyek a szakértői kör és az egyén interakciójában, a Pro-C és a Nagy-C előtérbe kerülésével, a kreativitáskutatás újabb hullámhegyét eredményezhetik. Ebben, mint azt korábban láthattuk, a belső motiváció meghatározó tényező. Ez további longitudinális vizsgálatokat igényel, különös tekintettel egyrészt az életpálya egyes kreatív elemeinek, az alkotóképesség hatásának vizsgálatára vonatkozóan. Másrészt a kreativitáskutatás pedagógiai megközelítésében

84 Beghetto, R. A., Kaufman, J. C. (2013): Fundamentals of Creativity. In. Creativity Now! Educational Leadership. Volume 70. Number 5. 10-16.

85 Jacobs, H. H. (szerk.) (2010): Curriculum 21. Essential Education for a Changing World. ASCD, Alexandria, Virginia

az átalakító képesség, az adaptív és spontán flexibilitás személyiségkomponensei meghatározóak, a kutatások fókuszába a teljes személyiségfejlesztés (kognitív, szociális, érzelmi-akarati, fizikai, etikai tényezők koherens egysége) és a kreatív tudástranszfer kerül.

SALAMON ESZTER: ÁLLNAK-E MÉG A SILÓK? – AVAGY PROBLÉMA VAGY LEHETŐSÉG AZ IFJÚSÁGÜGY EURÓPÁBAN

Alább az európai ifjúságügy szigorúan vett keretéből kilépve olyan körülményeket, a politikai környezet olyan, távolabbi elemeit, szomszédos politikákat villantunk fel, amelyek egyfelől hatnak vagy hathatnának az ifjúságügy kezelésére és eredményeire, másrészt a szigorúan vett ifjúságpolitikával szemben részben lehetőségeket jelentenek vagy jelenthetnek, részben veszélyeket jelentenek, különösen, ha nem ismerjük őket, nem készülünk fel az ifjúsági érdekek porondon tartására az adott területen. Így számba vesszük az EU ifjúságpolitikájának hivatalos jogi keretrendszerét, azokat a szélesebb EU-politikai tényezőket, amelyek ennek keretet adnak, továbbá az ifjúságpolitika egyes fókuszterületein néhány fontos tényezőre, társ politikákra, környezeti hatásra hívjuk fel a figyelmet, rábízva az olvasóra, hogy lehetőségként fogja-e fel őket vagy problémának tekinti saját munkája során. Az egyes kiemelt szakpolitikai területeket azonos hangsúllyal kezeljük, az egyéb területekhez képest nagyobb hangsúlyt kap az oktatás, az egyes területeken belül pedig részletesebben tárgyaljuk a talán kevésbé ismert részterületeket. Nem volt cél a magyarországi helyzet részletes elemzése vagy a hazai politika kritikai analízise.⁸⁶

AZ EU IFJÚSÁGI STRATÉGIÁJA 2010-2018

Az ifjúsági stratégia külső keretét minden esetben az EU általános politikai programja és stratégiája jelenti. A 2020-ig érvényes ún. EU2020 Növekedési Stratégia⁸⁷ fő célkitűzései közül több is közvetlenül érintkezik az ifjúságüggyel.

- A 20 és 64 év közötti korosztály 75%-os foglalkoztatási arányának elérése nem lehetséges a fiatalok munkanélkülisége igen jelentős problematikájának kiemelt kezelése nélkül.

⁸⁶ Az ez iránt érdeklődőknek: Salamon, E. (2015): Beágyazottság, in Nagy, Á. (szerk.): Miből lehetne a cserebogár? – Jelentés az ifjúságügyről 2014-2015, ISZT Alapítvány, Budapest, illetve Nagy, Á. (2015): Bevezető fejezet in Nagy, Á. (szerk.): Miből lehetne a cserebogár? – Jelentés az ifjúságügyről 2014-2015, ISZT Alapítvány, Budapest, esetleg Nagy, Á. (2015): A civil társadalom domesztikálása, in Magyar, B (szerk.) Magyar Polip 2, Noran Libro, Budapest

⁸⁷ http://ec.europa.eu/europe2020/index_hu.htm

- Az EU történetében először számszerűsített célokat tűztek ki az oktatás területén, a korai iskolaelhagyók arányának 10% alá csökkentését, illetve azt, hogy 2020-ra a 30-34 év közötti korosztály 40%-a rendelkezzen középfokúnál magasabb iskolai végzettséggel.⁸⁸
- Az EU valamennyi országában a gyerekek és fiatalok körében magasabb a szegények és kirekesztettek aránya, mint az egyéb korosztályok körében, így az ő számuk legalább 20 milliós csökkentése csak a családok, és ezen belül a gyerekek (18 év alattiak) helyzetének kiemelt kezelése mellett lehetséges.
- A fenntarthatósági célok pedig természetesen a fiatal korosztályok jövőjére gyakorolnak vagy gyakorolnának jelentős közvetlen hatást.
- Már az EU2020 stratégia megalkotásakor kiemelték, hogy ezek a célok nem függetlenek egymástól. Az oktatás közvetlen összefüggése a foglalkoztathatósággal, vagy a foglalkoztatottság és a szegénység csökkenése közötti kapcsolatot politikai deklaráció nélkül is evidens.

A Növekedési Stratégia egyes elemeinek összefüggése jegyében hirdette meg Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke hivatalba lépésekor⁸⁹ a 'silók lebontásának' programját. A Bizottság új, hierarchikus, ám papíron együttműködésre épülő szervezeti felépítésével kívánta ezt megalapozni, célul tűzve ki a nemzeti érdekek mentén történő elszigetelődés felszámolását is. Ezt a gyermek- és ifjúsági ügyekkel foglalkozó szakemberek nagy örömmel fogadták, hiszen számos, egymással korábban szinte semmilyen kommunikációs vagy szakmai kapcsolatban nem álló szervezeti egység foglalkozott a korosztályt érintő ügyekkel, többek között a Jogi, az Egészségügyi, az Oktatási és Kulturális, vagy a Szociális és Munkaügyi Főigazgatóságon. További aggodalomra adott okot, hogy az új szervezeti felépítésben az oktatás területét is kettéosztották, míg az általános oktatás és az egyetemek a Navracsics Tibor vezette Oktatási Főigazgatóság feladata maradt, a szakképzés és a felnőttoktatás a munkaügyi és szociális területhez került.

⁸⁸ Fontos megemlíteni, hogy stratégiai céloknak az Európai Bizottság hivatalos honlapján található magyar fordítása hibás. Az eredetinek számító angol verzióban szereplő iskolaelhagyás (azaz a tanulmányok 18 éves kor előtt és/vagy piacképes végzettség nélkül való befejezése) nem azonos a lemorzsolódással, míg az angol tertiary education általánosan a középfokú végzettség megszerzése után megkezdhető tanulmányokat jelenti, magában foglalva pl. az érettségi utáni OKJ-s képzés típusú képzéseket is, ami nem jelent felsőfokú végzettséget. Ez utóbbit az egyetemi lobby nyomására Uniók kontextusban is szűkített értelemben használják egyes esetekben. Érdekes lehet talán megemlíteni, hogy a korai iskolaelhagyók aránya az EU 28 tagországa közül egyedül Magyarországon növekedett az elmúlt években.

⁸⁹ http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-14-585_en.htm

A kisgyermekkor egyszerre feladata a két főigazgatóságnak pontos feladatmegosztás nélkül, míg az élethosszig tartó tanulás, amely elvileg valamennyi említett területet is magában kell(ene) foglalja, szintén a munkaügy kezelésébe került. Az elmúlt közel két év tapasztalatai egyelőre nem mutatják, hogy megkezdődött a Juncker által felvázolt együttműködés és csapatmunka. Tematikus munkacsoportok felállításával ugyan elvileg létezik az országok közötti együttműködés, a gyakorlatban azonban az ezekben dolgozó alacsony rangú köztisztviselők nem rendelkeznek olyan pozícióval, hogy érdemben hatást tudjanak gyakorolni hazájuk politikájára. A Bizottságon belüli együttműködés – személyes tapasztalatom szerint - a köztisztviselők szintjén nem csak a főigazgatóságok között, de sokszor egyes főigazgatóságokon belül sem létezik. A civil szféra szereplői közül sokan lényegesen átfogóbb ismeretekkel rendelkeznek az EU-ban zajló szakpolitikai folyamatokról, mint az egyes részterületekkel foglalkozó bizottsági szakemberek. Elismerendő ugyanakkor, hogy a tisztviselők nyitottan állnak rendelkezésre olyan esetekben, amikor a civil szféra szereplői mintegy házasságközvetítői szerepet játszanak egyes bizottsági területek között, aminek természetesen alapja, hogy a civil szféra reprezentatív szervezeteinek szakértelmét senki nem kérdőjelezi meg.

Az EU ifjúsági stratégiája tehát az EU2020-as Növekedési Stratégia és a Juncker Bizottság programja, mint keretrendszerek közötti térben értelmezhető, figyelembe véve azt is, hogy a stratégiai célok megvalósítására nem áll rendelkezésre erős adminisztratív eszköz. Mivel az ifjúságpolitika maga, ahogy az ifjúsági stratégia által érintett többi szakpolitika nagy része is nemzeti hatáskör, az EU rendelkezésére álló eszközök köre korlátozott, kiemelten fontossá téve egyben a szakma civil szervezeteinek lobbYTEVÉKENYSÉGÉT tagállami szinten.

Az ifjúsági stratégia egy olyan együttműködési keretrendszert vázol fel, amelynek célja egyrészt esélyegyenlőség teremtése az oktatásban és a munkaerőpiacon, másrészt a fiatal korosztályok közéleti aktivitásának ösztönzése. A célok megvalósítása érdekében meghatározott nyolc kiemelt területen kitűzött célokat anyagi ösztönzők állnak rendelkezésre, továbbá a stratégia a széleskörű információcsere eszközét emeli ki. Az anyagi ösztönzők, elsősorban az Erasmus+ program, de részben a strukturális alapok és az Európai Szociális Alap keretei között is, a nem formális tanulásban való részvétel, a társadalmi részvétel, az önkéntes tevékenység segítése, az ifjúsági munka, a mobilitás és az informálódás támogatása területén állnak rendelkezésre. Ezen források nagy része decentralizált, ami egy ideális világban lehetővé tenné az egyes tagországok között a megvalósítás során a hangsúlyok elmozdítását az adott állam ifjúsági korosztálya érdekében, ám a tagországok nagy része saját kormányzati prioritásai mentén határozza meg a tagországi prioritásokat. Az európai civil szervezetek egészen érdekes katalógussal rendelkeznek

arról, milyen típusú programokkal melyik országban érdemes pályázni, igaz, mivel a projektek egy része nemzetközi együttműködésre épül, az adott ország politikai prioritásaiból más országok fiataljai is profitálhatnak.

A széleskörű információcsere eszközei sem állnak még rendelkezésre. Miközben az amúgy is szűkös keretek miatt is szükség lenne a kettős finanszírozás (hasonló vagy szinte azonos innovációk, kutatások stb.) elkerülése, a hasonló tevékenységet végzők együttműködésével megteremthető költséghatékonyság elősegítése, több tényező is ezek ellen dolgozik. Egyrészt a civil szféra egy részének nyomása ellenére sem áll rendelkezésre olyan kereshető, és a támogatások odaítélése során kötelező referenciaként használható adatbázis, ami akár csak az elmúlt 10 évből és mostantól folyamatosan lehetővé tenné a jó gyakorlatok, sikeres projektek információinak megosztását és áttekintését. Másrészt a pályázatok elbírálása során, de sokszor a pályázati kiírások szövegében is az innováció kap egyértelmű prioritást, míg az innováció eredményeként létrejött eredmények felhasználása, alkalmazása más célcsoportban nehézkesen jut támogatáshoz, holott a költséghatékonyság elve ezeknek legalább egyenlő szintű előnyt adna. Az a tény viszont, hogy az Erasmus+ program 2014-es indulása óta hivatalosan, szerződés szintjén is minden, a projektek keretében elkészülő szellemi termék ingyenesen, jogdíj nélkül felhasználható ún. public domain besorolású, segíti az innovációs eredmények felhasználását az egyes projekteken kívül is.

AZ IFJÚSÁGÜGYET ÉRINTŐ EU-S POLITIKAI KEZDEMÉNYEZÉSEK 2014 ÓTA

Az ifjúsági korosztályok szempontjából fontos, és az ifjúságpolitikai prioritásokhoz közvetlenül kötődő Paris Declaration⁹⁰ című dokumentumot a 2015-ös párizsi eredményekre válaszul publikálták az EU oktatási miniszterei. A dokumentum kiemelten fontosnak nevezi az aktív állampolgárrá nevelést segítő programokat a befogadás és nyitottság növelése érdekében. Megjelenése után az Erasmus+ pályázati prioritásai között is megjelent a felelős aktív állampolgári részvétel ösztönzését segítő programok támogatása,⁹¹ még ha a szakma, a civil szféra kevesli is a rendelkezésre álló pénzügyi keretet, ami 2016-ban teljes európai oktatási és ifjúsági szféra számára mindössze 13 millió Euro.

90 http://ec.europa.eu/education/news/2015/documents/citizenship-education-declaration_en.pdf

91 <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/sites/erasmusplus/files/2016-eacea-05-procedures.pdf>

A másik fontos, jelenleg társadalmi vita keretében formálódó politikai kezdeményezés a szociális jogok európai pillérének létrehozását célozza. A dokumentumokban számos olyan szakmai területre vonatkozóan is szerepelnek megállapítások, amelyek a fiatal korosztályokat közvetve vagy közvetlenül érintik. A dokumentum Jean-Claude Juncker szociális programjának legfontosabb kiindulási pontja kíván lenni. Juncker elnöki programjában szerepel az az óhaj, hogy a ciklus végére az EU egésze 'AAA szociális minősítést' kapjon az AAA pénzügyi minősítés mellé. Egészen 2016 tavaszáig ez a terület jelentősen háttérbe szorult a pénzügyi, gazdasági prioritásokkal szemben, 2016 márciusában azonban, egy Európai Parlamenti vita után, nem mellékesen a menekültválság által felszínre hozott társadalmi feszültségek miatt, jelentősen előbbre került a fontossági sorrendben. A szociális pillérrel szülő, 2016 végéig tartó online konzultációban minden állampolgár és civil szervezet részt vehet.⁹² A dokumentum átfogó volta lehetővé tette volna a komplex megközelítést, annak bemutatását, hogy a Bizottság egyes szervezeti egységei közötti párbeszéd létezik, nem állnak már a silók. Az egyes elemeket áttekintve sajnos éppen az látszik, hogy a holisztikus megközelítés egyelőre nem működik. Például az oktatásról szóló bekezdés egyértelműen az iskolakötelezettség kezdetétől induló időszakról, azon belül kizárólag a formális, iskolarendszerű oktatáshoz közvetlenül kötődő elemekről szól, míg gyerekgondozás címmel olyan megfogalmazás szerepel, amely a kisgyermekkor oktatásáról, tanulásról is szól, míg úgy tesz, mintha a családoknak a gyerekek iskolába lépését követően nem lenne szüksége gyermekfelügyeletre.

A NÖVEKEDÉSI CÉL

Az EU2020-as stratégia egyúttal növekedési stratégia is, bár a keretek között említés történik a fenntarthatóságról, továbbá környezeti fenntarthatósági célok is meghatározásra kerültek, nem vizsgálja azt, a több közgazdász által is az elmúlt években, sőt évtizedekben felvetett kérdést, hogy vannak-e, és ha igen, hol, a növekedésnek határai.

A Krémer Balázs által részletesen is tárgyalt leszakadási problémára rávilágító Joseph Stiglitz Nobel-díjas amerikai közgazdász műveiben részben megkérdőjelezi a növekedési célok létjogosultságát. Míg egyértelműen kimutatja a tudásalapú társadalom, a tanulásba való befektetés pozitív hatásait⁹³ a társadalmi jólétre, a gaz-

92 <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=333&langId=hu&consultId=22&visib=0&furtherConsult=yes>

93 <http://cgt.columbia.edu/research/books/archive/creating-a-learning-society-a-new-approach>

daság bővülésének hatása egy adott ponton túl kutatásai szerint éppen ellentétes.

Tim Jackson 2009-ben megjelent híres műve, a *Prosperity without Growth for a Finite Planet*⁹⁴ elsődlegesen annak problematikáját boncolgatja, hogy a fejlett világ milyen mértékben tudhat még fejlődni annak tudatában, hogy az emberiség jövőjének kulcsa egyelőre az az egyetlen Föld, amelyen élünk. A szerző véleménye szerint a növekedési célok megkérdőjelezése a közvélekedés szerint csak örültek, fanatikusok vagy szélsőségesek szájából hangzik el, mégis muszáj megkérdőjelezni. A kötet a pénzügyi válság után jelent meg, 2009-ben, amikor a világ nagy része még komolyan megoldásokat keresett a válság utáni világ felépítésére. Kritikusai szerint éppen az időzítés miatt vették őt komolyan, ha ugyanis az özszeomlás előtt publikálta volna, valószínűleg a fanatikus zöld örültek közé sorolták volna. Ehelyett a zajos szakmai siker mellett a politika is felfigyelt rá, így Angliában és Franciaországban egyaránt terítékre került a gazdaság bővülése nélküli közgazdasági modell.

A téma messze túlmutat a jelen tanulmány keretein, ám talán továbbgondolásra érdemes, vajon a mai ifjúsági korosztályok jövőjét hosszú távon jól szolgálja-e a jelen növekedési stratégiája.

OKTATÁS ÉS KÉPZÉS

Az EU az oktatás és képzés minden területén rendelkezik átfogó politikával, amelynek felülvizsgálata, kiegészítése a tagállamok szakminisztériumainak képviselőiből álló és civil részvétellel működő munkacsoportok keretei között rendszeresen zajlik. A szakpolitikák azonban az egyetemi oktatás kivételével minden területen csak ajánlások szintjén fogalmazódnak meg, mivel az oktatás szinte minden területe a tagállamok kizárólagos nemzeti hatáskörébe tartozik. Miközben az államok tradicionálisan védik ezt a status quo-t, több okból is felmerül a harmonizáció szükségessége a szakma részéről. A szülők szempontjából például jelentős visszatartó tényező lehet az iskolarendszerek közötti átjárhatatlanság, mivel egy költözés egyik országból a másikba általában a gyerekek számára osztályismétlést jelent. Jelenleg egy olyan bírósági beadvány előkészítésén dolgozunk, amely azt kívánja bizonyítani, az oktatási rendszerek közötti átjárhatatlanság önmagában korlátozza a szülők, mint munkavállalók mobilitáshoz való Unió alapjogot. A széttagolt rendszer fenntarthatóságát kérdőjelezi meg a határok mentén zajló tömeges ingázási trendek a szülők

to-growth-development-and-social-progress-2/

94 <https://www.amazon.com/Prosperity-without-Growth-Economics-Finite/dp/1849713235>

által rossznak tapasztalt iskolarendszerekből, nem csak Magyarországról Ausztriába és ma már Szlovákiába is, hanem például Franciaországból Németországba. Ennek a jelenségnek az akcelerációja a magyar családok tömeges kivándorlása is, az EPA⁹⁵ tagszervezeteinek statisztikái szerint a 2010-es 10-15 ezerhez képest ma a külföldön tanuló 18 év alatti magyar gyerekek száma 500 és 600 ezer között van.

Tekintsük át korosztályok és iskolatípusok szerint az EU-s szakpolitikai törekvéseit és azok ifjúságügyi vonatkozásait:

Az iskolakötelesnél fiatalabbak számára az ún. barcelonai célok⁹⁶ keretében határoztak meg 2008-ban kétéves célszámokat, amelyeket azonban a mai napig a legtöbb tagállamban nem sikerült teljesíteni. A dokumentum a 3 év alatti korosztály egyharmadának, míg a 3 év feletti, de nem iskolaköteles korosztály 90%-ának kívánt intézményi férőhelyeket teremteni. A számok meghatározásakor kizárólag a foglalkoztatás bővítésének célja lebegett a döntéshozók előtt, ezt a dokumentum is tükrözi, míg az érintett, nagyrészt még az ifjúsági korosztályhoz tartozó szülők igényei ettől jelentősen eltérnek. Egyfelől jelentős, és nem kielégített igény van a szülők felkészítésére, másfelől a munkalehetőségek jelenlegi, de főleg a következő 15-20 évben várható szűkülése miatt az érintettek elsősorban a szabad döntésben és a gyermekgondozási (és egyéb gondozási) feladatok ellátása értékének elismerésében érdekeltek. Ennek egyik megoldása lehet a nemrégiben napirendre került minimális jövedelem.

A közoktatás vonatkozásában a legmeghatározóbb dokumentum az élethosszig tanuláshoz szükséges nyolc kulcskompetenciát meghatározó 2006-os ajánláscsomag⁹⁷, amelynek felülvizsgálata jelenleg is zajlik. Ebben a hagyományos tantárgyi szemlélettel kétszeresen is szakítva határozták meg a 21. századi oktatáshoz szükséges oktatás paramétereit. Egyfelől a nyolc kulcskompetencia egy része nem csak nem köthető tantárgyhoz, de csak tantárgyak feletti szemlélettel fejleszthető, másfelől a hangsúlyokat is eltolja a hagyományostól, egyenjogúsítva a természettudományt, a művészetet, a vállalkozókészséget, háttérbe szorítva bizonyos mértékig a több országban, így Magyarországon is szent tehénként tisztelt, lexikális tudásra épülő tárgyak egy részét, például a történelmet vagy az irodalomtörténetet. Ez a szemlélet egyébként jó alapot biztosíthatna egy valódi európai iskolarendszer kiépítéséhez.

95 European Parents' Association

96 http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-08-592_en.htm

97 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:c11090>

Az Európai Bizottság 2016 márciusában új ajánlásomagot, és ehhez kapcsolódó eszköztárat hozott nyilvánosságra a korai iskola-elhagyási cél elérése érdekében Transforming Schools⁹⁸ címmel. Ez homlokegyenest ellentétes az elmúlt években lezajlott hazai folyamatokkal. A cél elérését teljes körű iskolai autonómiában, a szülők és diákok bevonásában látja, amely kiterjed az iskolai élet minden mozzanatára, a munkaszervezésétől a tanterv és a módszertan megválasztásáig; az oktatás tartalmának teljes egyénre szabásában; abban, hogy az iskola valódi gazdája az iskolahasználók, a diákok, szülők és tanárok együttesen legyenek (természetesen a minőségi oktatáshoz szükséges anyagi feltételeknek az állam általi biztosítása mellett, amely megfelel az EU Alapjogi Chartája⁹⁹ oktatási rendelkezéseinek).

A szakképzés területén, bár nincs magára a képzésre vonatkozó EU-s kompetencia, folyamatos párbeszéd zajlik a tagállamok között a végzettségek, és így részben az oktatás tartalmának részleteiről. Erre a tapasztalatcserén túl azért van szükség, mert a végzettségek kölcsönös elismerése fontos a munkavállalás és a mobilitás, mint Unió alapjog szempontjából. A tartalmi együttműködés keretrendszere a European Qualifications Framework (EQF),¹⁰⁰ amelynek szintén zajlik a felülvizsgálata. A felülvizsgálat egyik legfontosabb kérdése az általános és a szakma-specifikus készségek aránya, amely a fiatal korosztályok szempontjából a szakképzés (iskolarendszerű és iskolarendszeren kívüli egyaránt) vonzóságát és munkaerő-piaci értékét is meghatározza. Tekintettel arra, hogy a szakma-specifikus tudás az elmúlt évtizedekben egyre gyorsabban avul el, míg a kulcskompetenciák fejlesztése a szükség szerinti új szakma tanulását is segíti, illetve általában az élethosszig tartó tanuláshoz való viszonyt illetve az arra való képességet is javítja, ez a kérdés a korosztály szempontjából igen jelentős.

A szakképzésen belül egyre nagyobb hangsúlyt kap az európai szinten a szakmai tudás munka közbeni megszerzése, a sikeres német, osztrák, holland, svájci duális szakképzés promóciója. Ennek keretében a szakma-specifikus tanulás gyakornokként, gyakorlatilag részmunkaidőben zajlik, míg a kulcskompetenciák fejlesztése iskolai keretek között, ezzel párhuzamosan történik. Ebből a célból jött létre a EAfA (European Alliance for Apprenticeships),¹⁰¹ amelynek az elkötelezett tagállamok kormányzatai mellett nagy- és kisvállalatok, ifjúsági és oktatási szervezetek, és természetesen a szülők is tagjai. A kormányközi együttműködéssel zajló szakkép-

98 http://ecwebsites-cwris1.c9users.io/education/policy/strategic-framework/expert-groups/documents/early-leaving-policy_en.pdf

99 http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/charter/index_en.htm

100 <http://www.cedefop.europa.eu/en/events-and-projects/projects/european-qualifications-framework>

101 <http://ec.europa.eu/apprenticeships-alliance>

zésfejlesztésre, a vállalatok és az érintett civilek bevonásával jelentős Erasmus+ források állnak rendelkezésre, amelyekben 2010 óta Magyarország nem vesz részt.

Az egyetemi képzés területe kiemelt szerepű az EU oktatáspolitikájában, részben a bolognai folyamat eredményeként létrejött (szinte) egységes képzési rendszer és az egyetemi hallgatók számára az EU-n belül rendelkezésre álló mobilitási lehetőségek miatt. Az ifjúságügy szempontjából mindenképpen fontos tényező a teljes vagy részképzésre vonatkozó mobilitás. Míg a kutatások és a tapasztalatok egyaránt megkérdőjelezik, hogy a szakmai fejlődés szempontjából van-e bármilyen haszna például az Erasmus ösztöndíjaknak vagy ezek az adófizetők számára igen drága turistautaknak is tekinthetők, egyértelmű ezeknek a sikere a tolerancia, a multikulturalizmus iránti nyitottság szempontjából.

Az élethosszig tartó tanulás (LLL), mint fogalom, az EU politikájának eredményeként került be a köztudatba. Ma már senki nem kérdőjelezi meg, hogy az ifjúsági munka során, informálisan vagy nem formális keretek között megszerzett tudás egyenértékű, sőt bizonyos esetekben még a munkaerőpiacon is értékesebb, mint a formális, iskolai, egyetemi tanulás. Senki nem kérdőjelezi meg azt a tényt, hogy a 21. század emberének iskolai éveit követően, élete végéig újabb és újabb területeken kell ismereteket szereznie. Az oktatáspolitikai tagoltsága miatt alapvetően csak a civil szervezetek képviselik következetesen a fogalom születésétől halálig tartó tanulás értelmű használatát, a hivatalos iratokban sokszor egyenlőségjel kerül a formális iskoláztatás utáni tanulás és az LLL közé, az ifjúsági munka viszont egyértelműen ebbe a körbe tartozik minden ilyen esetben is.

További nagy kérdés, amely mind az EU, mind az oktatási és ifjúsági civil szervezetek napirendjén fontos helyen szerepel a fentiek fényében, a nem formális keretek között megszerzett tudás tanúsítása (validation). Miközben munkaerő-piaci tapasztalatok azt mutatják, a munkahelyi sikerhez nagyban hozzájárulnak például az ifjúsági szervezetekben megszerzett készségek, a nagy kérdés, hogy az önbevalláson túl hogyan tudnak azok meglétéről a munkaadók egy állás pályázatnál megbizonyosodni. Ráadásul vannak olyan informálisan megszerzett tudásrendszerek, amelyek valódi hasznosításához szükség van valamiféle rendszerezésre. Az informális tanulás tanúsításának egyik sikeres, adaptálható példáját, az Entrepreneurial Skills Pass¹⁰² épp e sorok írását követő napokban veszik górcső alá egy oktatási csúcstalálkozón.

Az oktatás és ifjúságügy határterületén az utolsó megemlíthető terület a nyelvek kérdése. A kulcskompetenciák meghatározásakor két idegen nyelv megtanulását

102 <http://entrepreneurialskillspass.eu/>

tűzték ki célul az anyanyelv mellett. Az elmúlt évek migrációja ezen a területen több kérdést is felvetett. Az EU-n belüli migráció az anyanyelvhez való jogot veszélyezteteti leginkább, amelyet azonban az ENSZ Gyermekjogi Egyezménye minden tagországban elvi szinten biztosít. Ehhez képest az iskolarendszerek nincsenek felkészülve erre a nyelvfejlesztésre, a tagállamokat pedig semmi nem kötelezi egymás segítségére, az együttműködésre. Valamivel jobb a helyzet az Európán kívüli, de nagy létszámú migráns anyanyelvét jelentő nyelvek vonatkozásában (pl. arab, török, szerb). Pusztán a létszám okán legalább azoknak a családoknak van lehetősége a nyelvi fejlesztésre, akiknek erre közvetlen igénye van. A migránsok vonatkozásában felmerül az a kérdés is, hogy miközben nyilvánvalóan a legtöbbszörnek szüksége van egy minimális, operatív nyelvtudásra a fogadó ország nyelvén, vajon kötelezően ezt a nyelvet kell-e az iskolában is tanulniuk. Például egy Dániában élő magyar gyerek számára tudják-e biztosítani a magyar nyelv és irodalom oktatását, ugyanakkor létezik-e olyan opció, hogy dánul nem tanul meg iskolában értékelhető szinten, viszont angolt és németet tanul. A képet némiképp árnyalja még, hogy bizonyos migráns csoportok számára az anyanyelv sem egyértelmű, különböző funkciókra más-más nyelvet használnak bizonyos ázsiai és afrikai népek, de akár a magyar romák is. A nyelvek tekintetében a fiatalok számára fontos kérdés, hogy miközben számos jogszabály és a gyakorlat is az angol nyelvet, mint európai közös nyelvet tényként kezeli, ezt még soha nem deklarálta senki. Egy ilyen politikai nyilatkozat nyilvánvalóan megváltoztatná a nyelv helyét és szerepét, erre jó példa Málta, ahol az anyanyelv mellett az angol is hivatalos nyelv, a népesség pedig funkcionálisan kétnyelvű. Egy ilyen lépés nem csak az alacsony nyelvismereti szinttel rendelkező országokban (pl. Olaszország, Spanyolország, Magyarország, illetve jellemzően azok az országok, ahol nem feliratozzák, hanem szinkronizálják a tévéműsorokat) lenne probléma, hanem az egyébként dominánsan háromnyelvű (német, francia, luxemburgi) Luxemburgban is.

MUNKAVÁLLALÁS ÉS VÁLLALKOZÁS

Az európai szinten, ahogy hazánkban is, ezen a területen az egyik legnagyobb dilemma, hogy az érdekegyeztetés folyamatokban nehéz megtalálni a korosztály helyét és szerepét. Az EU szociális partnernek a szakszervezeteket (pontosabban az őket tömörítő egyik szervezetet, az ETUC-t) és a munkáltatókat tekintti (az utóbbiakat több szervezet is képviseli), a szakszervezetekben pedig a korosztály képviselete létszámarányosan alacsony. Az EU a civil szervezetek számára a Social Platform keretei között lehetővé teszi a bekapcsolódást a szociális partnerség folyamataiba, azonban időnként a platformon belül kihívást jelent az ifjúsági hang meg-

jelenítése annak ellenére, hogy a jelentősebb ifjúsági szervezetek természetesen tagjai a platformnak. Előnyt jelent viszont, hogy a Social Platform csapata biztosítja a szakmai hozzáértő háttérrel olyan folyamatokban, amelyek a napi ifjúsági munka kereteit meghaladják, például ilyen volt az elmúlt időszakban az USA-EU szabadkereskedelmi megállapodás vitája.

A munkavállalás és vállalkozás területén ugyanakkor több olyan részlem is van, amelyek ifjúságügyi szempontból jelentősek. Talán a legújabb elem az Ifjúsági Garancia¹⁰³ kérdése, amelynek keretében – összhangban az ifjúsági munkanélküliség csökkentését célzó EU politikával – a képzésben részt nem vevő, iskolába nem járó, de elhelyezkedni sem képes 25 év alatti fiatalok számára ingyenesen kellene biztosítsa a piacképes tudás megszerzését. Finnország ezen a területen, ahogy a közoktatásban is, Európa eminense, de valamennyi tagországban megkezdődött az Ifjúsági Garancia programok előkészítése. Ifjúságügyi szempontból nagy kérdés, hogy az egyes tagországok mennyire képesek és hajlandók olyan programokat bevezetni, amelyek az alapprobléma kezelésén túl az EU által elvárt együttműködési alapon, a korosztály képviselőinek bevonásával jönnek létre és valósulnak meg, nem pedig felülről vezérelten. Részben az Ifjúsági Garancia keretében biztosított tanulási lehetőségek, de az oktatási rendszerek reformja szempontjából is fontos megemlíteni az ún. skills mismatch problémát, a munkaerő-piaci tudás kereslet és a munkavállalók szaktudása közötti szakadékot. Ennek eredményeképpen például miközben az ifjúsági munkanélküliség aránya magasabb, mint más korosztályoké, Európában szinte konstans módon van nagyjából 5 millió olyan állás, elsősorban a hagyományosan a fiatalok területének tartott informatikában, amit nem tudnak európai munkaerővel betölteni, mert nem találnak megfelelő szakismerettel rendelkező fiatalokat.

A tanulás, a munka, a magánélet és a civil lét közötti egyensúly megteremtése szempontjából fontos kérdés az is, hogy az EU hogyan kezeli a munka és a magánélet közötti egyensúly¹⁰⁴ kérdését. Ezen a területen néhány hónappal ezelőtt zajlott online társadalmi vita, ám a vitára bocsátott dokumentum elsősorban a nők munkavállalási arányának különböző eszközökkel történő növelésére koncentrált, és nem olyan kérdésekre, mint az új munkavállalási formák, a rugalmas munkaidőkeretek, a részmunkaidő, amelyek azonban a fiatal korosztályok számára igen fontosak. Ezt a kérdést csak még fontosabbá teszi a munkavállalási lehetőségek közeljövőben várható szűkülése, amelyet a gazdasági elemzők előre jeleznek. Ehhez társulnak azok az előrejelzések, amelyek az így felszabadult idő terhére az élethosszig tartó tanulásra fordítandó idő mellett az előregedő Európában egyre több, jelenleg a

103 <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1079>

104 <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=2380>

társadalom által nem értéként kezelt ellátási, ápolási kötelezettséget társítanak, amely azonban nem járhat a jövedelemcsökkenéssel, illetve abból adódóan az életminőség romlásával.

EGÉSZSÉG ÉS JÓL-LÉT

A fiatalok jól-léte szempontjából tagadhatatlanul a legfontosabb politikai cél a szegénység és kirekesztettség jelentős csökkentése, ami az EU2020 stratégia egyik célszáma. Mivel a kutatások szerint a gyerekszegénység (ebben az értelemben a 18 év alattiak szegénysége) a többi korosztálynál arányaiban jelentősebb probléma, az Európai Bizottság kiadta az Investing in Children¹⁰⁵ ajánláscsomagot, amelyet még Andor László korábbi EU biztos jegyzett. Európai civil szervezetek egy jelentős csoportja ennek a ajánláscsomagnak a megvalósítása érdekében hozta létre az Alliance for Investing in Children-t,¹⁰⁶ amelynek egyik célja a jó gyakorlatok terjesztése. Az ajánláscsomag a Juncker-bizottság első két évében némileg háttérbe szorult, a most létrejövő szociális pillér viszont jó esélyt jelent a korosztályi érdekek újbóli előtérbe hozására, amit a civilek feladatuknak tekintenek.

Az egészség és jól-lét területén több olyan téma is van, amely időről időre napirendre kerül, részben az ifjúsági szakma nyomására. Számos olyan részterület van, ahol a globalizációs kihívások jelentik a legnagyobb feladatot, ilyen például a függőségek kezelése vagy az öltási programok esetleges kötelezővé tételével kapcsolatos kérdések (ez utóbbi kérdésben az EU tagállamok nagy része, Magyarországtól eltérően, nem korlátozza az érintett, illetve kiskorú esetén a szülő jogait)

Ezen a területen kiemelt szerepe van az egészségmegőrzésnek, ezen belül a testmozgás, a tömegsport feltételei biztosításának. A sikeres programok elsősorban együttműködésekre, például az iskolai infrastruktúra szabad, a közösség általi használatára épülnek, de jelentős a tömegsport területén is a vállalatok társadalmi felelősségvállalási programok keretében történő beruházási szerepe.

Anekdotikus elem, a jelen egyik kapcsolódó problémája több országban a fiatalok számára több országban kötelezően előírt úszásoktatás, elsősorban a konzervatív családok és a menekültek körében, főként a lányok számára. Míg az idén nyáron a hírekben sokat szereplő burkini biztosítja a lehetőséget a vallásos lányok számára az úszásra, a személyes jól-léthez szükség van a tömegsport létesítmények átalakítására annak érdekében, hogy az öltözésnél is biztosítva legyen a privát szféra tisztelete.

105 <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1060>

106 <http://www.alliance4investinginchildren.eu/>

ÁLLAMPOLGÁRI RÉSZVÉTEL

Az állampolgári részvétel kérdése a kisközösség szintjétől az európai részvételig több szinten is felmerül. A kutatások szerint a fiatalok valamennyi területen kevésbé aktívak, mint egyéb korosztályok, a részvételi arányok országonként is eltérőek, nyilvánvalóan attól függően, hogy az adott országban milyen a politikai kultúra. Abban a szakemberek között konszenzus van, hogy a részvételi hajlandóságot leginkább az befolyásolja, mennyire érzi a fiatal, hogy részvételének van jelentősége, hogy valóban befolyása van az eseményekre, hogy távolmaradása hátrányos önmagára, később a közösségre nézve. A fiatalok részvételi aránya a politikában a kutatók szerint azért is alacsony, mert egyrészt a politikusok nem olyan nyelven beszélnek, amin a fiatalok, a szóhasználatuk idegen, másrészt az azonnali és más korosztályok számára sokszor túl direkt kommunikáció világában élő fiataloknak nincs bizalmuk olyan politikusokban, akik még látszólag sem állnak velük szóba, mintegy kerülik a konfrontálódást. Sikeres politikusi taktika a közösségi média tudatos használata, amit sajnos Európa-szerte a szélsőjobb használ ki leginkább, ez is oka lehet a fiatalok körében a szélsőségek népszerűségének, az egyszerű üzenetek nyilvánvaló vonzerején kívül.

Az aktív állampolgárság tehát a családban kezdődik, akkor, amikor egy gyereknek meghallgatják a véleményét, bíznak benne, és az ő szava is számít a családi döntések meghozatalában. A folyamat organikusan az óvodában, iskolában folytatódik, amelyek az aktív állampolgárság tanulásának biztonságos terepe lehet, hasonlóan az ifjúsági szervezetekhez. Ennek megfelelően arra a visszatérő kérdésre, hogy milyen életkortól kezdve fontos a részvételi lehetőségek biztosítása, a válasz csak a minél korábban lehet. Az EU-ban hivatalos politikában a gyerekrészvétel az Investing in Children és a Transforming Schools ajánlásokban fogalmazódik meg, mindkettő szorgalmazza a legfiatalabb korosztályok bevonását is. Kísérletek szerint megfelelő facilitáció mellett már háromévesek is képesek például demokratikus keretek között meghatározni egy óvodás csoport belső szabályzatát. A minél korábbi részvétel lehetősége lehetővé teszi az, hogy az egyéni és közösségi érdekek közötti hierarchia tanulása ezen a területen is, az oktatási rendszer keretei között megerősödjön. Természetesen fontos, hogy az intézményekben létrehozott részvételi lehetőségek az életkori sajátosságoknak megfelelően legyenek megszervezve, a részvételnek pedig legyen valódi tartalma, a döntéseknek tétje. Ezt, a minden korosztályra vonatkozó részvételt Európában két civil szervezet szorgalmazza, az EPA és a Eurochild. Az ifjúsági szervezetek lobbytevékenységük során elsősorban, sőt néhányan kizárólagosan a 14 vagy 16 év közötti korosztály részvételében látják a megoldást, ezen a területen fejtik ki lobbytevékenységüket.

Az állampolgári részvétel körében természetesen minden fiatal számára fontos kérdés maga az állampolgárság. Míg az EU állampolgárai számára alapvető jog, hogy helyhatósági választásokon választók és választhatók akkor is, ha nem az adott ország állampolgárai, az EU-n belül sem egyszerű a szavazati jog megszerzése, így egyre több európai polgárnak nincs lehetősége szavazatával befolyásolnia annak az országnak a politikáját, ahol él és adót fizet, ahogyan az Európai Parlamenti választásokat sem. Ez a fiatalok nagyobb mobilitási hajlandósága miatt ez az ifjúsági korosztályokat számarányuknál nagyobb arányban érinti.

ÖNKÉNTESSÉG

Az önkéntesség határterületet jelent a munkavállalással, különös tekintettel arra, hogy a munkáltatói elvárások miatt egyre több fiatal vállal saját elhatározásából vagy kényszerből önkéntes munkát a munkaerőpiac által elvárt szakmai gyakorlat megszerzésére. Az európai ifjúsági szervezetek legfőbb kapcsolódó problémája az ingyenes gyakornokok jogainak biztosítása, sok munkaadó ugyanis, visszaélve a fiatalok előtt álló kényszerhelyzettel az önkénteseket, gyakornokokat mindenfajta költségtérítés, ellenszolgáltatás nélkül foglalkoztatja. Az Európai Ifjúsági Fórum és a CSR Europe mind az önkéntesekre, mind a gyakornokokra vonatkozóan szabály- és eszközrendszer¹⁰⁷ dolgozott ki, amely a civil szervezetek számára is, megfelelő adaptálás mellett, és természetesen az önkéntesekre vonatkozó nemzeti szabályok keretei között jól alkalmazható.

Az önkéntesség, az egyes, főleg észak-európai országokban egyre népszerűbbé váló, a középiskolai tanulmányok befejezése után tapasztalatszerzésre és önkéntességre használt ún. gap year, az egyetemi tanulmányok, illetve a továbbtanulás megkezdése előtt kihagyott év a tolerancianövelés, a másság elfogadása, így a szélsőségek terjedése elleni küzdelem bevált eszköze. Az önkéntesség ideje alatt informálisan, illetve a fogadó szervezet által biztosított képzés, oktatás, tréning keretében nem-formálisan megszerzett tudás értéke igen magas a munkaerőpiacon, problémát csak a korábbiakban már tárgyalt tanúsítás jelent bizonyos esetekben.

¹⁰⁷ <http://www.youthforum.org/quality-internships/>

TÁRSADALMI INKLÚZIÓ

Európa-szerte kihívást jelentő menekültválság a társadalmi inklúzió tekintetében önmagában is számos kérdést felvet, ám jónéhány, az elmúlt években nem vagy rosszul kezelt problémát is felszínre hozott. A legfontosabb kérdés először is az, hogy integrációról vagy inklúzióról beszéljünk. A bevándorló családokból származó, már második, harmadik generációs európai fiatalok radikalizálódása a szakemberek szerint részben az integrációs nyomás és a be-nem-fogadás érzése hatásának köszönhető. Míg az integrációs megközelítés a fogadó ország társadalmába való, minimális kulturális különbségek megtartása melletti beolvadást várja el, addig az inklúzió, a be- és elfogadás egyfelől sokkal kevesebb traumával, és könnyebb alkalmazkodással jár, színesíti a befogadó társadalmat, ugyanakkor több szempontból nagyobb kihívást jelent, hiszen a nyelvi és kulturális különbségek a közszolgáltatásokban, az iskolákban, egészségügyi ellátó rendszerekben is megkövetelik az alkalmazkodást. Az erőszakkal megkövetelt integráció azonban láthatóan zsákutca, nyelvi, vallási, kulturális feszültségeket teremtett vagy konzervált. Egyes, korábban már több nemzetiséggel sikeres együttélést kialakított országban, így például Nagy-Britanniában vagy Norvégiában nem a menekültek, hanem a Kelet-Európából tömegével érkező migránsok érkezése okozta a pohár túlcserélését. A Brexit kiváltó okai között a lengyel, magyar, szlovák és román migránsok tömege például bizonyíthatóan jelentős volt, amit az is mutat, hogy az elmúlt hónapokban több atrocitás ért kelet-európai bevándorlókat, míg ázsiai, afrikai származású társaikat nem. Az EU politikáját migrációs szempontból az Európán kívülről érkező bevándorlók voltak a fókuszban, ám mára az Európán belüli migráció is lassan egyenrangú súllyal jelenik meg.¹⁰⁸

A társadalmi inklúzió, nem csak a migránsok, hanem a hátrányos helyzetű csoportok, fogyatékkal élők stb. befogadása szempontjából jelentős szemléletváltást jelentett az elmúlt években, több szakpolitikai területen már megtörtént (pl. oktatás), máshol (pl. szociális szféra) most végbemenő megközelítésbeli és szemléleti változás. Az egyenlő esélyek politikáját lassan felváltja az esélykiegyenlítés politikája. Ennek az inklúzió szempontjából azért van jelentősége, mert az egyenlő esélyek politikája a hátrányos helyzetből indulók számára nem teszi lehetővé, hogy ugyanoda jussanak, mint azok, akik jobb helyzetből indultak. Az azonos hozzáférés egy könyvtár használatához nem jelent azonos fejlődési lehetőséget annak, aki nem könyvek között nőtt fel, mint annak, aki otthonról hozza a könyvek szeretetét és használatának ismeretét. A kiegyenlítő megközelítés a jobb helyzetből induló fiatal számára biztosítja a nyitott könyvtárat, míg a hátrányosabb helyzetű számára további segítséget is nyújt, mondjuk egy asszisztens vagy tanuló társ személyében.

108 <http://www.migpolgroup.com/>

FIATALOK ÉS A VILÁG

A fiatalok egy jelentős része számára a médián keresztül, de a migráció eredményeként a valóságban is a világ már 'a spájzban van'. Az EU régi tagországaiban, a korábbi vasfüggönyön túl az idegen kultúrákkal való találkozás az elmúlt 30-40 évben természetessé vált. Az EU országok kultúrája sokszínűbbé, változatosabbá vált, ugyanakkor egyre több fiatal érdeklődését kelti fel az Európán kívüli élet iránt. A fiatalok önkéntessége egyre gyakrabban jelent fejlődő országokban vállalt önkéntes munkát, ahogy a globalizálódó világ keretei között a munkavállalás célpontja is egyre gyakrabban Európán kívüli ország. Az Európán kívüli munkavállalási lehetőségek, ahogy bizonyos területeken már az Európán belüliek is nagymértékben függenek a fiatalok versenyképességétől. Ezen a területen Észak-Amerika és Ázsia országaiban a felsőfokú végzettségűek körében az európaiak már jó ideje hátrányban vannak, de a fejlődő országok közül is egyre több olyan van, amelyek jelenlegi fejlődési tempójukat tartva le fogják hagyni Európát, ha oktatási rendszereink nem változnak meg gyökeresen. Az EU egyik nagy oktatási fiaskója volt a 2000-es liszszaboni stratégia megvalósulásának elmaradása volt. Ez azt tűzte ki célul, hogy 2010-re Európa a világ legversenyképesebb tudásalapú társadalmává váljon.

A fiatalok és a világ viszonyában fontos kérdés, hogy a korosztály – most és a jövőben – mennyire érzi magáénak az EU elmúlt 70 évének emberi jogi megközelítését, amelynek keretében az európai politikai döntések háttérét az emberi jogok, mint vezérlő elv adta, míg az EU, ellentétben az USA stratégiájával, nem terjesztette erőszakkal alapértékeit. Ez a megközelítés a liberális demokrácia sajátossága, az EU működési alapelveé – amely tényt akkor is tudomásul kell venni, ha a liberalizmus Magyarországon az elmúlt években szitokszóvá vált.

KULTÚRA ÉS KREATIVITÁS

Ezen a területen a fiatal korosztályokon belül is, a korosztályok között is komoly feszültségek fordulnak elő a hagyományos és/vagy nacionalista irányzatok és a multikulturális és/vagy új művészeti formák között, bár a feszültségek a legtöbb országban nem olyan jelentősek, mint Magyarországon. A feszültségek a monokultúra és a multikulturalitás határán, illetve a generációk között feszülnek. A fiatal művészek számos országban hátrányos helyzetben vannak a rendelkezésre álló állami források esetében, míg más országokban az állam különleges figyelmet fordít a feltörekvő művészekre, felvállalva a közvélemény nemtetszését is. A feszültségek mértéke természetesen függ az országok belső viszonyaitól, de a magán mecénatúra beágyazottságától is.

A kreativitás, a kultúrához való viszony nagyban függ az oktatási rendszerektől is. Azokban az országokban, ahol a diákok valódi választási lehetőséget kapnak már 14-16 éves kortól abban, hogy mit tanuljanak, az őket nem érdekítő tantárgyak tanulását abbahagyhatják, sokkal többen fordulnak örömmel a művészetek, mint fő tantárgyak felé. Míg Kodály országában az ének-zene vagy szükséges rossz vagy egy óra pihenés két „komoly óra” között, addig Angliában vagy Portugáliában egészen más a hozzáállás.

A 2016 júniusában tartott Európai Emberi Jogi Fórumon, amelynek szervezője az EU Emberi Jogi Ügynöksége volt, számos olyan téma került terítékre, amelyek európai politikai szintről nézve az ifjúsági korosztályok életét alapvetően befolyásolhatják, így érdemes időt szánni a megismerésükre. A tanácskozáson a provokatívnak szánt, ám igen komoly tudományos megalapozottsággal bemutatott témák között olyan kérdések szerepeltek, mint a nemzetállamok létjogosultságának megkérdőjelezése a globalizált világban. Felmerülő kérdés volt, hogy egy emberi jogi alapon álló, a szolidaritást alapértéknek tartó EU megteheti-e, hogy határvédelmi politikát folytat, vagy minden bevándorlót be kellene engednie. A Brexitről szólva az előadók felhívták a figyelmet a belső migráció jelentős hatására. Érdekes előadásokat hallgattunk a városok változó szerepéről, amelyek a közelmúlt kihívásaira, ellentétben a nemzetállamokkal, sikeres válaszokat adtak. Több előadó is felhívta a figyelmet arra, hogy a 'múltbanzés', történelem kiemelt szerepe semmiképpen sem segíti a jelen problémáinak megoldását, a történelemre erősen fókuszáló országok (így Magyarország) nem adnak jó válaszokat. Erre többek között Frans Timmermans, az Európai Bizottság alelnöke is felhívta a figyelmet. A menekültválságban erőteljesen megjelent az európai identitás háttérbe szorulásától való félelem, míg nem tudjuk meghatározni mit is takar ez az identitás. Hatványozottan igaz ez a fiatal korosztályokra. A fórum válaszokat keresett a fiatalok politikai passzivitásának visszafordítására is. A fórum valamennyi előadása megtekinthető az interneten,¹⁰⁹ érdemes néhány órát rájuk szánni.

ÖSSZEGZÉS

Összegzésként elmondhatjuk, hogy maga az EU 2010-18 közötti időszakra érvényes ifjúsági stratégiája tág teret ad az unió, a tagállamok és a fiatalok számára is. Elmondható ugyanakkor, hogy a stratégia megvalósítására rendelkezésre álló források, elsősorban az Erasmus+ program meglehetősen kevésbé rugalmas, nem tud alkalmazkodni az újonnan felbukkanó kihívásokhoz (vö. a politikai prioritássá

¹⁰⁹ <http://fundamentalrightsforum.eu/>

vált állampolgári aktivitás ösztönzésére 13 millió jut a több mint egymilliárdos éves büdzből), ám a rendelkezésre álló összeg amúgy is kevés az átfogó, mélyreható változásokhoz. Az információáramlás gyerekcipőben jár, így nem kerülhető el a többes finanszírozás, ahogy az sem érhető el, hogy már kidolgozott innovációs programok szélesebb kört elérve valósulhassanak meg. Az ifjúságügyet nem csak az ifjúságpolitika, hanem a tágabb keretrendszer is befolyásolja, az elmúlt években számos olyan elemet előtérbe tolva, amelyek az ifjúságügy szempontjából jelentősek, előnyösek. Az a tény, hogy a szakpolitikák nagy része nemzeti hatáskörben van, áldás és átok egyben. Egyrészt lehetővé teszi, hogy az ifjúsági stratégián messze túlmutató progresszió történjen, míg lehetőséget ad arra is, hogy a tagállamok ignorálják a fiatal korosztályok érdekeit. Érdekes kérdéseket vet fel a civil szféra függetlensége vagy függősége is egy olyan Európában, ahol a civilek egy részének léte a nemzeti vagy európai működési támogatástól függ. Az EU a jelenlegi költségvetési ciklusban, korábban nem jellemző módon, például az unió központi üzeneteinek disszeminációját várja el a korábbi működési támogatást kiváltó pénzügyi források fejében. Végül említést érdemel a digitális kor, mint az ifjúsági korosztályok szempontjából jelentős tényező, ami a korábnál sokkal egyszerűbbé teszi a kapcsolatok kiépítését és fenntartását, ám a személyes kapcsolatokat egyelőre nem helyettesíti.

A címben feltett kérdésre a válasz leginkább az lehet: is. Miképp a fiatalok, azonképp az EU ifjúságpolitikája tekinthető problémának és lehetőségnek is, de az biztos, hogy az általa nyújtott tág keretek megtöltése rajtunk, civileken, és legfőképpen a fiatal korosztályokon múlik.

ÖSSZEBESZÉLÜNK II. Ifjúságügyi Kongresszus

SZEKCIÓÜLÉSEK

FAZEKAS ANNA – SZÉKELY LEVENTE: ÁTMENETI IFJÚKOR
– ISKOLAI IFJÚKOR

Az ifjúkorról foglalkozva nem kerülhetjük el, hogy ne foglalkozzunk az ifjúság meghatározásával, ha megoldásként definícióval nem is élhetünk az alapvető kérdéseket felvethetjük. *Kik a fiatalok?* – erre az egyszerű kérdésre alapvetően kétféle megközelítéssel válaszolhatunk. Alkalmazhatunk olyan életkori besorolást, amely a definícióalkotást segíti egyszerűségével, ráadásul nagyban megkönnyíti az ifjúság mérhetőségét (ha elfogadjuk, hogy pl. 15-29 évesek a fiatalok, könnyebben beszélhetünk a létszámukról, egyéb jellegzetességeikről). Évtizedekkel ezelőtt az életkori besorolás minden bizonnyal jól illeszkedett az ifjúság élethelyzetéhez, a posztmodern társadalomban, azonban az élethelyzetek részben elválnak az olyan paraméterektől, mint az életkor, így a valóságot jobban leírhatja egy többdimenziós élethelyzeten alapuló besorolás, amely azonban nehezebben mérhető, mint az életkor (Nagy, 2013).¹¹⁰

A négyévenkénti országos ifjúsági adatfelvételek lehetőséget adnak a fiatalok életmódbeli, élethelyzetbeli attribútumainak feltárására. Nagy-Tibori (2016)¹¹¹ munkája nyomán képet kaptunk arról, hogy a közhelyesen hangzó mondás, miszerint „az életkor csupán egy szám”, egyre markánsabban igaz a ma fiataljaira. Míg a 2000-es adatfelvétel eredményei arról árulkodtak, hogy a fiatalok életkora az esetek több mint 50 százalékában képes volt reális képet mutatni a fiatalok (biológiai, pszichés és társadalmi dimenziók mentén mért) érettségét illetően, addig 2012-re ez az arány már csupán valamivel több, mint egyharmadot tett ki. A legutóbbi ifjúságkutatás adatai egyértelműsítik a fiatalok lassabb és életkorukkal egyre kevésbé leírható érettségét. A serdülők (a biológiai és pszichés szempontból is érettek csoportja) közel felét a 20-24 évesek között kell keresnünk. A 15-29 éves fiatalok mindössze ötöde tekinthető felnőttnek (biológiai, pszichés és társadalmi szempontból is érettnak). A 18 évesnél idősebbek 58 százaléka szociológiai szempontból nem tekinthető érettnak, azaz még nem független a szülői háterszágtól, egzisztenciálisan sem önálló.

110 Nagy, Á. (2013): Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája, In: Székely, L. (szerk.): Tanulmánykötet - Magyar Ifjúság 2012. Kutatópont, Budapest

111 Nagy, Á., Tibori, T. (2016): Narratívák hálójában: az ifjúság megismerési és értelmezési kísérletei a rendszerváltástól napjainkig. In: Nagy, Á., Székely, L. (szerk.): Negyedszázad – Magyar Ifjúság 2012. Iuvenis Ifjúságszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány. 400-431.p.

Az ifjúság társadalomtudományos megismerése több tudományterület számára is fontos. A szociológia mellett a pszichológia, a pedagógia, a politológia, a kultúrakutatás stb. is kiemelten foglalkozik a fiatalokkal. A nemzetközi szociológiai diskurzusban az elmúlt évtizedekben az „átmenet”, illetve az ifjúsági „kultúra” volt a legtermékenyebb terület. Hazánkban több átfogó igényű narratíva is született az elmúlt években, ezek közül a legjelentősebbek a következők (Nagy-Tibori, 2016 alapján): az ifjúsági korszakváltás elmélete (Gábor, 1992); az ifjúságügy narratívája (Nagy, 2008, 2013); az új csendes generáció paradigmája (Székely, 2014).

Az ifjúsági korszakváltás elmélete szerint az ifjúkor tartalma és terjedelme jelentős változáson ment át. A modern társadalmakban az ifjúkor egy lineáris életút részét képezte, és mintegy átmenetet jelentett a gyermeki és a felnőtt lét között. A felnőttiségre való felkészülés, a szakma megszerzése, valamint a társadalmi reprodukció terepének számított. Ezzel szemben a posztmodern társadalmakban az ifjúkor egyre kevésbé tekinthető homogénnek, időben felfelé és lefelé is terjeszkedik, és alapvetően az előre meghatározott szerepe helyett inkább egy választásos életút részeként definiálódik (iskolai ifjúkor). Az oktatási idő megnyúlása és jelentőségének felértékelődése jóval autonómabb időszakot teremt: a korábbi kontrollszerep gyengül, a média és szabadidő-ipar befolyása erősödik.

Gábor (1992)¹¹² szerint az ifjúsági korszakváltás hazánkban 15-20 évvel később, a kilencvenes években jelentkezett, részben az általános megkésetttség, részben a rendszerváltást megelőző elfojtottság okán. Az elmélet egyfajta kritikájaként fogalmazható meg az a tézis, mely szerint az átmeneti ifjúkort Magyarországon nem váltotta fel teljességében az iskolai ifjúkor. Az a létforma, melyben a fiatalok számára a tanulás és a munka elsősorban alternatívát kínálnak és nem egzisztenciális kényszerként vannak jelen, nem adatik meg minden fiatal számára. A fiatalok egy részének továbbra is a korai determináltság, a választási szabadság hiánya és legtöbbször a szülői (egzisztenciálisan bizonytalan) státus reprodukciója jellemzi az életút e szakaszát (leszakadók). Az iskolai ifjúkort megélő kortársaik szabadidő és kulturális tőkét felértékelő, autonómiájukkal élni tudó életmódjával szemben az átmeneti ifjúkorban lévő fiatalok mindennapjait a stabilitás utáni vágy, az egzisztenciális nehézségek definiálják, így esetükben a gazdasági tőke mennyisége bír kiemelt jelentőséggel.

Műhelyünk problémafókuszát tehát az a helyzet adta, mely szerint a mai fiatalok egy része az oktatási rendszer kínálta lehetőségektől elesve, elsősorban választási autonómiájának híján kénytelen megélni fiatalkorát. Ennek tükrében provokatívnak

112 Gábor, K. (1992): Az ifjúsági kultúra korszakváltása In: Gázsó, F. – Stumpf, I. (szerk.) Rendszerváltozás és ifjúság Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 67-97.

szánt kérdéssel indítottuk a munkát: az iskola képes a mobilitás egyik csatornájává válni vagy újratermeli az egyenlőtlenségeket? A kérdés lényege tehát az, hogy amennyiben a mobilitás eszközeként tekintünk az oktatási rendszerre, az elégséges feltétele-e ma annak, hogy egy fiatal kiaknázhassa a választásos életút adta lehetőségeket?

A műhelymunka megoldásfókuszú folytatásában az iskolai ifjúkor ifjúságügyi megközelítésének ideálképét állítottuk szembe a társadalmi újratermelés realitásával. Az ifjúságügyi fókusz értelmezésében a „választásos életrajz” lehetőségének növelése fontos cél, amely esélyteremtő módon a jelenleginél nagyobb csoport számára biztosítaná az iskolai ifjúkor lehetőségeinek kihasználását, amelyben nyilvánvalóan az oktatási rendszernek komoly szerepe van, elsősorban az oktatási expanzió révén. Az ifjúságügyi fókusszal szemben a társadalmi fókusz sorakoztatható fel, amelynek természetes célja az ifjúság erőforrásainak kiaknáúzása. Az ifjúság egy társadalom számára fontos természeti-gazdasági erőforrás, ahol a racionalitás a befektetés és a haszon optimalizálását kívánja meg, így részben ellentétet képez a lehetőségek kiterjesztését célként megfogalmazó ifjúságügyi ideával.

A résztvevők szinte teljességében egyetértettek azzal, hogy az iskola egymagában képtelen az egyenlőtlenségek felszámolására. Túl azon, hogy a pedagógus szerepe kulcsfontosságú – amely magában kell hordozza a szakképzettséget, a motiváltságot, az önképzés igényét, a tehetséggondozást éppúgy, mint a fejlesztést – nem elegendő feltétele a fiatalok sikeres felnőtté nevelésének. A család mint szocializációs terep jelentősége megkerülhetetlen, ahogyan a felnőtt- és kortárssegítők, ifjúsági szakemberek, pszichológusok, pályaorientációs szakemberek, fejlesztőpedagógusok stb. együttműködését is erősen igényli a feladat súlya. Az egyéni különbségek nagyot nyomnak a latba, így nehéz elképzelni, hogy egy társadalmi szintű, lefelé irányuló, egységes szemléletmód és módszertan képes a fiatalok esélyeit javítani. A műhelyen résztvevők az oktatási rendszerrel kapcsolatban is főként kritikáikat hangoztatták, az egyenlő esélyeket zászlajára tűző központosításnak nivelláló hatása van, a központi vezérlés gátakat szab az egyedi esetek gondozásában, hiszen megköti a pedagógus kezét, így kvázi fentről, makroszintről kijelölve az esélyeket és beszűkítve a lehetőségek tárát. Az iskola nem csupán tudást ad, a gazdasági státus alakítója is, nem csupán formálisan közvetít ismeretanyagot, kompetenciák, kooperációs és egyéni készségek fejlesztésében is élen jár. Azonban rendszerszinten nem egyértelmű az oktatási rendszer funkcióinak kijelölése. Fejleszteni, lehetőséget adni kíván a rendszer vagy inkább konzerválni és újratermelni?

Kétségtelen tény, hogy sok fiatal számára a kijelölt út tűnik a legbiztonságosabbnak, a leginkább stabilitást jelentőnek, ám sokak számára épp ez az előre meghatáro-

zottság jelent gúzsbakötést. Az oktatási rendszer és benne a pedagógusok nehezen tudják kezelni azokat a helyzeteket, melyekben az otthonról hozott hátrányok élesen kiütözköznek – például éhesen iskolába érkező gyerekek aktivitásra bírása. Éppen ezért könnyebb a helyi léptékű beavatkozás, mint a rendszerszintű. Azonban a jó példák átvétele és terjesztése sem működhet, ha az iskolák, a pedagógusok nem mutatnak nyitottságot pl. a nem formális eszközök alkalmazását tekintve. A műhely egyik tanulsága, hogy a szakemberek nem minden esetben a finanszírozást okolják a kedvezőtlen folyamatok miatt, sok esetben az önerő is tud hatékony lenni, nem minden pénzkérdés.

A fiatalokkal való közös munka nem csupán a vertikális tudásátadást kell, hogy jelentse, hanem az egymástól tanulás, a klasszikus tanári szerep átalakítása, az együttműködésre építő és visszacsatolást is lehetővé tevő pedagógusi munka kulcsa lehet a változásoknak és lehetőségek szélesítésének. Ehhez azonban szembe kell nézni azzal a döntési helyzettel, miszerint: a fiatalok előtt egy nyitott, különböző bejárható utakból álló terepet kívánunk feltárni, azaz a választási szabadságot biztosítva az egyéni autonómiát erősíteni, az esélyegyenlőtlenségeket csökkenteni vagy inkább a fejlesztést háttérbe szorítva, az egyéni státust reprodukálva és az élethelyzetet konzerválva, a kitérés lehetőségét elnyomva mihamarabb a társadalmi újratermelés szolgálatába állítani őket?

A probléma megoldására tehető javaslatok körét még tovább árnyalja az a megállapítás, amely szerint az oktatási expanzió inkább széles látókört tesz lehetővé a fiatalok számára, semmint elmélyült, specifikus szaktudást. A munkaerőpiac azonban alapvetően tematizálja a munkavállalókat: „a kreatívokat” hagyja szabadon szárnyalni, míg „az összeszerelő üzem” dolgozóit korlátok közé szorítja. Ebből is látható, hogy a fiatalok ifjúkori választásait és életútját jelentő attribútumok nem csupán az oktatási rendszer vállán nyugszanak, hiszen széles, interdiszciplináris együttműködést kívánnak meg.

BÖRÖCZ LÍVIA – ÉPERJESI TAMÁS: ELVÁNDORLÁS ÉS HELYBEN TARTÁS A VIDÉKI FIATALOK ESETÉBEN

A vidéki fiatalok esetében is igaz, hogy „a lábukkal szavaznak”, vagyis elvándorolnak faluról városba, városból nagyvárosba, nagyvárosból külföldre. Vajon milyen okok keresendők elsősorban e mögött? A közösség vagy az infrastruktúra hiánya? A humán vagy a fizikai tényező a meghatározó? Az objektív vagy szubjektív elemek a döntőek?

Gábor Kálmán (1992)¹¹³ óta tudjuk, hogy Magyarországon is kitolódott az ifjúsági életszakasz, a fiatalok hosszabb ideig tanulnak, később kezdik el az önálló életet, munkavállalást, a családalapítást. Másképpen laknak, élnek, mással foglalkoznak a szabadidejükben, mint az előttük lévő generáció. Ez a folyamat a kilencvenes években kezdődött el és a mai napig tart.

A 2012-es ifjúságkutatást áttekintve a fiatalok szabadidejéről elmondható (Nagy, 2013¹¹⁴; Nagy-Fazekas 2016¹¹⁵), hogy:

- A fiatalok negyedének (24%) nincs olyan baráti társasága, akivel bulizni járna, vagy megbeszélhetné a dolgait;
- A fiatalok a szabadidejüket főként internetezéssel és tévézéssel töltik („képernyőtársadalom”);
- A fiatalok a szabadidejük jelentős részét hétközben is és hétvégén is otthon, vagy barátoknál töltik;
- A közösségi oldalakon 69%-uk jelen van, ahol nem politizálnak és közéleti témákhoz nem szólnak hozzá (72-74%);
- Keresik az új részvételi formákat (flashmob, blogok, netes szavazások stb.).

A legégetőbb problémának az anyagi helyzetet, a kilátástalan jövőt és a létbizonytalanságot látják (2008-as kutatásban ezek: a munkanélküliség, pénztelenség, lét-

113 Gábor, K. (1992): Az ifjúsági kultúra korszakváltása In: Gazsó, F. – Stumpf, I. (szerk.) Rendszerváltozás és ifjúság Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 67-97.

114 Nagy, Á. (2013): Szabadidős tervek és tevékenységek Székely, L. (szerk.): Tanulmánykötet - Magyar Ifjúság 2012. Kutatópont, Budapest

115 Nagy, Á., Fazekas, A. (2016): Szabad és még szabadabb idők, In: Nagy, Á., Székely, L. (szerk.): Negyedszázad – Magyar Ifjúság 2012. Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány. 400-431.p.

bizonytalanság voltak). A fiatalok több mint a fele (52%) hagyná el az országot tanulás vagy munka céljából (ha lenne lehetősége), de végleges letelepedés vagy öt évnél hosszabb időre a megkérdezettek 12%-a menne csak. A „menni” okai között a jobb megélhetést, a nyelvtanulást-tapasztalatszerzést és a karrierépítést találjuk, míg a „maradni” alapja a családi kötelek (63%) és a szülőhely-haza iránti elkötelezettség (48%).

A műhelybeszélgetésen kialakult vélemények szerint az elvándorlást a közösség és az infrastruktúra szempontjából érdemes vizsgálni. Egyrészt a vidéki térségek-ből városokba vándorlás okai lehetnek a megtartó közösségek hiányosságai is. Így különösen:

- A társadalmi felelősség hiánya;
- Az együttműködési kultúra hiánya;
- A fogyasztói/tömegkultúra szívó hatása (kell új, kell másik);
- Az egyéni válasz, a helyi stratégia hiánya;
- Egyéni életszervezési modellek eltűnése (nincs közösségi minta, hiányzó helyi-, családi feladatmegosztás, nincs bevonás és hasznossága érzése);
- A szülőföldhöz kötődés példamutatása már a családon belül sem követendő minta.

Másrészt a vidéki térségek szolgáltatásokkal, infrastruktúrával való ellátottságának hiányai is:

- A működőképes intézmények hiánya (óvoda, iskola, közösségi tér, könyvtár..stb);
- A szolgáltatások hiánya (közlekedés, szélessávú net);
- A megfelelő segítő szakember hiánya (kihez forduljon a fiatal?);
- A falvak fejlesztései nem közösségi tervezésen keresztül, szervesen alakulnak ki, hanem a pályázatok és a vezetői egyéni érdekeltségek függvényében.

Felmerül az a gondolat is, hogy a külföldön való boldogulás lehet akár természetes folyamat, főként, ha a fiatal később visszatér szülőföldjére.

A természetes folyamatként megélt időleges elvándorlás csak akkor válik véglegessé, ha a fiatalnak nincs hová visszatérnie, nincs olyan értelmesen végezhető tevékenység, amely a megélhetését biztosítaná, nincs meg (nem alakult ki) az a természetes kötődés, ami a fiatalt motiválná a szülőföldjére való visszatérésben.

További jelentős hatásként kell kiemelni a „közösségi média szivóhatását”, vagyis a média által sugallt „vonzó, ideális” kép az, amivel a fiatalok közvetlen környezetükben nem találkoznak, ezért ez is útra indít(hatja)ja őket.

Jelentős mértékben közreható az alapfokú oktatási rendszer „fulltime” időbeosztása, az ebből eredő teljes leterheltség is oka lehet a megtartó közösségek hiányának, hiszen a gyermekkori közösségi lét, az itt megszerezhető élmény hiánya akadályozza a későbbiekben a kisközösségekhez tartozás kialakulását is.

Talán soha nem volt ekkora aktualitása a „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” eszmének, amely mára a „Cselekedj lokálisan és közösen” ethoszával egészül ki. A műhelybeszélgetésen arra kerestük a választ, hogy mit tehetünk mi, akik kapcsolatban vagyunk a fiatalokkal, fiatalok közösségeivel, vagy olyan szakemberekkel, akik a fiatalokkal foglalkoznak. A vidékről elvándorló fiatalok gondolkodásmódjára jellemző, hogy megítélésük szerint saját településükön kívül van a megoldás, a boldogság kulcsa (máshol jobb, mint otthon). A kérdés leginkább az, hogy ez az érzés a fiatalkorban természetes kalandvágyból és 'világmegismerési' szándékból táplálkozik vagy a saját lokalitás beszűkültségnek és depresszívnek érzett nyomásából.

A szülőföldhöz való kötődés elengedhetetlen elemei:

Közösségi szinten:

- Meg kell ismertetni a fiatalok közösségeivel a szűkebb és tágabb környezetét, saját szülőföldjét, a hazai- és helyi (lokális) természeti és épített értékeket, hagyományokat;
- Segítenünk kell a sportolás, mint integráló közösségi élmény és, mint rekreációs tevékenység szülőföldön történő elérését;
- Közös feladatunk, hogy megszólítsuk a fiatalokat, bevonjuk, együtt gondolkodjunk, cselekedjünk, alkossunk, sportoljunk, akár kortárssegítőként, akár felnőttként, hiszen így alakulhat ki a kötődést jelentő közösségi élménye, a településen élőkkel való érzelmi azonosulása;
- Elengedhetetlen egy jó példakép, „helyi hős” (több résztvevő definíciója szerint: falkavezér, kovászember, szent őrült, de lehet ez az aktív nagyszülő, szülő is), akit követni lehet, aki életképes helyi stratégiát, mintát adhat viselkedésével, ötleteivel.

Egyéni szinten:

- A fiatalokat külön is meg kell szólítani, be kell vonni az őket is érintő kérdések

megtárgyalásába;

- A fiatalokat támogatni szükséges az önismeret, saját személyiségük, értékeik, valamint identitásuk feltárásának folyamatában, ehhez időről időre újszerű segítő kapcsolatot kell kialakítani velük;
- Segíteni kell a megváltozott világ kihívásainak megfelelő önértékelések kialakításában és erősítésében őket, hiszen kiemelten fontos, hogy a fiatal „békében, harmóniában legyen” magával;
- Mindezekhez egyéni- és csoportos ifjúságsegítés, nyitott közösségfejlesztés, értő, szakmai mentorálás szükséges.

Röviden összefoglalva, elengedhetetlen, hogy a gyermekeinkkel, fiataljainkkal minden szocializációs térben foglalkozzunk (család, iskola, szabadidő). A felelősség közös: családé, szakemberé, államé, hiszen az elvándorlás megakadályozásának egyik kulcsa, a saját és környezete értékeivel, hagyományaival tisztában lévő, cselekvő, magabiztos fiatal.

TRENCSENYI LÁSZLÓ – PEKKER BERNADETT: KÖZÖSSÉGI TEREK ÉS HIÁNYUK A POSTMODERNITÁSBAN¹¹⁶

Elmondhatjuk, hogy az idősebb generáció számára – legalább is nosztalgiáiban, szükséglet hitvallásaiban, néhány jó gyakorlatában – mégsem ért véget a „táborok ifjúságának kora” (hiába diagnosztizálta is ezt egyebek közt Diósi Pál¹¹⁷ vagy Trencsényi Imre és László¹¹⁸) miközben a kommercializálódó fesztiválokat kisajátítani látszanak a fizetőképes kereslettel rendelkező csoportok¹¹⁹, de még a plázák is kiürülnek¹²⁰, már-már a közterek is¹²¹. Az új csendes generáció¹²² „egyszemélyes csoportjai” otthonuk különböző komfortfokozatú végváraikba húzódnak.

A „minta” váratlanul féloldalas összetételét jellemzi, hogy még a helyzetelemzést megkísérlő SWOT-analízis is inkább „normadiskurzusban”, semmint leíró diskurzusban fogalmazódott meg a csoportmunkálatok során. Ezt a nézőpontot tükrözi mindjárt az Erősségek ablak megrajzolójának dilemmája: „tartalmi” vagy tárgyi „meglétekre” fókuszálni inkább? A következő vázlatok születtek a kiscsoportok „tervezőasztalain” (2. táblázat):

116 A workshop résztvevői a várakozástól eltérően nem tükrözték igazán azt a polaritást, amelyet a kongresszus szervezői a műhelyvezetők jelentősen eltérő életkorával kívántak megjeleníteni. Mint a programban is írták önvallomásunkban: a 70 éves „mozgalmi” veterán és a huszonéves szemlélődő közti tapasztalat- és gondolkodásbeli különbséggel lett volna szemléletes a „táborok ifjúsága és a fesztiválok ifjúsága” közti feszültség. Ehhez képest a résztvevők tapasztalatrendszerre úgy alakult, hogy körükben meghatározó többségi csoportnak vállalható közösségi élménye volt az elmúlt rendszerhez kötődő ifjúsági mozgalmak, ezen belül természetesen erőteljesen reprezentáltak a funkcionális művelődő közösségek (kórus, színjátszókör), illetve sportoló csapat, kollégiumi lét. Voltaképpen javarészt alapvetően iskolaalapú közösségeszményen és közösségalapú iskolaeszményben lelik szakmai kultúrájuk alapjait – miközben mértékadó kutatások mindkét megközelítés válságát mutatják az ifjúsági (és gyerek)létben.

117 Diósi, P.: Végtelen mínusz egy, Syllabus, Budapest

118 Trencsényi, I., Trencsényi, L. (2006): Utak és törések, Új Helikon, Budapest

119 Gábor, K. (2000): A középosztály szigete, Belvedere, Szeged

120 Pekker, B. (2015): A plázák a XXI. század művelődési központjai?, MPT, Budapest

121 Makai, É. (2016): A Mátyás téri fiúk. Új Pedagógiai Szemle 1-2 szám

122 Székely, L. (2014): Az új csendes generáció, in: Nagy, Á., Székely, L. (szerk.): Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012, Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely – ISZT Alapítvány, Budapest

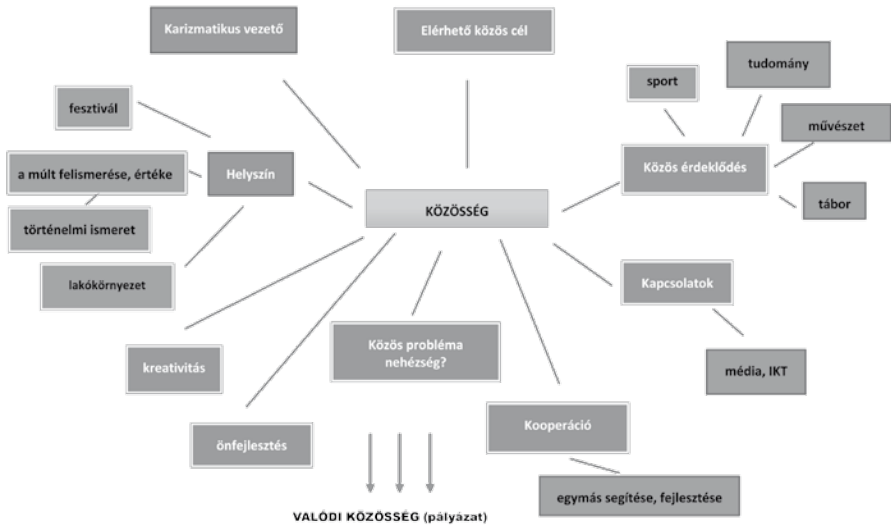
<p>Erősségek – adottságok</p> <ul style="list-style-type: none"> • Közös érdeklődés; • Közösen megélt, megtartó élmények; • „élő” kommunikáció (verbális és/vagy nonverbális, közvetlen vagy mediatizált); • Célszerű (funkcionális), felelősséggyakorló, biztonságot adó közösségek megléte; • Identitás-tudat; • Nincs felülről vezérlés; • Jógyakorlatok, (jóformán informális) helyi szerveződések. 	<p>Gyengeségek – hiányok:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Maga a hiány – nincs / kevés; • Igény hiánya; • Igényteremtés igényének hiánya; • Idő hiánya; • (iskolai) túlterheltség / fáradtság; • Forráshiány; • Mintahiány; • Érdektelenség; • Virtuális világban találkoznak feleltlenül; • Függőségek; • Személyes kommunikáció visszafejlődése; • Esélyegyenlőtlen hozzáférés a közösségépítés-fenntartás infrastruktúráihoz; • Törvény-hézagok.
<p>Veszélyek <i>Ifjúsági házakban:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • „bennragadás” a szervezett, biztosított terekben (sajátos „hospitalizáció”); • Visszaélések, zaklatások; • Nihil; • Kiközösítés; • Szekták, szervezetek. <p><i>Otthoni és/vagy virtuális terekben:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Önismeret hiánya, arctalanság; • Kamuregisztrációk; • Zaklatás, kirekesztés, bullying; <p><i>Csellengők, helyüket nem találók:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Bandázás; • Csoportnyomás, kontroll elvesztése („bika”); • Alkohol, drog; • Kriminlizáció; • Előítéletek, sztereotípiák kialakulása; • Kiközösítés; • Mintahiány; • Szektásodás, szélsőséges ideológiákat képviselő csoportok centripetális ereje; • Szakadás a társadalomban. 	<p>Lehetőségek: (ennek gondolatterképét lásd: 6. ábra)</p>

2. táblázat: Közösségiség SWOT-analízis (forrás: saját szerkesztés)

A javaslatok megfogalmazása kapcsán fontosnak tartott alapértékek:

- Közösség (értelemszerűen);
- Hátrányos helyzet – e fogalom fontosságáról alkotott vélekedés a műhely konkrét témájára specifikálva még tovább erősödött;
- Törésvonalak oldása;
- Demokrácia – e fogalom fontosságáról alkotott nézetek a műhely konkrét témájára specifikálva még tovább erősödtek;
- Civilség, civil kurázsiz;
- Esélyteremtés – ugyan e fogalom érvényességét éppen a közösségekre vonatkoztatva kevésbé hangsúlyosan emelték ki a résztvevők;
- Oktatás – e fogalom súlya a közösségekre vonatkoztatva csökkenni látszott;
- Aktivitás – e fogalom fontosságáról alkotott nézetek a műhely konkrét témájára specifikálva még tovább erősödtek
- Társadalom – e fogalom súlyát a jelenvoltak a közösségekre vonatkoztatva (nyilván helyi, kisközösségekre gondoltak a résztvevők) kevésbé mérlegelték
- Facebook kommunikáció;
- A felelősség fogalma különösen felértékelődött, mint az akár modern, akár posztmodern közösség elemi princípiuma.¹²³

123 József Attila megidézett szép sorai nem csupán az altruizmus oldaláról, de az emberi önfelajásztás oldaláról is ezt hangsúlyozzák: „Hiába fűrösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg az arcodat.” J. A. Könnyen lehet, hogy ez a 'józsefattilai' tartás segít értelmezni a „12 pont” keserűnek tűnő utolsó elemét.

6. ábra: Közösség-térkép (forrás saját szerkesztés)

Végül a javaslatok¹²⁴ megfogalmazásakor született „12 pont” közösségekről, közös-segek hiányáról, lehetőségeiről, tereiről:

1. A lehetőség bennünk él. Élünk vele!
2. A felelősen kiválasztott közös cél és élmény elérése érdekében gyorsan, rugalmasan, kreatívan létrehozott közösség, csoport.
3. Ha célunk a lehetőségek tárházának kihasználása, akkor az erősségek felkutatása után a feltárt gyengeségek és bőségben mutatkozó veszélyek elhárítása után közös akarattal, kényszerítő irányítás nélkül, céltudatosan lássunk munkához.
4. Fontos lenne, hogy a kisközösségek helyi szinten, helyi problémákra fókuszálva alakulnának és civil formában, projekt alapon működnének – magukba foglalva valamennyi generációt.
5. Valódi lehetőségek mentén épülő közös érdeklődési kör alapján működő közösséget! Az érdeklődés monopóliuma nem lehet kirekesztő!

¹²⁴ A témával kapcsolatban fontosnak tartjuk ajánlani: Duna Műhely: Az Orfeo csoport; Fábry Zoltán: A Pál utcai fiúk; Fukasaku, Kinji: Battle Royale; Gál István: Sodrásban; Hook, Harry: A legyek ura; Samuel, Yann: Gombháború című filmeket.

6. Önmegvalósítás lehetősége (hátrányos helyzetűeknek is), mert ismeretlen csoportban megvalósíthatja rejtett törekvéseit. Az előítéletek nem bénítják meg, új közösségek új szerepekhez juttathatják a hátrányos helyzetűeket (nem létező előítéletek).
7. Építsünk játszva közösséget!
8. Közös lét, közös tér, közös tett (a közös döntésekben a kisebbség tisztelete, igényének figyelembe vétele)!
9. A közösségi nevelés lehetőségeinek, „rangjának” újragondolása, visszadása, főleg a köznevelési színtereken!
10. Teremtsük meg a nyitott, önfenntartó ifjúsági közösségek feltételét!
11. Hiteles vezetőket – nem mártírokat, hősöket kellene!
12. A helytállás erkölcsi parancsa, reménytelen helyzetben is: „kiterítnek úgyis” (ismeretlen közösségfejlesztő sírfelirata).

ÍRÓ TIBOR – SZEIFER CSABA: RÉSZVÉTEL MINDEN SZINTEN

Nem megkerülhető kérdés, hogy miért nehéz manapság az ifjúság aktivizálása a civil életben, milyen akadályai lehetnek annak, hogy hatékony ifjúsági munkát végezzünk? Vajon szervezeti, jogszabályi, finanszírozási problémák vannak-e a jelenségek mögött? Esetleg a fiatalok szkeptikusok? E folyamatok mögött mindenképp okolható:

- A tervezhetőség hiánya: változó állami rendszerek, politikafüggő struktúrák, pályázatoktól való függőség. Ezek egyáltalán „nem barátai” a változások, építő folyamatok kialakításának. A társadalomstratégia és az ebből következő ágazati, szakmai koncepciók hiánya, fájó jelenség, bár kétségtelen, hogy a gyors társadalmi változások miatt még ezek megléte esetén is esetleges a teljesülés,
- Az elvándorlás kapcsán felmerült, hogy a fiatalok külföldre vándorlása csökkenti az ország aktív munkavállalóinak számát és számos területen munkaerőhiányt alakít ki.
- Többször került elő az információ hiánya: a fiatalok nincsenek tudtában lehetőségeiknek, nem tudnak hova fordulni a problémáikkal vagy nem áll rendelkezésükre elegendő tudás egy-egy élethelyzetben a továbblépésre. Nem ismerik azokat a tereket, platformokat ahol segítséget kaphatnak a felmerülő problémákra.
- A jelenlévő pedagógus kollégák többször jelezték a leterheltség problémáját, amely érinti a diákokat és a tanárokat is egyaránt. Az oktatási rendszer jelenlegi, sokszor kaotikus helyzetéből adódóan a diákok tananyagának folyamatos változása és az anyag mennyisége is sokszor agyonnyomja az iskolás fiatalokat, a pedagógusok oldaláról pedig az óraszámok problémája és a folyamatosan növekvő adminisztrációs teher a jellemző.
- Sokan hiányolják a valódi pedagógus attitűd hiányát, amelyik valóban támogatás ad a fiataloknak és figyeli a folyamatos fejlődésüket, és nem csupán arról szól, hogy kipipálja az eltelt tanítási napot.
- A valódi közösségek fejlesztése is lényeges szempont, vagyis szintén csupán a pályázatok követelményeinek megfelelően alakulnak ki közösségek, a valódi értékekre alapuló kapcsolatok viszont nincsenek, vagy kevésbé vannak jelen a lokális társadalmakban és talán ugyanez mondható el nagyobb volumenben az országról is.

- A különböző szintű (iskolai, társadalmi stb.) részvétel kapcsán került szóba a motivátlanság és a passzivitás problémaköre, amelyek jellemzik a mai csendes generációt. Ez a generáció többségében tudomásul veszi a körülötte történő eseményeket, de nem nagyon akarja befolyásolni azokat. És az előbbi mondatok kapcsán beszélhetünk és beszélünk is a felelősség tanulásának hiányáról és a részvétel korai, minél korábbi tanulásáról és a bevonás hiányairól is.
- Kérdésként merült fel, hogy miért nincsenek közösségi terek, ahol a fiatalok valódi lehetőségeket találnak maguknak, szabadidejük hasznos eltöltésére.
- Végül, de nem utolsó sorban szóba került sokszor a finanszírozás problémája, a valódi források biztosítása, amely állandó és nem csupán pályázatokhoz és a politikához kötött.

A megoldásokat keresve azt igyekeztünk felkutatni, hogy milyen lehetősége van a fiatal korosztálynak részt venni a döntéshozatali folyamatokban, hogy alakul ez a kérdés helyi és országos, illetve egyéni és szervezeti szinten? Mennyire érvényesül (érvényesül-e) a részvételi demokrácia a fiatalokat érintő ügyekben? Milyen ügyek (és hogyan) tudják megmozgatni az ifjúsági korosztályt napjainkban?

Ilyenek a legjobb gyakorlatok az iskolákban: foglalkozások, szakkörök is szóba kerültek, amelyek néhány intézményben, néhány településen jól működnek. Ezek közvetítése vagy átadása talán másoknak is lehetőséget biztosíthat egy jobb közösség, hatékonyabb szakmai munka kialakításában. Többen lehetőségként jelölték meg a nem formális módszerek bővítését az oktatásban, ezek kreativitása, változatossága színesebbé teheti a munkát, jobban bevonva és aktivitásra készítve a fiatalokat.

- Ilyen a demokratikus beágyazódás, a részvétel lehetőségének valódi megismerése, amely talán felelősségteljesebbé, tudatosabbá tenné a fiatalokat, akik több szerepet vállalnának így a társadalomban (ehhez persze az kellene, hogy az oktatás minősége ehhez igazodjon).
- A média mindent eldöntő szerepe szintén említésre került és talán nagy elvárás lehet, de mégis javaslat volt a média mintaadó és igénygeneráló tudatos szerepe.
- A problémáknál szóba került közösségi terek hiánya mellé került párhuzamba megoldásként a nyitott terek megvalósítása, akár az iskola „kinyitása” kapcsán, amely szintén lehetőséget biztosíthatna a fiataloknak akár a közös sportolásra. Persze a mai hazai közoktatást, oktatást irányító mamutszerv működését megismerve, ez szinte álomnak minősülhet.

- A fiatalokkal foglalkozó szakemberek, társszakmák egymást segítése, partnerisége már alulról indulva ideális lenne. Több kapcsolat és több kooperáció lenne szükséges.
- Többet kellene élni a helyi lehetőségekkel, meg kell találni a kapcsolatokat a helyi közösségekkel és biztosítani kell a generációk találkozását, ezek mind a közösség előnyére válhatnak a jövőt tekintve.
- Több online jelenlét is szükséges a szakembereknek, hogy valóban megismerhessék a fiatalok világát, hol és miben is kell beavatkozni a folyamatokban. Fontos megismerni azt a teret, ahol sokszor a fiatalok valóban „élnek”, ez pedig az internet által körülhatárolt világ.
- A szakemberek több jó gyakorlatot is szívesen megismernének, ha lenne lehetőség látóutakra, tapasztalatcserékre a társszakmák kapcsán, de mindenképp szükséges az érdemi partneri párbeszéd.

LEINER KÁROLY – SZEKSZÁRDI JÚLIA: AZ INTEGRÁCIÓ ÚTJAI

Problémás vagy „problé-más” tanulók? Kik ma hazánkban a problémásnak tartott gyerekek a közoktatásban? A KSH 2010-es¹²⁵ adatai alapján a magyar iskolákban, óvodákban 10% BTM-es,¹²⁶ 7% SNI-s¹²⁷ gyermek tanul, 62%-uk integráltan. A rossz szociokulturális közegeből érkező gyerekek száma 2010-ben 36% volt, ez családjaikkal együtt 3,5-4 millió ember. Hátrányos helyzetű, halmozottan hátrányos helyzetű diák óvodában 42%-ban, iskolában 50% volt megtalálható. Cigánytanuló 40% (az adatok önbevalláson alapultak). Ők az a réteg, akiket a mai iskolákban problémásnak neveznek. Mivel számuk folyamatosan nőtt az elmúlt hat évben, ennél jóval magasabb arányban találhatóak ma, de erre vonatkozóan nem történtek pontos kimutatások. Ha ezt a széles réteget leszűkítjük a legrosszabb helyzetben lévőkre, a fogyatékkal élő fiatalok csoportjával találjuk magunkat szembe. Kronológiai sorrendben állítottuk össze a terület problématerképét (3. táblázat):

Életkor	Probléma
A gyermekvállalás előtt	<ul style="list-style-type: none"> - Családok felkészítésének hiánya a gyermekvállalásra, a családok működésének megerősítésében tapasztalt hiányok - Együtműködés hiánya a különböző szakemberek között
Csecsemőkor, kisgyermekkor	<ul style="list-style-type: none"> - Korai felismerés hiánya - Diagnózis pontatlansága - Korai fejlesztés hiánya, „elérhetetlensége” legfőképp vidéken

125 KSH – Statisztikai tükör, V. évfolyam 21. szám, 2011. március 31.

126 BTM: az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki a szakértői bizottság szakértői véleménye alapján az életkorához viszonyítottan jelentősen alulteljesít, társas kapcsolati problémákkal, tanulási, magatartásszabályozási hiányosságokkal küzd, közösségbe való beilleszkedése, továbbá személyiségfejlődése nehezített vagy sajátos tendenciákat mutat, de nem minősül sajátos nevelési igényűnek.

127 SNI: az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki a szakértői bizottság szakértői véleménye alapján mozgásszervi, érzékszervi, értelmi vagy beszéd fogyatékos, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, autizmus spektrum zavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartásszabályozási zavarral) küzd.

Óvodás és iskoláskor	<ul style="list-style-type: none"> - Érintett szakterületek együtt(nem)működése - Integráció-szegregáció kérdései, problémái - Társadalmi folyamatok negatív hatásai
Középipiskola	<ul style="list-style-type: none"> - Továbbtanulási lehetőségek szűk keresztmetszete - Használhatatlan szakmák (foglalkoztathatóság?) - Szakiskolai problémák (lemorzsolódás, korai iskolaelhagyás, SNI-ről lemondó állami oktatás)
Felnőttkor	<ul style="list-style-type: none"> - Védett munkahelyek hiánya - Önálló életvitel ellehetetlenülése, otthonok hiánya

3. táblázat: Integrációs problémák az életkor függvényében
(forrás: saját szerkesztés)

Óriási problémahalmazzal van dolgunk. Ezért alább kizárólag azokat a problémákat elemezzük, amelyben pedagógusként, iskolai munkát segítő egyéb szakemberként van feladatunk és lehetőségünk pozitív változások elérésében (a rendszerszerű problémák elemzésétől tehát eltekintünk). Azért ez a legrosszabb, legkilátástalabb helyzetben levő réteg, mert láthatatlanok: nem biztosított az esélyegyenlőség, nem rendelkeznek valóban működő érdekképviseleti szervezettel, átesnek a szociális háló résein. Egy érzékszervi fogyatékkal élőt, például egy vak embert könnyű megismerni és a társadalom nagyobbik része el is fogadta létezésüket, lépések történtek életük megsegítéséhez (akadálymentesítés, megváltozott munkaképességűek munkahelyei). Természetesen messze vagyunk még az optimális helyzettől, de legalább történtek elmozdulások. Ezzel szemben az intellektusukban sérült emberkéket nem vesszük észre. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az érzékszervi sérüléssel élőknek könnyebb lenne az életük, különösen, ha arra gondolunk, hogy a sérülések kombinálódnak. Ritkán fordul elő önmagában a csak értelmi vagy érzékszervi sérülés, jellemzőbb a halmozottabb probléma. Többségük bezártan él családjában, magukra hagyatva, többnyire segítség nélkül – gondoljunk csak az otthonápolás körüli vitákra (ápolási díj, munkaviszony stb.) és döntésekre az elmúlt néhány évből. A szülők távoztával pedig helyzetük végképp kilátástalanná válik. Nincsenek lakásothonok, gondozást biztosító intézmények, ami kevés működik, ott komoly várólista van és/vagy jelentős havi összeget kell fizetni, amivel ezek a családok nem rendelkeznek.

128 Csépe, V. (2008) A különleges oktatást, nevelést és rehabilitációs célú fejlesztést igénylő (SNI) gyermekek ellátásának gyakorlata és a szükséges teendők, in Zöldkönyv, a magyar közoktatás megújításáért <http://mek.oszk.hu/08200/08222/08222.pdf>, letöltve: 2016.09.15.

129 Bánfalvy, Cs: A fogyatékos emberek iskolai integrációjáról, Esély 2009/2

Ezért az integráció kérdéskörében keresünk lehetséges megoldásokat. A magyar gyakorlatban az integrációban nem valósulnak meg a salamancai¹³⁰ ajánlások, a legtöbb önkormányzat a feltételek kialakítása, megléte nélkül írta elő kötelezően az integrációt az iskolák, óvodák, a pedagógusok számára. Mindez természetesen nem jó sem az integrációban résztvevő sajátos nevelési igényű gyerekeknek, sem az ott dolgozó szakembereknek, miközben az integráció eszméje el nem vitatható. Különösen ott nem hatékony, ahol *nem érzékszervi fogyatékossgal* élő gyerekek integrálódnak be a tanulócsoporthoz, hanem *értelmi sérüléssel* élő gyerekek. Ezen integrációhoz olyan működő modelleket kerestünk, amelyek segítségével sikerrel valósíthatjuk meg az integrációt, egyes esetekben az inklúziót. Civil kezdeményezések alkotják a palettát, amelyeket három csoportba soroltunk. Az elsőbe olyan modellek kerültek, melyekben spontán módon zajlik az integráció. Ezek többnyire a sport, a művészetek területén működnek.¹³¹ Ezekben sérült emberek integrálódnak be ép társaik közé. Van olyan kezdeményezés, amelyben az integrációt segítő tudatos, tervezett tevékenység is megjelenik.¹³² És léteznek olyan modellek, amelyek alapja a tervezett pedagógiai munka. Miben közősek ezek a sikerrel működő modellek?

- Tervezett, tudatos integrációs törekvés, inklúzió megvalósulása;¹³³
- Más, a „megszokottól eltérő” pedagógiai munka, szemlélet;
- A hagyományostól eltérő „reformpedagógiai” módszerek, eljárások, eszközök;
- Önszabályozó közösségi terek létrehozása;
- A fogyatékkal élők családjainak, környezetének bevonása az integráció folyamatába – társadalmi láthatóság biztosítása, érzékenyítés, megjelenés, jelenlét a társadalomban.

A bemutatott modellprogramban szabadidős, hétfégi programokon (a nagyjából 500 ilyen, mindenki számára ingyenes és elérhető programokon 12 ezer résztvevő

130 Salamancai nyilatkozat és cselekvési tervzet, 1994, <http://www.rampa.eu/dokumentumok/nemzetkozi/salamancamagyar.pdf>

131 A teljesség igénye nélkül: Para-fitt Egyesület, Suhanj Alapítvány, Nem adom fel Alapítvány, Bárka Közösség, Baltazár Színház, Van Helyed a Közös Jövönkért Alapítvány.

132 Ilyen például a Szimfónia Program.

133 integráció: a fogyatékos, akadályozott, azaz speciális nevelési szükségletű gyermekeknek vagy fiataloknak a nem fogyatékosok közé való beilleszkedésére inklúzió: befogadás, az integráció magasabb szintjét jelenti. Az inkluzív nevelés alapvető intézményi szemlélet, mely a gyermekek, tanulók egyéni különbségeit (társadalmi, kulturális, biológiai) együttesen, teljes mértékben figyelembe veszi és azokból kiindulva, azokra építve alakít ki befogadó környezetet személyi, tárgyi és pedagógiai vonatkozásban, mely biztosítja a hatékonyság, eredményesség és méltányosság hármasságának megvalósulását.

vett részt) elsősorban az élménypedagógia segítségével *fordított integráció* zajlott: a fogyatékkal élők, HHH,¹³⁴ cigánygyerekek közé integrálódtak az ép gyerekek, fiatalok, felnőttek. A komplex fejlesztő „kirándulásoknak” köszönhetően az SNI-s tanulók 46%-os lemorzsolódási, korai iskola elhagyási mutatóját sikerült 0%-ra letornászni. Ez példa nélküli eredmény a magyar pedagógiában. Természetesen ehhez „más” pedagógiai attitűdre volt szükség, amelyet gyakorlati példákkal érzékeltettünk a szekcióban. Bemutattuk a *szabad tanulás*¹³⁵ eljárását, mely lehetővé teszi minden szempontból a differenciálást (eszközben, feladatban, időben, helyben stb.), amely megkönnyíti a „problémás” gyerekekkel való foglalkozást a többségi iskolákban, lehetőséget ad nem csak a felzárkóztatásra, de a tehetséggondozásra is. Azonban, különösen eleinte, többletmunkát kíván a pedagógustól, amely azonban nagyon hamar megtérül. Az elvégzett vizsgálatok alapján szignifikáns különbség mutatható ki alkalmazásával az eljárást használó és a kontrollcsoport között.

Bemutattunk néhány olyan gyakorlatot, játékot is, amelyekkel a gyerekek motivációs szintje megemelhető, kialakítható, és ezzel megakadályozhatók azok a negatív folyamatok, amelyek korai iskolaelhagyáshoz vezetnek. Ugyanakkor a megfelelő szintű motiváció nélkül a pedagógiai folyamatok alacsony hatásfokkal tudnak csak működni. Ezek alkalmazása is része annak az attitűdváltásnak, mely elengedhetetlen nem csak az SNI-s gyerekeknek, de a többségi iskolák diákjainál is. Lehetővé teszik, hogy nevelési törekvéseink elérjék céljukat.

Hogyan lehet őket bevonni az iskolákba és ott megtartani? Hogyan lehet ott együtt dolgozni velük, értük?

- Vonzóvá kell tenni az iskolát, jobbá, mint amit sok esetben az otthoni környezet jelent;
- Sikerélményt és örömet kell adni a gyerekeknek (élmény- és drámapedagógia, projektek, „fellépések”, 20 pontos rendszer stb.);
- Ki kell „bontani” őket a szülők, családok, közösség bevonásával;
- Tisztelettel, emberséggel kell nevelni őket;
- Biztosítani kell számukra az integrációt a megfelelő feltételekkel;
- A nevelésre ugyanakkora, vagy nagyobb hangsúlyt helyezni, mint az oktatásra;
- Nevelni a közösség erejével lehet és érdemes.

134 Halmozottan hátrányos helyzetű

135 Virányi Anita - A szabad tanulás hatása a tanulásban akadályozott gyermekek tanulási képességének változására

Ennek legfontosabb alapköve egy működő közösség kialakítása, amely közösség képes lesz az önszabályozásra céljai elérésében. Eltérve a közösség kialakításának, kialakulásának tudományos szakaszaitól (alakulás, viharzás, normák kialakulása, működés, felbomlás) a következő szakaszokra osztottuk fel a folyamatot:

- Tartozni valahova (módja van a „problémás” gyerekek kiszakadni a szegregált környezetből és beleilleszkedni egy elfogadó csoportba;
- Értékrend kialakítása (erkölcsi „normák” pl: tolerancia, empátia stb.);
- Szabadság a munkában, a tanulásban (szabad tanulás), a mindennapokban;
- Elfogadás, befogadás (integráció, inklúzió);
- Mély lelki kapcsolat kialakulása.

HORVÁTH ÁGNES – KÁRPÁTI ÁRPÁD: AZ IFJÚSÁGI SZAKMA HIÁNYA ÉS SZÜKSÉGESSÉGE

Nem megkerülhető feladat az ifjúsági szakma intézményi kereteinek és humán erőforrás szükségleteinek áttekintése, különös tekintettel azokra a feladatokra és feladat-ellátási helyszínekre, ahol elementárisan megmutatkoznak a szakmai tájékozottság, felkészültség hiányosságai (ismeretek, módszerek, kompetenciák, szervezeti, intézményi keretek hiányosságai). E szükségletekre válaszképp ugyancsak fontos a több mint tíz éve, folyamatosan változó intézményes és szakmai keretek között létező formális ifjúságsszakmai képzések áttekintése, felvillantva az egyes képzési formák (felsőfokú szakképzés, moduláris képzés, felsőoktatási szakképzés) előnyeit és hátrányait. Ezen áttekintésben a legfontosabb kérdés, hogy a korábbi, a jelenlegi és a várható képzési struktúra képes-e eleget tenni az ifjúsági szakma elvárásainak.

A „Mink van” kérdésre a humán erőforrás vonatkozásában megállapításra került, hogy minden jelentősebb állami és civil projektet és jelenleg működő ifjúsági szolgáltatást figyelembe véve mindösszesen kb. 500 ifjúságsegítő, ifjúsággal foglalkozó szakember található hazánkban. A szervezeti és intézményes háttér felmérésénél szintén állami és civil szervezetek vehetők számba. Itt több párhuzamosság, megyei szolgáltató hálózat is található, de ezek többsége nem kifejezetten ifjúsági szolgáltatást nyújt. Fontos kiindulási alapként tekinthetünk a Nemzeti Ifjúsági Stratégiára, mint alapdokumentumra. E mellett szót követel az Új Nemzedék Program és az ifjúsági irodák szakmai-etikai kódexe.

Megállapítható, hogy a rendelkezésre álló humán, szervezeti és dokumentációs háttér igen szegényes. Az ifjúsági szakmára vonatkozó hiányként és problémaként az alábbiak azonosíthatók:

- A szakma presztízse (ismertség és elismertség), illetve annak hiánya;
- Kommunikációs tér és információáramlás elégtelensége;
- Szakemberek mobilitásának hiánya;
- Tanulás, önképzés lehetőségeinek beszűkülése;
- Bizalomhiány;

- Együttműködés és partnerség esetlegessége a szakterületen belül és a társzakkákkal;
- Hosszú távú (politikától független) koncepció hiánya;
- Jogszabályi keretek változásai;
- A tevékenység hatásmérésének rendszerbeli hiátusai;
- Szolgáltatási minimumok definiálatlansága;
- Szupervízió hiánya.

Mindezen problémák egyrészt a szakma szabályozatlanságára, esetlegességére utalnak, másrészt olyan gondokra világítanak rá, amelyek bizonyítják azt, hogy bővebben van már gyakorlata az ifjúsági munkának, rendelkezik a szakterület olyan tapasztalatokkal, amelyek hozzájárulnak az áhított ismertséghez és elismertséghez. Megállapítható, hogy a szakmában foglalkoztatottak száma az elmúlt években évről évre csökkent, sok tapasztalt szakember más életpályát választott, mert nincs olyan elfogadott jogszabályi környezet, amely biztosítaná a szakma jövőjét. Mindezek mellett és mindezek miatt alapvetően fontos, hogy az ifjúsági szakterület képzési rendszere az elmúlt évek gyakori változásai, és átalakulása után nyugvó pontra érjen (4. táblázat).

Képzési terület	Képzési ág	Szak
Bölcsészettudományi (2016-tól)	Pedagógia és pszichológia	Andragógia / közösségszervező Pedagógia
Társadalomtudományi	Szociális 2008-2016 az OKJ ide sorolta az ifjúságsegítő képzést + itt volt a szociális és ifjúsági munka FOSZK	Szociális munka Szociálpedagógia Kulturális antropológia Szociológia
	Társadalomismeret	Társadalmi tanulmányok
Pedagógusképzés 2002-2008-ig itt volt az ifjúságsegítő szakképzés	Óvodapedagógus, tanító	Tanító Óvodapedagógus Csecsemő- és kisgyermeknevelő Gyógypedagógus Konduktor

4. táblázat: A képzési területek változásai (forrás: saját szerkesztés)

2016 augusztusában jelent meg az ifjúságsegítő képzést is tartalmazó Közösségszervezés alapképzési szak képzési és kimeneti követelményei (KKK), amely szerint:

- Az alapképzési szak célja kulturális, humán, közösségi alapú társadalom- és gazdaságszervező munkát végző szakemberek képzése, akik el tudják látni művelődési, egyházi, civil, vállalkozói és nonprofit szervezetek, állami vagy önkormányzati intézmények, integrált, többfunkciós szervezetek, intézmények működtetését, képesek helyi, közösségi szinten a művelődés, az ifjúság, a felnőttképzés társadalmi és gazdasági helyzetének fejlesztésével összefüggő állami feladatellátást megszervezni, meghatározott intézményszintek esetében azt irányítani.
- A közösségszervező szakember a közösségi művelődés, az ifjúságsegítés és a humánfejlesztés területén, településeken, intézményekben, szervezetekben, közösségekben és a közösségi művelődés, az ifjúsági szolgáltatás, valamint a felnőttképzés különböző színterein közvetlen tervező, szervező, értékelő, irányító, illetve animátori, koordinátori munkaköröket, feladatokat lát el. Ebben a feladatkörében együttműködik a feladatát érintő intézményekkel, szervezetekkel, különösen a kultúra, a közoktatás-köznevelés, szociális ellátás, felnőttképzés, helyi gazdaságfejlesztés ágazataiban. Felkészült a tanulmányok mesterképzésben történő folytatására.

AKKK-t alapnak tekintve megrajzolható az ifjúságsegítő képzés kompetenciaterképe, amely szerint a leendő szakember:

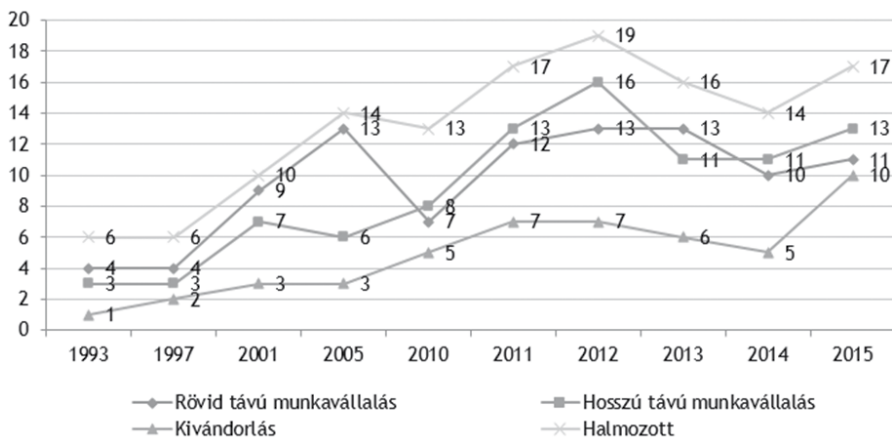
- Rendelkezik egyéni munkájában reális önismerettel, önértékeléssel, sikerorientáltsággal;
- Rendelkezik ismeretei alkalmazása során empátiával, toleranciával, rugalmassággal, kreativitással;
- Képes az ifjúsági munka módszereinek, eljárásainak alkalmazására;
- Ismeri a személyes ifjúságsegítés fogalmát, helyszíneit, formáit, szakmai-etikai normáit;
- Rendelkezik munkájában a minőség iránti elkötelezettséggel;
- Ismeri szakterülete etikai normáit és szabályait, s ezeket a szakmai feladatok ellátásában, az emberi kapcsolatokban; és a kommunikációban egyaránt képes betartani.

HOLCZER MÓNIKA – OROSS DÁNIEL: MENNI? MARADNI?

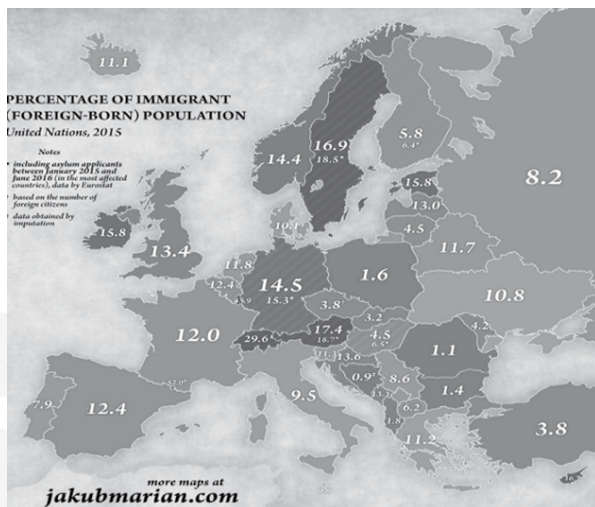
Az elmúlt évek során megnövekedett a külföldön tanulni, dolgozni vágyó fiatalok száma. Számos nemzetközi program segíti elő a fiatalok mobilitását, ösztönzi őket arra, hogy külföldi tapasztalatot, nyelvtudást szerezzenek. Az ifjúságkutatások szerint a fiatalok a jövőre vonatkozóan borúlátóbbak lettek, 2012-re a kilátástalanság átvette a „legégetőbb ifjúsági probléma” címet. A fiatalok a legmobilizálhatóbb, a migrációra leginkább hajlamos társadalmi csoport. Mit is jelenet valójában a migráció? Feltétlenül probléma-e a migráció, vagy bizonyos előnyökkel is jár(hat)? Kit nevezünk migránsnak? Létezik-e migrációs határ? Európán belül beszélhetünk-e migrációról és vajon vannak-e olyan országok ahol lehetőségként tekintenek a „bevándorlókra”?

A mobilitásra és a külföldön megszerezhető tapasztalatokra – miképp az ifjúságra – fontos ne csak problémaként, hanem lehetőségként tekintsünk. Nemcsak azért, mert a mobilitás és a külföldön élés egyfajta életformává vált (7., 8., 9. ábra), hanem, hogy végiggondolhassuk a migráció, elvándorlás okait.

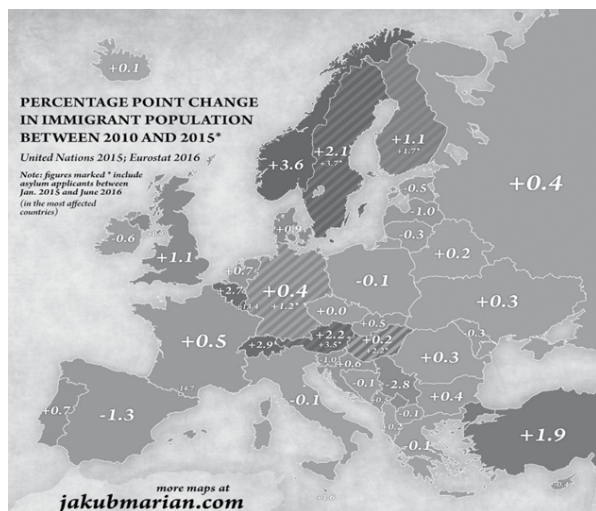
Az egyetemi hallgatók 11 százaléka tanult valaha külföldön. 18%-uk tervezi, hogy a közeljövőben külföldön végezze a tanulmányait. Azok között, akik legalább egy felsőfokú nyelvvizsgával rendelkeznek, a külföldön tanulók aránya 24%. A hallgatók 63%-a „játszik a gondolattal”, hogy pár hétre, vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (10., 11. ábra).

7. ábra: A migrációs szándék alakulása a tervezett migráció időtávja szerint, 1993–2015 (%) (Forrás: TÁRKI Monitor- és Omnibusz-felvételek, 2010–2015)

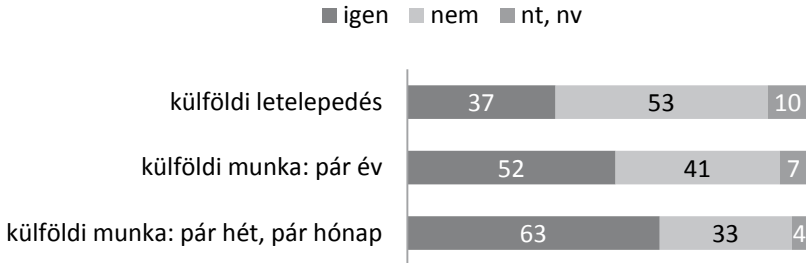

8. ábra: A külföldön születettek országonkénti aránya (forrás: jakubmarian.com)

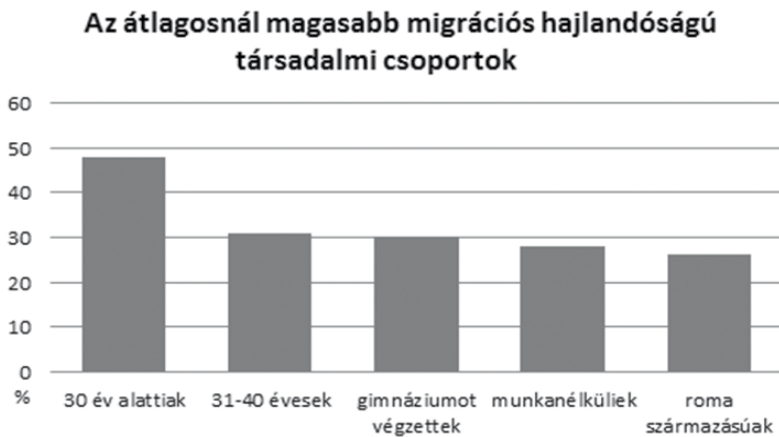

9. ábra: A bevándoroltak arányának változása 2010 és 2015 között (forrás: jakubmarian.com)

Elmondható, hogy a történelmi háttér – különösképpen a vasfüggöny – miatt a mobilitás/migráció mint „természetes” társadalmi folyamat szünetelt szüleink, nagyszüleink korában, így ezen trend újramejelenése felkészületlenül érte Magyarországot. A korábban kevésbé jellemző munkahelyváltások és a projekt munkák vagy patchwork munkák hiánya egyáltalán nem segítette magyar társadalmat ezen jelenség megértésében, feldolgozásában (a munkavállaló akár 40 évet is ledolgozott egy munkahelyen). Hozzájárul ehhez, hogy hazánkban különösen alacsony a földrajzi és társadalmi mobilitás is, így a társadalom egyáltalán nincs felkészülve erre az „új életformára”.

10. ábra: Mobilitási hajlandóság (forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon Kutatócsoport, 2015)

11. ábra: Az átlagosnál magasabb migrációs hajlandóságú csoportok (forrás: Tárki)

A mobilitás az egyén pozícióváltása egy rendszer meghatározott egységei között. Megkülönböztetünk társadalmi és területi mobilitást.

Társadalmi mobilitásnak nevezzük azt a jelenséget, amikor az egyén vagy a család társadalmi helyzete megváltozik, például parasztból munkás vagy munkásból értelmiségi lesz. Az említett két példa a foglalkozás alapján definiált társadalmi kategóriák közötti mozgásra vonatkozik. A társadalmi helyzetet azonban meghatározhatjuk a jövedelem, az iskolai végzettség stb. alapján is, az ilyen kategóriák közötti mozgást is mobilitásnak tekintjük.

A területi (földrajzi) mobilitáson belül vándorlást (migrációt) és cirkulációt különböztetünk meg. A migráció népeségmozgást-népeségvándorlást jelent, amelynek különböző vetületei, dimenziói különböztethetők meg. Beszélhetünk egyfelől nemzetközi (extern) és belső (intern) migrációról. A belső migráció az egy adott országon belüli népeségmozgásokat (pl. falvakból városokba irányuló, vagy régiók közötti vándorlások) jelöli, amely e tanulmánynak így nem vizsgálati tárgya. Nemzetközi migráció esetén több különböző állam érintett a migrációban, azaz van egy „küldő” vagy „kibocsátó” állam, és egy „fogadó” állam. Másfelől a migráció indokai alapján is lehetséges differenciálni. Kényszermigrációról akkor beszélhetünk, ha a mozgást kiváltó döntés háttérében háború, politikai, vallási, nemzetiségi, nyelvi stb. szempontú üldözés, természeti katasztrófa áll. Önkéntes migráció esetén általában gazdasági vagy ahhoz kapcsolódó megfontolások (pl. munkaerő-migráció, tanulási célú mozgás) vezérlik a migráns személyeket. E két kategória elhatárolása nem minden esetben egyszerű, mivel a migrációt kiváltó (egyéni) döntésben is keverednek egymással a saját elhatározások a külső kényszerekkel.

Sok esetben a fiatalok, s az őket támogató szakemberek, ifjúsági tanácsadók, segítők sincsenek felkészülve a külföldön éléssel járó lelki és fizikai kihívásokra. Fontos lenne felkészíteni a fiatalot a várható kultúrsokkra, a beilleszkedés nehézségeire, a honvág kezelésére, a hazatéréssel járó akadályok leküzdésére, a visszaintegrációra.

Az ifjúsági szakma egyik nagy kihívása lesz a jövőben, hogy ezt a hiátust orvosolja, s képzett szakemberek támogassák a fiatalokat a „menésben”, visszatérésben.

